

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MANTIK BİLİM DALI

**SOSYOLOJİDE BİLİM MANTIĞI
ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esra BEŞLİ

BURSA-2024

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MANTIK BİLİM DALI

**SOSYOLOJİDE BİLİM MANTIĞI
ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esra BEŞLİ

Danışman:

Prof. Dr. Aytekin ÖZEL

BURSA-2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Mantık Bilim Dalı'nda 701721068 numaralı Esra BEŞLİ hazırladığı “Sosyolojide Bilim Mantığı Üzerine Bir Çalışma” başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 26/07/2024 günü 10.30-12.00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın tezinin *başarılı* olduğuna *oybirliği* ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Aytekin ÖZEL

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

Bursa Teknik Üniversitesi

26/07/ 2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

28/08/2024

Tez Başlığı: **Sosyolojide Bilim Mantiğı Üzerine Bir Çalışma**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 84 sayfalık kısmına ilişkin, 28/08/2024 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%7**'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
28/08/2024

Adı Soyadı:	Esra BEŞLİ
Öğrenci No:	701721068
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Mantık
Statüsü:	Yüksek Lisans

Danışman:

Prof. Dr. Aytekin ÖZEL

28/08/2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Sosyolojide Bilim Mantığı Üzerine Bir Çalışma**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

28/08/2024

Adı Soyadı : Esra BEŞLİ

Öğrenci No : 701721068

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : Mantık

Tezin Türü : ☐ Yüksek Lisans / ☐ Doktora / ☐ Sanatta Yeterlilik

ÖZET

Yazar
Üniversite
Enstitü
Anabilim Dalı
Bilim Dalı
Tezin Niteliği
Tez Danışmanı

Esra BEŞLİ
Bursa Uludağ Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri
Mantık
Yüksek Lisans
Prof. Dr. Aytekin ÖZEL

Sosyolojide Bilim Mantığı Üzerine Bir Çalışma

“Düşünme” olgusu temelinde şekillenen disiplinler arasında mantık ve sosyoloji, bu araştırmanın merkezine alınmıştır. Sosyal ve mantıksal aktör olarak insanın düşünsel boyutu, sosyoloji disiplininde fenomenal dünya hakkında gözlem diliyle düşünme; mantık disiplininde formel açıdan doğru düşünme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda kavram temelli mantık, sosyolojik bir incelemeye konu olmuştur. Bilim mantığına dair çeşitli yaklaşımlar mevcuttur ve yeni bilim mantığı modeli arayışları yöntem tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. Sosyolojik araştırma mantığını biçimlendiren pozitivist sosyal bilim yaklaşımı ile birlikte yorumlayıcı ve eleştirel sosyal bilim yaklaşımları da toplumsal araştırmalar bağlamında incelenmiştir.

Araştırma konusunu şekillendiren, Walter L. Wallace’ın *The Logic of Science in Sociology* adlı eseridir. Bu eserden hareketle, sosyolojide bilim mantığının imkanı üzerine ve disiplinler arası bir yaklaşım içinde sosyoloji ve mantık ilişkiselliğine dair satır başı sayılabilecek açıklamalarda bulunulmuştur. Sosyolojide bilim mantığının imkanı sorgulanmaya açıktır ancak yöntemizm savunuculuğu yapılmadan ve açıklama-anlama kutuplaşmasına gidilmeden bu imkanın mümkün olabileceği ileri sürülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sosyoloji, Mantık, Metodoloji, Bilim Mantığı, Kavramlar Mantığı, Mantıksal Teori, Sosyolojik Araştırma, Sosyal Bilimler Mantığı

ABSTRACT

Name & surname	Esra BEŞLİ
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Philosophy and Religious Sciences
Subfield	Logic
Degree awarded	Master
Supervisor	Prof. Dr. Aytekin ÖZEL

A Study on the Logic of Science in Sociology

Among the disciplines shaped on the basis of the phenomenon of ‘thinking’, logic and sociology are at the centre of this research. The intellectual dimension of the human being as a social and logical actor emerges in the discipline of sociology as thinking about the phenomenal world in the language of observation, and in the discipline of logic as a formally correct way of thinking. Accordingly, concept-based logic has been the subject of a sociological analysis. There are various approaches to the logic of science and the search for new models of the logic of science has led to methodological debates. Along with the positivist social science approach that shapes the logic of sociological research, interpretive and critical social science approaches are also examined in the context of social research.

Walter L. Wallace's *The Logic of Science in Sociology* shaped the research topic. Based on this work, some remarks on the possibility of the logic of science in sociology and the relationality of sociology and logic within an interdisciplinary approach have been made. The possibility of the logic of science in sociology is open to question, but it is argued that this possibility is possible without advocating directionalism and without polarising explanation and understanding.

Keywords: Sociology, Logic, Methodology, Logic of Science, Logic of Concepts, Logical Theory, Sociological Research, Logic of Social Science

ÖNSÖZ

*Bu çalışmayı, sevgileri bende eskimeyen ve eksilmeyen, emeklerine minnettar olduğum
Ailem'e ithaf ediyorum.*

İlim öğrenme istemi ile ruhu donanan kişi, aydınlık ve ahlaklı bir var olma imkanına kavuşur. Kişi varoluş amacını keşfettikçe dünyayla öz'e dokunan bir bağ kurar; "yazmak" eylemi bu bağ kurmanın yollarından biridir. Yaşamımın muğlak anlam ağı içinde, mutlak anlamını bulabileceğim şahsiyetli bir yaşam duasıyla yol alırken kalemle yazmayı öğreteceğim şükürle ve yoluma ışık tutan insanlara şükranla...

İlim yolculuğumda Uludağ Sosyoloji'de, talebesi olmaktan bahtiyar olduğum, Türk sosyolojisinden kayıp giden yıldız misali bilimi, bilgeliği, duruşu ve kişiliğiyle entelektüel hocam olan sevgili Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN'ı rahmetle anıyorum. Uludağ Sosyoloji'de talebesi olmakla tanış olduğum, tez danışmanım kıymetli Prof. Dr. Aytekin ÖZEL'e tez metnimin entelektüel omurgasını biçimlendirmemde olan desteği, uzun soluklu ve zor olan sürecimde kolaylık sağlayan şefkatli tavrı, bir talebeden çok "insan" olarak değerli görüşü, yoluma umut tohumlarını her daim ekmesi vesilesiyle müteşekkirim.

Tez jürimde bulunan, yüksek lisansta dersini alarak nahif üslubu ve güler yüzü ile tanış olduğum Prof. Dr. Vejdi BİLGİN hocama; yazdığı makalesini değerlendirmem hususunda mütevazı tavrına muhatap olduğum ve konferanslarına keyifle katıldığım Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK hocama takdir edici ifadeleri, yazılı ve sözlü olarak sundukları değerli eleştirileri ve potansiyeli yüksek bir tez olarak görüp verdikleri kaynak önerileri için teşekkür ederim.

Aytekin Hocam'ın vesilesiyle tanış olduğum kıymetli meslektaşlarım Aslı ŞAHİNKAYA'ya ve Neslihan DOĞAN'a gönüllü olarak tezimin içerik ve biçim düzenlemesine katkı sundukları için müteşekkirim; ilminden ve sohbetinden istifade ettiğim iyi insan Muhammed Emin PİLGİR'e teşekkürü bir borç bilirim; hepsi iyi niyetleriyle şifa oldular.

İlim yolculuğumun önemli duraklarında, Uludağ Sosyoloji'den Büşra ESEN, Felsefe ve Din Bilimleri alanından Ceren YAŞ ve Uludağ Resim Öğretmenliği'nden Halime SEYMAN dostluklarıyla duygu ve düşünce dünyamı kıymetlendirdiler. Tez sürecimde yolculuğuma eşlik edip desteklerini hissettiren tüm hocalarıma, arkadaşlarıma müteşekkirim. Nihayetinde, yaşama sevincim olan *Annem'e* ve *Babam'a*, ablam Enise ve eniştem Hasan TAR'a, ablam Hasibe ORHAN'a, kardeşçiğim Esmâ AKTAŞ'a, abim Bulut DURAN'a ve kalbimin göğe bakan penceresi yeğenlerim'e minnettarım.

Esra Beşli

Temmuz 2024, Bursa

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar	x
ŞEKİLLER	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİST PARADİGMANIN YÖNELİMLERİ

1.1. Pozitivist Bir Sosyolog: Wallace.....	9
1.2. Wallace’ın Bilim Anlayışının Sosyolojik Temelleri	10
1.3. Wallace’ın Gözlem Önermelerine Bıttığı Rol	15
1.4. Wallace’ın Analitik Tutumu.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

MANTIK, BİLİM VE SOSYOLOJİ DİSİPLİNLERİNİN

BAZI KAVRAMLARI

2.1. Mantık, Mantık Sistemi ve Metodoloji	25
2.2. Kavram, Önerme ve Akıl Yürütme	30
2.3. Bilim, Bilimsel Bilgi ve Alternatifler	41
2.4. Bilim Mantığı, Bilimsel Araştırma ve Bilimsel Yöntem.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SOSYOLOJİDE BİLİM MANTIĞI

3.1. Kavramlar Mantığı ve Sosyal Bilimlerde Kavramlaştırma	55
3.2. Sosyolojide Teori ve Mantık İlişkisi	59
3.3. Toplumsal Araştırmalar Mantığı	67
3.4. Sosyolojide Metodolojik Tartışmalar	74
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	84

TABLÖLAR

Tablo 1: Cümle Türlerine Örnekler

Tablo 2: Kavram Türleri

Tablo 3: Empirik Genellemenin Teoriye Dönüştürölme Aşamaları

Tablo 4: Durkheim'ın İntihar'ına Dayalı Tanımlar

Tablo 5: Durkheim'ın İntihar'ına Dayalı Önergeler

ŞEKİLLER

Şekil 1: Akıl Yürütme Türleri

Şekil 2: Bilimsel Sürecin Temel Bilgi Bileşenleri, Metodolojik Kontroller ve Bilimsel Sürecin Bilgi Dönüşümleri

Şekil 3: Bilimsel Sürecin Temel Bileşenlerinin Sınıflandırılması, Kontroller ve Bazı Geleneksel Terimlere Göre Bilimsel Sürecin Dönüşümleri

Şekil 4: Bilimin Gelişim Aşamaları

Şekil 5: Bilimsel Yöntemin Yapısı

Şekil 6: Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimlerin Yöntemleri Kullanabilme Koşulları

Şekil 7: Sosyoloji Sınıflaması

KISALTMALAR

akt.	aktaran
bkz.	bakınız
çev.	çeviren
<i>L.S.S.</i>	The Logic of Science in Sociology
MAOS	Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji
sad.	sadeleştiren
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire

GİRİŞ

Bazı bilimler kendi aksiyomlarını oluşturmakta ve kendisini bunlar üzerine inşa etmektedir. Bu aksiyomlar bilimlerin ispata ihtiyaç duymayan ilk ilkeleridir ve teoriler üretirken aksiyomlar üzerinden yeni önermeler elde edilmektedir. Mantık bir disiplin olarak bütünüyle bedihi (yani aklın kanıta başvurmada açık kabul ettiğı önermeler) olmadığı için topluma referansla mantığın öğrenilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Topluma dair konuşmak için de bilimin dilini bilmek ve yöntemlerini kullanmak gereklidir. Bir analogi kurulduğunda; bilimler denizinde, suların toplandığı alan havzadır ve bilimlerin yöntemleri bu havzada belirlenir. Mantıksal sisteme uygun olanlar açık havza olarak bilimler denizine ulaşır, mantıksal sisteme uygun olmayanlar ise çölde buharlaşarak yok olup kapalı havza olarak anılır. Mantığın işlevi de her bilimin akarsu havzasını açması ve akmasına imkan sağlamasıdır.

Sosyoloji, belirli bir insan kümesinin sosyal davranışları ile ilgilenen bilim dalıdır. “İnsan kavramı”nın zihindeki tasarımı mantığın, “insan gerçekliği” ise sosyolojinin ilgi konusudur. Belirli bir insan kümesinin sosyal ilişkilerini, bir araştırmaya konu yapabilmek için insanın kavramlara dair tasavvurunu bilmek önem taşımaktadır. Bu bakımdan mantık, her bilimin olduğu gibi sosyoloji biliminin de ilk olarak başvurusu gereken bir bilimdir. Nitekim bilimlerin bilimi olan mantık, bilimlerin üzerine inşa edildiğı bir temeldir.

İnsan, ötekinin varlığında kendi varlığını tanımlamakta ve ötekiyle kurduğu ilişki bilinçli eylem örüntüsü içinde yer aldığında, bu ilişki sosyoloji biliminin ilgi konusu olmaktadır. Toplum da soyut bir yapıda değil, bilinçli eylem örüntülerine dayalı sosyal ilişkilerden oluşmaktadır. Toplumun mantıksal işleyişi, bu sosyal ilişkilerin öngörülebilirliğidir. Denebilir ki, öngörülebilir ilişkiler sayesinde sosyolog bilime kapı aralayabilmektedir. Ancak tekil bireyin akıl yürütmesi ile toplumun mantıksal işleyişini birbirine karıştırmamak gerekir.

“Düşünme” olgusu temelinde şekillenen disiplinler arasında mantık ve sosyoloji, bu araştırmanın merkezine alınmıştır. Akıl yürütme formlarının bilgisine ulaşan sosyal ve

mantıksal aktör olarak insanın düşünsel boyutu, sosyoloji disiplininde insanî deneyim dünyası (fenomenal dünya) hakkında gözlem diliyle düşünme; mantık disiplininde formel açıdan doğru düşünme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmada, ortak düşünce ürünü olan kavram temelli mantık, sosyolojik bir incelemeye konu olacaktır.

Özel olarak sosyolojide ve sosyal bilimler felsefesinde metodolojik birlik tartışması pozitivist paradigma üzerinden ilerlemektedir. Bu, açıklama yönteminin mantıksal bir model olarak analiz edilmesine neden olmuştur. On dokuzuncu yüzyıl itibarıyla egemen olan pozitivist paradigma ekseninde, sosyolojik araştırma mantığını da biçimlendiren eğilim, pozitivist sosyal bilim yaklaşımıdır. Bununla birlikte, yorumlayıcı ve eleştirel sosyal bilim yaklaşımları da toplumsal araştırmalarda kullanılmıştır. Sosyoloji metodolojisinde ise anlama ve açıklama düallitesi, sosyolojik araştırmaların mantığına dair tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmaların meydana gelmesinde etkili olan paradigma değişimi, epistemik cemaatin¹ düşünce formunu ve evrene yönelişini etkilemiştir.

Sosyolojide bilim mantığı konulu tez, araştırılmak üzere karar verildiğinde literatür taraması sonucunda Walter L. Wallace'ın 1971'de yazmış olduğu *The Logic of Science in Sociology*² (araştırma boyunca bu eser *L.S.S.* olarak kısaltılacaktır) eseri ile karşılaşmıştır. Araştırma konusunu şekillendiren bu eserdir. Eser dikkatlice okunup değerlendirilmiş ve araştırmaya konu merkezli dahil edilmiştir. Wallace'ın sosyolojiye dair görüşlerini tümüyle ele almak ise bu araştırmanın dışında tutulmuştur.

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu, Wallace'ın yalnızca *L.S.S.* eserini konu eksenli merkeze alarak sosyolojide bilim mantığını soruşturmak ve mantık-sosyoloji bilimlerinin ilişkiselliğini ortaya koymaktır. Aynı zamanda sosyolojik araştırma mantığında benimsenen pozitivist

¹ “Epistemik cemaat” kavramını Batılı sosyal bilimlerden Türkçe sosyal bilimler literatürüne kazandıran Hüsamettin Arslan'ın, bir bilim sosyolojisi incelemesi olarak 1991 yılında sunduğu doktora tezi, kitap halinde de yayınlanmıştır. Epistemik cemaat, bir bilgi, anlama ve kavrama cemaati olup bilgiyi üreten, geliştiren ve taşıyan kişiler topluluğunu ifade etmektedir. Bilgi sosyolojisi ve özelde bilim sosyolojisi disiplinleri çerçevesinde ele alınan epistemik cemaat incelemesine dair daha detaylı bilgi için bkz. Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2007).

² Walter Wallace, *The Logic of Science in Sociology* (Chicago: Aldine Publishing Company, 1971).

yaklaşımın yanı sıra yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlar da açıklanarak söz konusu eserin konumunu tespit etmektir.

Araştırmanın amacı, sosyoloji özelinde bilim mantığının imkanını açık ve anlaşılır bir şekilde serimlemek, güncel meselelerle birlikte kavramak ve nihayetinde bazı düzenlemelerde bulunmaktır. Sosyolojide bilimin mantığını sorgulamak, sorunu içerik yerine biçimsel bir şekilde ele almayı ifade etmektedir. Diğer bir amaç, sosyolojiye ait bir kavrayış içinde önemli olan hususları ortaya koyarak bilim mantığının standart halini tasvir etmektir.

2. Araştırmanın Yöntemi, Sorusu ve Sınırlılıkları

Sosyoloji ve mantık bilimleri arasındaki metodoloji ilişkisini ortaya koymak amacıyla *nitel* bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada, *kaynak tarama*, *metin analizi* ve *doküman inceleme* yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada ana materyal olarak L.S.S. eserinden ilgili yerlerde faydalanılmıştır.

Mantık biliminin, diğer bilim alanlarının temeli olmasına rağmen gölgede kalan bir görünümde olma sorunu mevcuttur. Disiplinler arası yaklaşım ile mantık biliminin önemi güçlendirilecek olup “bilimlerin bilimi” olma hususuna dikkat çekilecektir. Araştırma alana dair bu eksik dikkat çekmek için şu sorulara cevap arar:

- 1) Sosyolojide bilim mantığının imkanı var mıdır?
- 2) Sosyoloji, mantıksal sistem olarak inşa edilebilir mi?
- 3) Sosyolojik araştırma mantığının sınırları nelerdir?
- 4) Sosyolojik metodolojiye getirilen eleştiriler nelerdir?

Sosyoloji özelinde çalışmayı “metodoloji” ile sınırlandırırken mantık özelinde ise odak “bilim mantığı” üzerinedir. Bu alanları kapsayan ve sosyal bilimlerde analiz örneğine yer veren L.S.S. eseri, konu merkezli dahil edilerek kaynak olarak sunulmuştur. Bu çalışmada sosyoloji, bilim ve mantık disiplinlerine dair ayrıntılı açıklamalar yerine, satır başı sayılabilecek açıklamalar sunmakla yetinilmiştir.

3. Araştırmaya Konu Olan Kitap ve İlgili Kaynaklar

Araştırmaya konu olan kitap Wallace’ın, *The Logic of Science in Sociology* isimli eseridir. Sosyoloji profesörü olan Wallace (1927-2015) eğitim sosyolojisi, sosyolojik teori,

etnisite, ırk ve milliyet konularında araştırmalar yapmıştır. *L.S.S.* kitabı, 1971’de Aldine Publishing Company tarafından İngilizce metin olarak okuyuculara sunulmuştur. Kitap BUÜ Prof. Dr. Fuat Sezgin Merkez Kütüphanesi’nden ödünç alınarak temin edilebilir.

Eserin yazılma amacı, bilimin “mantığı” ile sınırlı olarak bilimsel araştırmaların muazzam çeşitliliğini birbiriyle ilişkili sınırlı sayıda formel öğeye indirgemek; bilim sosyolojisi ve tarihinde pratik bir rol oynama amacıyla bilimsel araştırmanın formel yönleri ile tözsel, sosyal, ekonomik, siyasi ve tarihi yönleri arasındaki empirik ilişkileri değerlendirmektir. Ayrıca bilimsel araştırmalara için görünen formel sorunların ele alınması için rehber niteliğinde genel bir şema oluşturmak ve aşağıdaki sorulara sade, anlaşılır cevaplar bulmaktır:

- 1) Bir disiplini “bilimsel” kılan şey nedir?
- 2) Teoriler, empirik genellemeler, hipotezler, gözlemler nelerdir ve birbirleriyle nasıl ilişkilidirler?
- 3) “Bilimsel yöntem” ile kastedilen nedir?
- 4) Tümevarım ve tümdengelim bilimde ne gibi roller oynar?
- 5) Ölçme, örnekleme teknikleri, betimsel istatistikler, istatistiksel çıkarım, ölçek oluşturma, anlamlılık testleri, ‘büyük’ teoriler ve ‘orta düzey’ teorilerin bilimdeki yeri nedir?
- 6) Mantık disiplini, nedensellik ve olasılığa ilişkin fikirlerimizde hangi rolleri oynamaktadır?
- 7) Parsimoni (tutumluluk)³ kuralının önemi nedir?
- 8) Sözel ve matematiksel diller, bilimsel önermeleri ifade etmede nasıl mukayese edilir?⁴

Eserin, yazılma amacı ve cevap aradığı sorular dikkate alındığında akademik bir dille kaleme alındığı görölmektedir. Soyut ve teknik bir dille yazılan eser, ders kitabı niteliğinde hazırlanmıştır. Özellikle lisansüstü öğrencilere, metodoloji derslerinde yardımcı olacak ve ipucu niteliğinde bir kitaptır. Ders kitabı mahiyetinde olduğundan

³ ‘Tutumluluk’ adı verilen parsimoni ilkesine göre daha basit olan daha iyidir. Tutumlu bir teori sade bir yapıya sahiptir; eşit seviyede ikna edici iki teori arasından daha azla daha çok şey anlatan teori güçlüdür. Parsimoni, sosyal bilim teorilerinde uygulanan bir ilkedir bkz. W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, çev. Sedef Özge (Ankara: Yayınodası Yayıncılık, 2017), 77.

⁴ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 5-6.

derin analizler, orijinal tez veya etraflı tartışmalar görmek mümkün değildir. Eserin orijinalliği ise alıntılardığı fikirleri güçlü bir şekilde sentezleyip Şekil 1 (bu araştırmada Şekil 2 olarak sunulmuştur) diyagramını ortaya koymasındır.

Kitabın genel yapısı birinci bölümde açıklanmıştır. Bu açıklama, bilimsel sürecin haritası olarak tasarlanan bir “şekil” üzerinden kitap boyunca devam ettirilmiştir. Şekil 1, bilimsel süreçte birbirleriyle olan dönüşümleri, altı temel yöntem kümesi tarafından kontrol edilen beş temel bilgi bileşenini içerir. Durkheim ile temellendirilen diyagram ve bu kitapta ele alınan tartışmalar, bilim insanlarının geliştirdiği olası çeşitliliği analiz etmek ve esas temaları belirlemek amacıyla ele alınmıştır. Diyagramdaki her bir öge, bölüm başlığı yapılarak konular işlenmiş, böylece okuyucuya aşamalı olarak takip etme kolaylığı sunulmuştur. Bu diyagram, Wallace’ın özgün çizimidir ve yabancı kaynaklarda “Wallacian Wheel” olarak, Türkçe kaynaklarda “Wallace Döngüsü” olarak anılır. Aynı zamanda kitap, şekiller bakımından metni zenginleştiren öğeleri haiz bir eserdir ve sosyal bilimlerde araştırma tekniklerine yönelik işlevsel bir yönü bulunmaktadır.

Kitabın muhatap kitlesi, genel okuyucudan ziyade bilimsel bir araştırma faaliyetinde bulunan kişilerdir. Kitabın, bilimsel bir alandaki problemlerin, araştırmaların mantıksal yapıları diyagrama göre sistematik olarak uyarlanabilme hedefi vardır. Çeşitli bilimsel alanlardaki araştırmalarda diyagramın uyarlanarak kullanılması,⁵ bu hedefi gerçekleştirdiğinin kanıtıdır.

L.S.S. metni İngilizce yazılmış olup henüz Türkçe çevirisi bulunmamaktadır, bu durum araştırmanın zorluğunu artıran bir etken olmuştur. Literatür taraması sonucunda sosyolojide bilim mantığı üzerine birebir çalışılan Türkçe herhangi bir araştırmaya

⁵ Wallace’ın sunduğu şekil, herhangi bir bilimsel girişimin bilgi tabanının nasıl büyüüp geliştiğine dair faydalı bir anlayışı sunmaktadır. Şekil dairesel olup ne bir başlangıcı ne de bir sonu olduğundan, “istatistik”in, araştırma ve teorinin etkileşime girdiği en önemli araçlardan biri olduğunu göstermek amacıyla bilimsel sürece teoriden başlayarak bir örnek verilmiştir. Teori, olgular arasındaki ilişkilerin bir açıklamasıdır. İnsanlar doğal olarak (ve durmaksızın) toplumdaki sorunları (önyargı, yoksulluk, çocuk istismarı ve seri cinayetler gibi) merak eder ve anlamaya çalışırken açıklamalar (“düşük eğitim seviyesi önyargıya neden olur”) geliştirirler. Günlük açıklamaların aksine, bilimsel teori titiz bir test sürecine tabidir. Araştırma sürecinin nasıl işlediğini görmek için “ırkçı önyargı” bir örnek olarak ele alınmıştır. Irksal önyargıya ne sebep olur? Bu soruya verilebilecek olası cevaplardan biri, sosyal psikolog Gordon Allport tarafından “önyargı teorisi” olarak ortaya atılmıştır. Wallace’ın şekli üzerinden araştırma sürecinde istatistiğin rolünün gösterildiği bu örneğin aşamaları için bkz. Joseph F. Healey, *Statistics: A Tool for Social Research* (Belmont: Wadsworth Cengage Learning, 2012), 2-5.

rastlanılmamıştır. Fakat Aykut Toros (2001)'un *Bilim ve Diğer Üç Seçeneği*⁶ isimli yazısı, ağırlıklı olarak Wallace'ın ve Mantague'nin fikirlerinden oluşmaktadır. Ancak bilim sosyolojisi, bilim felsefesi, mantık disiplinlerinde mantık ve sosyoloji ilişkiselliğini barındıran ve sosyal bilimlerdeki metodolojik tartışmaların mantıksal sebeplerini konu edinen birçok çalışma mevcuttur:

- 1) Barry Barnes (1990)'ın *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*⁷ isimli kitabında, Kuhn'un sosyal bilimlere katkısı incelenmiş ve sosyolojik bir yaklaşımın bilgi, bilme, kavramaya dair projenin bir parçası olduğu açıklanmıştır. Bilgi sosyolojisinin, araştırma metoduyla ilgili açıklamalarda bulunulup bilim kültürünü ve bilim bilgisini konu edinen empirik bir inceleme alanı olduğu ortaya konmuştur.
- 2) Editörleri Imre Lakatos ve Alan Musgrave (1992) olan *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*⁸ isimli kitap, bir sempozyumdan doğmuştur. Bu kitap Kuhn, Feyerabend, Lakatos, Toulmin ve Watkins gibi konuşmacıların bilginin gelişimi ve bu yöndeki teorilerin eleştirisi ile ilgili metinlerinden oluşmuştur. Keşfin mantığı mı yoksa araştırmanın psikolojisi mi; yanlışlama ve bilimsel araştırma programlarının metodolojisi; paradigmanın doğası gibi konular ele alınmıştır.
- 3) Karl L. Popper (1998)'ın *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*⁹ isimli kitabında, bilgi kuramı sorunu, aklın günlük yaşama dair bilgi sorunu ve bilimsel bilgi sorunu olarak iki farklı yönden ele alınmıştır. Bilimsel araştırma mantığının görevinin, görgül-bilimsel araştırma yöntemini mantıksal açıdan çözümlemek olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca yöntem öğretisi ile ilgili sorunlar ve bir deneyim kuramının temel taşları konuları da incelenmiştir.
- 4) Jürgen Habermas (1998)'ın *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*¹⁰ isimli kitabında, sosyal bilimlerin metodolojisine yönelik açıklamalar; pozitivizm ve empirizme getirdiği eleştiriler; tin bilimleri ve doğa bilimleri düallitesine yönelik eleştiriler

⁶ Aykut Toros, "Bilim ve Diğer Üç Seçeneği", *Hemar G-Hemşirelik Araştırma Dergisi* 1 (2001), 1-8.

⁷ Barry Barnes, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, çev. Hüsamettin Arslan (Ankara: Vadi Yayınları, 1995).

⁸ Imre Lakatos - Alan Musgrave (ed.), *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1992).

⁹ Karl R. Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlknur Aka - İbrahim Turan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017).

¹⁰ Jürgen Habermas, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, çev. Mustafa Tüzel (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011).

sunulmuştur. Bilimsel araştırma mantığı, toplum kuramının maddi sorunları bağlamında ele alınmış olup empirik-analitik bilimsel araştırmanın pragmatik yorumu ve empirik-analitik eylem bilimlerinde anlamı anlama sorunu serimlenmiştir.

- 5) Russel Keat, John Urry (2001)'in *Bilim Olarak Sosyal Teori*¹¹ isimli kitabında, sosyal hayatı bilimsel açıdan incelemek amacıyla sosyal teoriye dair felsefi değerlendirmeler ve sosyoloji teorisyenlerinin incelenmesi birlikte ele alınmıştır. Doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin metodolojik birliğine yönelik pozitivism açısından yapılan tartışmaların yanı sıra ihmal edilen realist bilim anlayışı ve konvansiyonalizm analiz edilmiştir. Pozitivizmde açıklama, mantıksal bir tez formu olarak ifade edilmiş ve pozitivistlerin sadece bilimin 'mantığı' ile ilgilendiklerine "Pozitivizm ve Bilim Mantığı" başlığı altında özellikle değinilmiştir.
- 6) Doğan Özlem (2003)'in *Bilim Felsefesi: Ders Notları*¹² isimli kitabında, mantıksal açıdan tanım, bilimsel yöntem, bilimsel bilgi, bilimsel süreç, teorinin mantıksal yapısı, bilgi kuramı, toplum bilimlerinin teorik temelleri, bilimsel nesnellik ve tarihsellik gibi konular anlaşılır bir şekilde açıklanmıştır.
- 7) Ali Yaşar Sarıbay (2014)'ın *Toplumun Mantığı: Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji*¹³ isimli kitabında, sosyoloji disiplinine yeni bir yorum getirilmiş, sosyoloji yapmanın gerekçeleri, bu sosyolojinin hangi felsefi zeminde inşa edilebileceği, bu sosyolojinin epistemolojik arka planı ve ontolojik meseleleri mantıksal anlatı olarak adlandırıldığı sosyoloji taslağı altında ele alınmıştır.
- 8) Berth Danermark, Mats Ekström, Liselotte Jakobsen, Jan Ch. Karlsson, (2018)'un *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm*¹⁴ isimli kitabında, eleştirel realizm olarak isimlendirilen bir bilim teorisi ve sosyal bilimler metodolojisindeki bilimsel çıkarım, genellik, bilimsel açıklama modellerinin yanı

¹¹ John Urry - Russel Keat, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2001).

¹² Doğan Özlem, *Bilim Felsefesi: Ders Notları* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2003).

¹³ Ali Yaşar Sarıbay, *Toplumun Mantığı: Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji* (İstanbul: Sentez Yayınları, 2015).

¹⁴ Berth Danermark vd., *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm*, çev. Ümit Tatlıcan (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018).

sıra bilimsel pratikte teorilerin ve kavramlaştırmanın rolü gibi konular incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİST PARADİGMANIN YÖNELİMLERİ

1.1. Pozitivist Bir Sosyolog: Wallace

Sosyolog Wallace, 21 Ağustos 1927'de Washington, D.C.'de doğar. Columbia Üniversitesi (Lisans, 1954), Atlanta Üniversitesi (Yüksek Lisans, 1955) ve Chicago Üniversitesi'nde (Doktora, 1963) eğitim görür. Dr. Wallace, akademik kariyerine 1955-1957 yılları arasında Atlanta Üniversitesi ve Spelman Koleji'nde öğretmen olarak başlar. 1960'dan 1962'ye kadar Chicago'daki Ulusal Düşünce Araştırma Merkezi (National Opinion Research Center)'inde çalışır. Northwestern Üniversitesi'nde dört yıl öğretmenlik yaptıktan sonra 1971'de Princeton Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olur.¹⁵ Wallace, 1955 yılında Atlanta Üniversitesinin sosyoloji bölümünde “*Atlanta, Georgia'daki Zenci CIO Sendika Liderlerinin Statü Anlayışları*” (***Status Conceptions of Negro Cio Union Leaders in Atlanta, Georgia***) isimli teziyle yüksek lisans derecesine sahip olur. Doktora eğitimini aldığı yıllarda eğitim sosyolojisi alanında çalışmalar yürütür ve 1963 yılında “*Entelektüel Yetiştirmek: Üniversitede Değişen Öğrenci Değerleri, Başarı ve Beklentiler*” (***Bringing up Intellectuals: Changing Student Values, Achievement and Aspirations in College***) isimli doktora tezini kaleme alır.

Wallace ilk araştırmalarında eğitim sosyolojisine, 1971'de fakülteye katıldıktan sonra da sosyolojik teori üzerine odaklanır. Daha sonra dikkatini etnisite, ırk ve milliyet konularına çevirir. Kaleme aldığı eserleri şunlardır:

- 1) *Öğrenci Kültürü* (***Student Culture***, Aldine, 1966),
- 2) *Sosyolojik Teori* (***Sociological Theory***, Aldine, 1969),
- 3) *Sosyolojide Bilim Mantığı* (***The Logic of Science in Sociology***, Aldine, 1971),
- 4) *Siyahi Seçilmiş Yetkililer* (***Black Elected Officials***, Russell Sage, 1975),
- 5) *Bilimsel Sosyolojinin İlkeleri* (***Principles of Scientific Sociology***, Aldine, 1983),

¹⁵ Robert Fikes, “Walter L. Wallace (1927-)”, 2007.

- 6) *Weberci Bir İnsan Toplumu Teorisi (A Weberian Theory of Human Society*, Rutgers University Press, 1994)
- 7) *Etnik Köken, Irk ve Milliyetin Geleceği (The Future of Ethnicity, Race, and Nationality*, Praeger, 1997).¹⁶
- 8) *Malthus, Darwin, Durkheim, Marx, Weber, Ibn Haldun: İnsan Türünün Hayatta Kalması Üzerine (Malthus, Darwin, Durkheim, Marx, Weber, Ibn Khaldûn: On Human Species Survival)* adlı kitabı 2007 yılında yayınlanır. (Sosyoloji profesörü olan Charles Westoff, Wallace'ın emekliliği boyunca yazmaya devam ettiğini ve Alman sosyolog Max Weber'in yanı sıra Sigmund Freud ve Karl Marx'a odaklandığını belirtir.)¹⁷

Wallace, 1968'de misafir öğretim üyesi olarak ve daha sonra birkaç yıl Russell Sage Vakfı'nda sosyolog olarak çalışır ve 1974'te Davranış Bilimlerinde İleri Araştırma Merkezi (Center for the Advanced Study in the Behavioral Sciences)'nin bir üyesi olur. Social Forces, The American Sociologist, ve Sociological Quarterly dergilerinin yayın kuruluna katılır. Ayrıca Çocuk Gelişimi Vakfı (Foundation for Child Development)'na mütevelli heyeti üyesi olarak görevlendirilir. Princeton Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olan Wallace, Princeton'da 2015 yılında vefat eder.¹⁸

1.2. Wallace'ın Bilim Anlayışının Sosyolojik Temelleri

Wallace'ın araştırmaları ve kaleme aldığı eserleri dikkate alındığında konularının üç geniş alanda toplandığı görülür: eğitim sosyolojisi, sosyolojik teori ve insan popülasyonlarındaki etnik köken. 1960'ların sonlarında sosyolojik teoriye ilgi duymaya başlamasıyla birlikte çağdaş sosyolojik düşünceyi yönlendirme girişimlerinde bulunur. Wallace'ın bu girişimi, sosyolojiyi bir doğa bilimi olarak şekillendirme amacı taşır. Ancak bu araştırmada, Wallace'ın tüm eserleri değil, tek bir eseri üzerinden sosyolojide bilim mantığının imkanı soruşturulmaya çalışılmıştır. Sosyolojik araştırma mantığında benimsenen pozitivist yaklaşımın yanı sıra yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlar da açıklanarak söz konusu eserin konumu tespit edilmiştir.

¹⁶ Princeton Mezunları, "In Memoriam: Walter L. Wallace", *Princeton Alumni Weekly* (2016).

¹⁷ Michael Hotchkiss, "Princeton Sociologist Walter Wallace Dies at Age 88", *Princeton University* (2015).

¹⁸ Fikes, "Walter L. Wallace (1927-)".

1920 senelerinde “Mantıkçı Empirizm” olarak isimlendirilen Neopozitivizm görüşü bilimde hakim olmaya başlamıştır. “Mantıkçı Pozitivizm” olarak da bilinen bu bilim anlayışı, 1960 seneleri itibarıyla çeşitli eleştiriler alarak değişikliğe uğramıştır. “Klasik pozitivizm, mantıkçı pozitivistler tarafından geliştirilerek bir metod olarak kullanılmıştır. Mantıksal pozitivistlerin ‘bilim’le kastettikleri, fiziğe özel bir vurguyla, doğa bilimleridir aslında.”¹⁹ Wallace tam da bu yıllarda kaleme aldığı *L.S.S.* eserinde, sosyolojik yasa fikrini savunarak pozitivist paradigmaya bağlılığını göstermiştir.

Tarihsel serencama bakıldığında iki tür pozitivizm olduğu görülür: (a) Comte pozitivismi (b) Mantıksal Pozitivizm (Vienna Çevresi). İki pozitivizm arasında sıkı bir tarihî ilişki mevcuttur. Bu ilişkiyi, bu araştırmanın çerçevesince konu edinmek mümkün değildir, daha çok aralarındaki ilişkiyi düşünsel boyutta konu edinmek uygundur. Pozitivizm, bilimin doğrularının evrensel doğrular olduğunu ve bilim dışı olanın yanlışlığını iddia eder. Bununla birlikte pozitivizm, tek doğrunun bilimin doğrusu olduğunu savunur. Bu nedenle “bilimsel olan” ile “bilimsel olmayan” arasında bir ayrım olmalıdır. Bu ayrım neticesinde, bilim felsefesinde “sınır çizme problemi” ortaya çıkmıştır. Vienna Çevresi pozitivismi ve Karl Popper ile Comte pozitivisminin kesiştikleri nokta olan bu sınır problemi, modern pozitivismde Comte pozitivisminin mirasıdır.²⁰

Pozitivizm ve onun ardılı Neopozitivizm anlayışındaki temel farklılığı ifade etmek paradigma dönüşümünü anlamlandırmak için gereklidir. Pozitivizm, gözlemi ve deneyi önceler ve onu bu verilere göre elde edilen bilgilere indirger. Neopozitivizm, doğrulanabilme ilkesini benimser. Bu paradigmada önermenin doğruluğu, deney-gözlem veya dil-mantık kurallarına bağlı olup empirik-analitik saptama ayrımında, empirik önermeler deney ve gözlem yoluyla, analitik önermeler dil ve mantık kurallarıyla saptanır. Doğrulamacı bilim anlayışında, her bilimsel teori aynı ideal duruma dönüşür. Bu yüzden bilim dili gözlem terimlerini, teorik terimleri, mantıksal ve matematiksel terimleri kapsar. Bilimsel bir teorinin birincil işlevi ise deney sonuçlarına dair tahmin ve açıklamada bulunmaktır.²¹ On dokuzuncu yüzyıl ve sonrasında bilim felsefesinin konusu, zihin veya evren değil, bilimsel önermeler ve teoriler yönünde değişmiştir. Bu yüzyılla,

¹⁹ Kemal Ataman, “Bilimsel Sosyal Bilim İdealinin Açmazları: Bir Hermenötik Açılım Teklifi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 316.

²⁰ Hüsamettin Arslan, “Bilim, Feyerabend ve Popperiyen Mabedin Eşik Bekçileri”, *Cumhuriyet/Bilim Teknik* 259 (29 Şubat 1992), 16.

²¹ Teo Grünberg, *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 335-336.

bilim imgesini oluşturan yöntem ve epistemoloji çalışmalarıyla somut bilim etkinlikleri arasındaki ilişki, Comte pozitivismi ve bu paradigmanın ardılı olan Neopozitivizm ile farklılaşmıştır.²² Burada Klasik Pozitivizm, Neopozitivizm veya Mantıksal Pozitivizm kavramları arasında kesin bir sınır çizmenin zor olduğu görülmektedir. Comte ve Mach gibi düşünürleri klasik katı pozitivist olarak görmek; Frege ve Wittgenstein ile Russell’ı mantıkçı pozitivist, empirist veya Viyana Çevre üyesi analitik felsefecisi olarak görmek uygundur. Wallace’ın pozitivism tartışmalarından haberdar olduğu kitabında görülse de kendi pozitivist bilim anlayışından taviz vermemekte ısrarlıdır ve gözleme birincil önemi vermektedir.

Wallace’ın düşünce dünyasını şekillendiren Amerikan sosyolojisinde, pozitivism çeşitli biçimler almıştır. Ancak bunlardan yalnızca biri, belirli bir empirik sosyal araştırmanın araçsal pozitivismi, hem pozitivist hem de Amerikan olarak kabul edilir. Bryant’a ait olan “araçsal pozitivism” terimi şunu ifade eder: Sosyal araştırma, yalnızca mevcut araştırma araçlarının izin verdiği problemlerle sınırlandığı ölçüde araçsaldır ve bu kısıtlama, sosyologların doğa bilimlerine atfettikleri şekilde bir boyun eğme kararlılığının göstergesi olduğu ölçüde pozitivisttir.²³

Wallace, yirmi yılı aşkın bir süreyi sosyoloji disiplininin parametrelerini belirlemekle geçirmiştir. Sosyolojik uzmanlaşmanın çeşitli alanları arasındaki ‘tamamlayıcılıklar’ (complementarities) olarak adlandırdığı şeye özel bir dikkat göstermiştir ve yapı kavramına vurgu yaparak disiplini birleştirecek bir meta-dil önermiştir. Wallace’ın pozisyonu, sosyolojinin kaçınılmaz olarak doğa bilimleri modelinin kanonlarını takip etmesi gerektiğidir.²⁴ Wallace’ın sosyolojinin doğa bilimi modelini takip etmesi gerektiğine yönelik iddiası ve sosyolojik teoriye ilgisi yirminci yüzyıl Amerikan sosyolojisinin karakteristik özelliğini yansıtmaktadır.

Özellikle sosyal teorisyenlerden Durkheim, Wallace’ın L.S.S. eserindeki fikirlerini şekillendirmiştir. Durkheim, Amerikan sosyolojisinde büyük ölçüde etkili olmuştur.

²² Ömer Faik Anlı, *Bilim Savaşları: Modern Bilim İmgesinin Dönüşümü* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016), 12-13.

²³ Christopher G. A. Bryant, *Positivism in Social Theory and Research* (London: Macmillan Education UK, 1985), 133-134.

²⁴ Bu bakış açısı, şu makalede Wallace’ın çağdaş sosyolojiye katkısının bir değerlendirmesiyle birlikte taslak olarak sunulmuştur bkz. William W. Falk, “Sociology as a Natural Science? The Agenda of Walter Wallace”, *Sociological Inquiry* 60/3 (1990), 227.

Çünkü onun pozitivist metodu benimsemesi, Amerikan sosyolojisindeki etkisini artırmıştır. Amerikan sosyolojisinde kullanılan davranış analizi, indüksiyon yöntemiyle oluşturulan empirik araştırmalar ile Durkheim'in araştırma anlayışı uyumaktadır.²⁵

Wallace, Durkheim'in *İntihar*'ına dayanan tasvirinde, bilgi edinmenin bilimsel modunda empirik gözlemin rolünü vurgulayarak intihar hakkındaki bilimsel önermelerin nasıl üretileceğini ve doğruluklarının nasıl test edileceğini serimlemiştir. "İntihar" kavramını, üzerinde gerçekten gözlem yapılabilecek olgular açısından yorumlayıp son aşamada empirik genellemeye indirgemıştır: İntihar, Katolik ve Protestan dini mensubiyete göre değişmektedir.²⁶

İntihar, sosyal bir olaydır. Wallace sosyolojiyi, analitik-empirik açıklama modeli olarak ele almıştır. İntihar kavramını da empirik araştırmanın işlevsel bağlamında değerlendirdiği görülür. Bu doğrultuda explanans (açıklayıcı bileşen)²⁷ ve explanandum (açıklanması istenen şey/olay/fenomen) kavramlarını oluşturup bunlara tutarlı önermelerle ortaya konan test edilebilir hipotezler ileri sürmüştür.

Özellikle *İntihar*, pozitivist bilimsel sosyolojinin referans noktası sayılır. Çünkü intihar, başka sosyal fenomenlerin hangi yöntemle çözümleneceğine dair örneklik teşkil eder. Merton 1945'te yazdığı *The Bearing of Sociological Theory on Empirical Research*²⁸ makalesinde intiharı pozitivist yönüyle kaleme alır.²⁹ Wallace de sosyoloji biliminin sorunlarını bilim tarihine referansla açıklamaya çalışan Merton'dan yaptığı alıntılarla pozitivist varsayımlarını desteklemiştir.

Pozitivist sosyal bilim teorisi, modern empirist bilim felsefesine ve bilimin hipotetik-dedüktif bilim modeline dayanan sosyal bilim meta-teorisine atıftır. Başlıca çağdaş temsilcileri Karl Popper, Carl Hempel ve Ernst Nagel'dır, ancak bakış açılarında önemli farklılıklar söz konusudur. Bu meta-teorinin dört temel özelliği şunlardır: (1) Bilginin asıl

²⁵ Urry - Keat, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, 148-149.

²⁶ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 25-29.

²⁷ Bir açıklamada açıklamayı oluşturan cümleler "explanans", açıklanacak olayı bildiren cümleler "explanandum" olarak adlandırılır. Bu terimlerin İngilizce ve Türkçe karşılığı olmadığı için felsefi dilde kullanılan sözcüklerdir. Bilimsel cemaatin uzlaştığı açıklama türlerine yönelik inceleme, bilimsel explanans yasa içerir. Bu bağlamda ideal gaz yasası, gökyüzünün niçin mavi olduğuna dair örnekler için bkz. Alex Rosenberg, *Bilim Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*, çev. İbrahim Yıldız (Ankara: Dipnot Yayınları, 2015), 63.

²⁸ Söz konusu makalenin çevirisi için bkz. Robert K. Merton, "Ampirik Araştırmanın Sosyolojik Kurama Etkisi", çev. Mine Tan, <https://dergipark.org.tr/>, (ts.) (Erişim 04 Mayıs 2024).

²⁹ Urry - Keat, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, 142.

dayanağı olarak tarafsız bir gözlem diline inanç sağlanmalıdır. (2) Keşif ve doğrulama arasındaki farktan hareketle, dedüktif-nomolojik açıklama yaklaşımı ve bununla ilişkili ‘neden’ kavramının değişikliğe uğramış Hume’cu yorumu gereklidir. (3) Bilimlerin metodolojik birliğine ihtiyaç vardır. (4) Değerden bağımsız bilimsel bilgi ideali oluşturulmalıdır.³⁰ Wallace mesela söz konusu eserinde, Hempel’in bilimsel teorileri karmaşık bir uzamsal ağa benzetme örneğinden yararlanır; Popper’in teori inşasında parsimoni kuralının gerekliliğinden beslenir; genelleme sürecinde ölçüm araçlarının hassasiyet sınırlarının önemini, gazlardaki ses hızıyla ilgili yasanın duyuların anlık verileri arasındaki ilişkileri formüle etmediğini belirten Nagel’in ifadesi ile gerekçelendirir.³¹

Bilimsel teorilerin farklı iç yapılarından hareketle, bir bilim insanının belirli bir olguyu, bu olgu hakkında belirli bir empirik genellemeyi açıklamak istediğinde, farklı stratejiler benimseyebileceği sonucu çıkar. Bu, (a) olgunun nedenlerinin ve (b) olgunun etkilerinin araştırılması olarak iki *nedensel* strateji içerir. Bir diğer iki strateji *bileşimsel* olarak adlandırılır, bunlar (a) bileşen varlıkları, süreçleri veya özellikleri (olgunun parçaları) ve (b) olgunun kendisinin de bir parçası olduğu daha büyük ‘arka plan’ bütünlerini aramayı içerir. Daha sonra Wallace, *sınıflandırma* stratejisinden de bahseder ve bunun bilimin tarihi boyunca, nedensel ve bileşimsel açıklayıcı unsurların bilinen ve mantıksal olarak düzenlenmiş bir kombinasyonu için gerekli olduğunu belirtir. Elementlerin periyodik tablosunun modern versiyonları, yıldız popülasyonlarının renk-parlaklık diyagramları ve canlıların doğal (filogenetik) sıralaması bunu örnekler. Böylece o, sınıflandırma stratejisinin iki avantajından bahseder: (1) aynı tür nedenler veya bileşenler çeşitli olgulara atfedilebildiği ölçüde açıklayıcı parsimoni geliştirir ve (2) benzer bileşenleri paylaştığı bilinen olguların geçici olarak benzer nedenleri veya etkileri paylaşması beklenebildiği ölçüde, söz konusu olgu hakkında yeni hipotezlerin çıkarılabileceği hazır bir kaynak sağlar. Ancak Wallace’a göre, herhangi bir olgunun tam anlamıyla tatmin edici bir açıklaması yukarıdaki stratejilerden birini değil, hepsini gerektirir.³²

Görülüyor ki Wallace, Amerikan sosyolojisindeki empirik araştırmalar ile Durkheim’in araştırma anlayışını sentezlemiştir. O, bir olgu hakkında empirik genellemeyi

³⁰ Brian Fay, *Social Theory and Political Practice* (London: Routledge, 2015), 13.

³¹ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 39,58,113.

³² Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 101-106.

açıklamanın stratejilerini ifade ederek bir olgunun açıklama gücüne sahip olması için nedensel, bileşimsel ve sınıflandırma stratejilerinin tümünü sağlaması gerektiği kanaatindedir. Bu durum, olgunun nedenlerinin ve etkilerinin araştırılmasını, olgunun parçalarının ve bütünü oluşturulan yapının ortaya konmasını, parsimoni ilkesine göre olguların tercihini ve yeni hipotezlerin çıkarılabileceği hazır bir kaynağın bulunmasını gerekli kılar.

Nagel, Hempel ve Carnap gibi filozofların tasvir ettiği bilim anlayışları, doğa bilimlerinin benzedikleri şeyin yeterli oranı olarak kabul edilir. Sosyal bilimler, doğa bilimleri modeline uymalı ve insan davranışları açıklanırken doğa bilimlerine paralel olmalıdır. Nitekim hermeneutik geleneğin Anglosakson coğrafyada nispeten yankı uyandırmamasının temel sebebi, pozitivist veya natüralist doğa bilimlerinden ilham alan sosyal bilimlerin hegemonyasıdır. Ortodoks konsensusun sosyolojiye egemen olmasının nedenlerinden biri de mantıksal çerçeve olarak pozitivist felsefenin etkisidir.³³ Diğer taraftan sosyal bilimcilerin, hermeneutik gelenek üzerinden paradigma değişikliği yaparak bilimsellik ölçütünü desteklemek amacıyla Kuhncu bilim anlayışına ve felsefi hermeneutik geleneğe bağlı oldukları görülmektedir.³⁴ Wallace'ın Nagel, Feigl ve Hempel gibi filozoflara olan güveni ise Viyana Çevresi'ne ve takipçilerine olan bağlılığını göstermektedir.³⁵ Açıkçası, onun bilimsel araştırmalarda benimsediği yaklaşım, pozitivist bilimsel eğilim (özellikle Mantıkçı Pozitivizm) neticesinde Amerikan sosyolojisi eksenli analiz, empirik araştırmalar ve sosyolojik teori üzerinedir.

1.3. Wallace'ın Gözlem Önermelerine Bıttığı Rol

Bilimsel araştırmaların çeşitliliğini, birbiriyle ilişkili formel öğelere indirgemek için bilim sosyolojisi ve tarihinde kolaylaştırıcı bir çerçeve sağlamak amacıyla yazılan *L.S.S.* eserinin, pozitivist bilim anlayışı neticesinde kaleme alındığı görülmektedir. Bu eser, yazıldığı yirminci yüzyıla hitap etse de eserin, yirmi birinci yüzyıla hitap eden yönünü göstermek için makul olan seçerek alıntılanamaktır.

³³ Anthony Giddens, "Hermeneutik ve Sosyal Teori", çev. Hüsamettin Arslan, *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler: İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 24.

³⁴ Ataman, "Bilimsel Sosyal Bilim İdealinin Açmazları: Bir Hermenötik Açılım Teklifi", 319.

³⁵ Richard L. Henshel, review of *Review of the Logic of Science in Sociology*, sad. Walter L. Wallace, *Contemporary Sociology* 1/6 (1972), 520.

Bilimlerde yaşanan paradigmatic dönüşüm, insanın dünyayı algılama biçiminde yaşanan kapsamlı dönüşümün bir parçasıdır. Bilimlerde gerçekleşen bu yeniden yapılanma neticesinde sosyal bilimler metodolojisinde de nicel araştırmadan nitel araştırmaya doğru bir eğilim gerçekleştiği görülür. Ortaçağ Avrupası'nda egemen paradigma, dünyayı metafizik gözlükle görmüştür. Rönesansla başlayan Modern Çağ'ın egemen paradigması, insan aklının yüceltilmesiyle dünyayı eleştirel ve bilimsel gözlükle görmeye başlamıştır. Newton'un, makine örneğini evrenin işleyişine uyarlamasıyla mekanik dünya görüşü ile pozitivist paradigmanın temeli atılmıştır. Pozitivist paradigmaya göre gerçeklik basittir; hiyerarşi düzenin ilkesidir; evren mekaniktir; gelecek ve yön belirlidir; nedensellik ilişkisi ile açıklama yapmak mümkündür; değişim nicel ve birikim şeklindedir; nesnellik zorunluluktur. Özellikle bilimsel araştırma sonucu mükemmel bilgiye ulaşma hedefi, Durkheim'ın toplum analizinde açıkça görülür. İşlevselcilik ve davranışçılık pozitivist paradigmanın uzantısı olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Pozitivist paradigmanın egemen olduğu dönemlerde, sosyoloji ve psikolojide metodoloji olarak nicel araştırma kabul edilmiştir. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren ise alternatif paradigma doğmuştur. Araştırma sürecinde gözlemcinin de etkili olduğunu ortaya koyan Einstein'ın "Görelilik Teorisi" gibi çalışmalar artmaya başlamıştır. Pozitivizm ötesi paradigmaya göre, gerçeklik karmaşıktır; sistemler karşılıklı etkileşime dayanan heterarşik düzenlerdir; her şeyin birbiri ile ilintili olduğu evren holografiktir; gelecek ve yön belirsizdir; ilişkiler doğrusal olmayıp karşılıklı nedensellik barındırır; sistemde nitel değişimi yansıtan çeşitlilik, belirsizlik ve karmaşıklık ifade eden değişim, morfogenetiktir; gözlemci belirli bir dünya görüşüne sahip katılımcıdır.³⁶ On dokuzuncu yüzyılda pozitivist bilimde hâkim olmaya başlamasıyla bir yorum dönüşümünden ziyade bir dünya görüşü değişikliği yani paradigma değişikliği yaşanmıştır. Egemen paradigma, yerini aldığı eski paradigmanın reddini içermesiyle düşünce formunda da değişikliğe neden olmuştur. Böylece bir bilim insanında, değişen sadece düşünce formu olmamış, aynı zamanda evrene yönelim tarzı da etkilenmiştir. Paradigma değişikliği ile bağlantılı olarak "İkinci Bölüm"de bilimin gelişim aşamalarından bahsedilecektir.

Bilimin tümevarımcı yorumuna göre, gözlem birincil öneme sahiptir. Bilimde teori ve yasaların temelini oluşturan, deneyimden ziyade herkese açık gözlem önermeleri

³⁶ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 25-30.

kurmaktır. Evrensel önermelerin, tikel önermelerden türetilmesine ihtiyaç duyulur.³⁷ Nitekim bir “... pozitivist için bilimsel teorileştirmenin objektif temelini sağlayan, sadece ve sadece gözlemdir.”³⁸ Mantığın tümevarım ve tümdengelim yöntemlerini bilimsel süreç diyagramında etkili bir şekilde kullanan Wallace, dünya üzerinde yapılan “somut” gözlemler ile zihinde tasarlanan “soyut” teorilerin karşılaşmalarında büyük sonuçlar doğuran metodolojik kontroller ve bilgi bileşenleri döngüsünün son derece önemli olduğunu vurgular. O, gözlemlerden tümevarım yoluyla teori oluşturma ve gözlemleri anlama; teorinin gözlemlere tümdengelim yoluyla uygulanması ve gözlemler hakkında bilgi edinme sürecini açıklayıp teorileştirme ve empirik araştırma yapma arasında zorunlu bir köprü olduğunu ileri sürer.³⁹

Bilimde, gözlem için birincil önem atfeden şey nedir? Bilimde mantıksal olarak mümkün olan tüm önermeler arasından deneysel olarak doğru önermeleri belirlemektir. Bu görüşe göre ‘deneyim’, bir teorik sistemin ayırt edilebilmesini sağlayan bir yöntemdir. Bununla birlikte, bilimin ‘ilerlemesi’ ile kastedilen şey, yeni empirik gözlemlerin tahmin ve test edilmesi, önermelerin yeniden düzenlenmesi ve eskilerin yerini alan yeni ‘aksiyomlar’ veya ‘başlangıç önermeleri’ oluşturmak ve incelemektir. Herhangi bir teorinin, hem en üst düzey başlangıç önermelerini hem de en alt düzeyden çıkarılan önermelerini ve empirik hipotezlerini mevcut düşünce ve bilgi sınırları dahilinde ‘başlangıç’ olarak düşünmek en mantıklısı görülür. Bu, sosyolojideki teorik çalışmanın, ayrıntılı hipotezler türetmenin yanı sıra daha temel başlangıç önermeleri türetme biçimini de alabileceği anlamına gelir, böylece teoriyi ‘genelleştirmek’ de söz konusu olur.⁴⁰ Wallace’ın doğrulamacı bilim anlayışı mantıksal, teorik ve gözlem terimlerini bilim dili olarak seçmesinde açıkça görülmektedir. O, teorilerin evrenselliği ve kesinliği iddiasını savunduğu için teorilerin yeni bağlamlarda ve yeni tekniklerle uygulanabilir olduklarını varsaymaktadır.

Doğrulamacı bilim anlayışına getirilen eleştiriler, yeni bilim anlayışlarını ortaya çıkarmıştır. Carnap ve Hempel gibi Neopozitivist temsilciler, bu eleştirileri kabul ederek kesin doğrulama anlayışını bırakıp *pekiştirmeci* anlayışı benimsemişlerdir. Bu görüşten

³⁷ Alan F. Chalmers, *Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme*, çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2021), 59.

³⁸ Urry - Keat, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, 32.

³⁹ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 24.

⁴⁰ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 99-100.

sonra, David Hume'un görüşleri pekiştirmeci anlayışa eleştiri olarak okunup Popper gibi düşünürlerden sonra da çeşitli test edilmeye rağmen hipotezin yanlışlanmamış olmasıyla ve akılcı yol izlenmesiyle benimsenen *eleştirici rasyonalizm* anlayışı ortaya çıkmıştır. Daha sonra, yeni bir bilim anlayışı olan *neorasyonalizm* doğmuştur. Buna göre, bir teoriye alternatif başka bir teori sunulduğunda bilimsel çalışmalar iki dönemden oluşur: olağan bilim dönemi ve bunalım-karar verme dönemi.⁴¹ Bilim yapma teşebbüsünde, yeni ilkeler bulma ve olağanüstü arayışlar neticesinde Kuhn'un 'bilimsel devrimler' olarak adlandırdığı olaylar gerçekleşmiştir. Bu devrimler, epistemik cemaatin dünyada gerçekte nasıl olduğunu bildikleri varsayımı üzerine kurulu olan 'olağan bilim' faaliyetine bir başkaldırıdır.⁴² Böylece Kuhn'un bilimsel devrimler anlayışı ile birlikte bilim felsefecileri ve tarihçileri arasındaki "Berlin Duvarı" yıkılmıştır.⁴³ Görülüyor ki, değişen bilim anlayışı çerçevesinde, klasik pozitivistin ilerleme anlayışını devam ettirmenin mümkün olmadığı açıktır. Fakat devam ettirmemek ve eleştirmek bu paradigmayı tamamen reddetmekle aynı anlamı taşımamaktadır; kullanmamayı tercih etmek diğer bir yoldur.

Wallace'a göre, bilimde gözlemlere öncelik verildiğinde, gözlemlerin diğer bilgi bileşenleri olan empirik genellemelerden, teorilerden ve hipotezlerden tamamen bağımsız oldukları anlamına gelmez. Aksine, gözlemlerin yapıldığı yöntemler bilimsel süreçte diğer bilgi bileşenlerinin önceden var olmasına bağlıdır.⁴⁴ Bu görüşlerin aksine Chalmers, açıkça ve kesin olarak ifade edilen teorilerin, kesin gözlem önermelerinin ön şartı olduğunu *L.S.S.* eseri yazıldıktan beş sene sonra ifade etmiştir. Ona göre, teoriler gözlemden önce gelir. Çünkü gözlem önermeleri yanılabilir ve bilimsel bilgi için sağlam bir temel değildir. Bilimsel bilgiyi oluşturan teoriler de yanılabilir fakat sonsuz ve amaçsız gözlemler listesi yerine yeni teoriler geliştirmek daha uygundur.⁴⁵ "Daha doğru önerme şu olabilir: olgular teori-yüklü, teoriler praksis-yüklüdür. Praksis yalnızca olguları ve teorileri öncelemez, bilimsel faaliyetin tümünü önceler."⁴⁶ Oysa bilimde,

⁴¹ Grünberg, *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, 336-342.

⁴² Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2019), 76-77.

⁴³ Stephen Toulmin, *Kozmopolis: Modernite'nin Gizli Gündemi*, çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 121. akt. Uğur Daştan, *Bilimin Tarihsel Gelişim Sürecinde Thomas Samuel Kuhn'un Bilim Felsefesinin Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 8.

⁴⁴ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 33.

⁴⁵ Chalmers, *Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme*, 61-67.

⁴⁶ Arslan, *Epistemik Cemaat*, xxiii.

praksisi veya teorileri öncelemek gözlem önermelerinin hiçbir rolünün olmadığını ifade etmek değildir.

1.4. Wallace'ın Analitik Tutumu

Wallace'ın *L.S.S.* eserini yazdığı yirminci yüzyılda, özellikle yaşadığı, eğitim aldığı ve meslek hayatını icra ettiği Anglosakson coğrafyada analitik paradigma yaygın olarak kullanılmıştır. Wallace söz konusu eserde sosyolojide bilim mantığı konusunu, analitik sosyoloji üzerine çalışan Robert K. Merton ve analitik felsefe üzerine çalışan Rudolf Carnap, Karl Popper, Hans Reichenbach, Herbert Feigl, Carl Hempel, Richard B. Braithwaite, Max Black, Ernest Nagel, Willard V. Quine gibi düşünürlerin fikirlerini sentezleyerek eleştirel olmasa da açıklayıcı bir şekilde incelemiştir.

Wallace, bilimsel kurumların sosyal yapısından ve onları çevreleyen toplumsal yapıdan bu araştırmada Şekil 2'deki diyagramda sistemin girdi kaynakları olarak bahsetmiştir. Ancak sistemin girdileri, bu diyagramdan hariç tutularak yalnızca analitik odak amacıyla ifade edilmiştir. Kültürün düşünsel alt sistemlerinden estetik ve etik olanlar, önerilen bir bilgi bileşeninin, metodolojik kontrolün veya bilgi dönüşümünün 'güzelliği' veya 'ahlaki meşruiyeti' söz konusu olduğunda bilimsel sürecin girdilerini oluşturmaktadır. Ayrıca bilim tarihinin belirli bir zaman dilimindeki bilim insanlarının sayısı, işe alınma ve ihraç edilme oranları, kalıtsal ve edinilmiş psikolojik ve fizyolojik özellikleri, özellikle bilimsel kaynaklara referansla zaman ve mekan içindeki dağılımları⁴⁷ bilimsel sürece olası girdilerin diğer kaynaklarıdır. Bilimsel kurumların toplumsal ve sosyal yapısını diyagrama analitik eksenli dahil eden Wallace'ın, nicel ve ölçülebilir önermelerle ilgilendiği açıktır. Ancak, Wallace gibi diğer bilim insanlarının da inanç ve dünya görüşleri, bilimsel süreçte farklı yöntemlere başvurmalarına neden olur.

Bilimsel faaliyetleri açıklamak üzere ifade edilen paradigma kavramı, iki ayrı anlamda kullanılır. Bir anlamda, belli topluluğa ait kişiler tarafından paylaşılan tekniklerin, değerlerin ve inançların bütününe ifade etmektedir. Başka bir anlamda, kabul görmüş örnek veya model olarak kullanılan bulmaca çözümlemesidir.⁴⁸ İnsanlar dünyalarını anlamlı kılma ihtiyacı duyarlar; gündelik hayatta beklentilerine uymayan durumları anlamlı bir bütün içine yerleştirirler. Bunun nedeni, insanların yaşamak için olayları

⁴⁷ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 35.

⁴⁸ Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, 278.

mantıklı bir çerçeveye sığdırmak istemeleridir. Her insan basit veya karmaşık, soyut veya somut bir dünya görüşüne sahiptir.⁴⁹ Farklı paradigmlar ayrı varsayımlara dayandığından paradigmların çeşitli standart ve farklı açıklama yöntemleri bulunur. Ele alınan konu dahilinde analitik paradigma, sosyal bilimlerde kullanılan araştırma tekniklerinden nicel paradigmadan türemiştir. Analize dayalı bir sistem olan bu paradigma analitik felsefe ve analitik sosyoloji gibi bilimsel alt dalların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yirminci yüzyıl felsefesinin çözümleyici özelliği üzerine yoğunlaşan analitik felsefede, özellikle Anglosakson dünyada evrenin büyük sayıda bağımsız, basit ve salt kendilikten oluştuğuna dair geliştirilen felsefe tasavvuru hâkim olmaya başlamıştır. Analitik felsefenin belirleyici tarafı, analiz yöntemidir ve bu yöntem büyükten küçüğe, kompleks olandan basit olana doğru bir açıklamadır. Açıklık kavramına büyük önem veren analitik filozoflara göre, deneyim kompleksleri basit öğelere ayrıştırılıp zihinle temas içine girdiğinde açıklığa ulaşılır. Bu açıklık arayışı analitik filozofların, yirminci yüzyılın “dile dönüş hareketi”nin önemli aktörleri olarak görülmelerine neden olmuştur. Gündelik dili muğlak, belirsiz, felsefi amaca ulaşmada uygunsuz ve anlam açıklığına ulaşmada sıkıntılı bulan analitik filozoflar; açıklığı temin edebilmek için gündelik dilin arındırılması gerektiğini ifade ederler. Analitik filozoflar mantığı, dilde açıklığı sağlayan bir araç ve sembolik mantığı, ideal dilin çerçevesini oluşturan disiplin olarak görme eğilimindedirler. Gündelik dil, formel bir dil özelliği taşımayıp emir, soru, taahhüt, inanç, izin vs. barındırdığından çeşitli mantık sistemleri üzerinde çalışılmasına neden olmuştur.⁵⁰ Wallace, formel bir dil olan belirleyicilik, evrensellik, esneklik ve soyutluk özelliklerine sahip ‘matematiksel dil’in, teorilerin maddi-uzamsal kapsamını ve soyutlama düzeyini kesin bir şekilde tanımlama ve farklılaştırma konusunda ‘sözel dil’den açıkça daha üstün olduğunu ifade eder.⁵¹ Dolayısıyla onun, tüm sözel teorileri matematiksel terimlere çevirme tahayyülünü benimsediği analitik paradigma ekseninde oluşturduğu görülür ve

⁴⁹ Şerif Mardin, *İdeoloji* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 109-110.

⁵⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 535-540.

⁵¹ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 118-119.

bu yüzden onun “Vişana evresi bilimizm”⁵² anlayışına tâbi olduğunu ifade etmek yanlış olmaz.

Analitik sosyoloji, toplumsal olayın nedenine dair toplumsal mekanizmaları ortaya çıkarır ve bununla bağlantılı edimlerin düzenli olarak benzer sonuçlarına nasıl ulaşıldığını araştırır. Toplumsal mekanizmalara odaklanan analitik sosyoloji, hem toplumsal olguların saf bir anlatıdan ibaret olmadığını hem de evrensel nitelikte toplumsal yasaları oluşturan büyük teorilerin deterministik doğasına hapsolmamayı sağladığını içermektedir. Bu yaklaşım, toplumsal eylemi, tümleşik bir mekanizmanın oluşturduğu sonuç olarak görür. Ancak döngüsel bir süreci gösteren toplumsal mekanizmalar yaklaşımı, son aşamada, somut gerçekliği mevcut durumun sınırı içerisine hapseder.⁵³ Ayrıca analitik-empirik eksenli bir sosyoloji, rasyonel bir yöntemin yardımcı bilimi olmaya zorlanır.⁵⁴ Wallace’ın teorilerde soyutlama düzeyine gönderme olarak kabul ettiği, sosyolojide orta ölçekli teorilerin kullanılmasını ve bunların empirik araştırmaya rehberlik ettiği⁵⁵ varsayımını, analitik sosyoloji içinde değerlendirmek mümkündür. Bu yüzden, onun empirik bilime olan bağlılığı rasyoneliteyi, deneyimi ve tûmdengelimli açıklama modelini öñelemesine neden olmuştur. Analitik-empirik bir bilimin ise mantıksal yapıda bir dile sahip olması, bilimin teorik amaçları için gereklidir.

Wallace, belirli bir tür teorik dil hakkında sorulacak ilk bilimsel sorunun, dilin sembollerinin ve kurallarının gözlemlenmiş olgulara karşılık gelip gelmediğidir. Nitekim, bir olgu sınıfına ait belirli bir teorinin, mantıksal olarak totolojiden uzak ve tutarlı olması; hipotezlerin empirik testlerle kapsamlı bir şekilde doğrulanması; önermelerinde daha yüksek soyutlama düzeyine, yalınlığa, tözsel ve uzam-zamansal kapsama sahip olması; dilde en yüksek evrenselliğe ve soyutluğa sahip olması halinde aynı olguları açıklamaya çalışan diğer teorilerden daha üstün olduğu sonucuna varılır.⁵⁶ Gerçekliği meydana getiren bağımsız ve salt kendiliklerin açıklığını serimleyecek yalın bir dil bulma arayışı

⁵² Matematiksel mantığın düşünce faaliyetinin temeline yerleştirilme inancına sahip olan tutuma Vişana evresi bilimizmi denir. Bilim ve bilimizm, yöntem ve yöntemizm kavram ayrımları için bkz.Hüsamettin Arslan, *Yöntemi Aşan Bilim: Kurtarıcı ve Kutsal Bilim Anlayışına Reddiye* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2024).

⁵³ Sarıbay, *Toplumun Mantığı: Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji*, 90.

⁵⁴ Habermas, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, 30.

⁵⁵ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 111.

⁵⁶ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 114,119.

anımsandığında, mantığın dilde açıklığı sağlayan araç olarak görülmesinin analitik paradigma kaynaklı olduğu görülür.

Wallace, bilimsel bir teorinin “totolojik olmaması” gerektiğini vurgularken bu kriteri açıklamaz veya örneklendirmez. Kriter de apaçık değildir. Kuşkusuz bilimsel araştırmacı, gözlemden ziyade tanım gereği doğru olan empirik ifadelerde bulunmaktan kaçınır. Ancak formel teorik yapı düzeyinde, bir teorinin totolojik olmasının arzu edildiği bir anlam vardır. Türetilmiş önermeler ise teorik bir yapıdaki genel kavramsal ilişkileri ifade etmenin farklı yollarıdır.⁵⁷ Önermelerin anlamını aydınlatma ve bu genel kavramsal ilişkileri çözümleme faaliyetini üstlenen analitik felsefe disiplinine tekrar dönmek ve yöntem farklılığını açıklamak bilimsel araştırma sürecinde denetimin nasıl sağlandığını göstermek için gereklidir.

Geleneksel felsefenin aksine modern “analitik felsefe”, bilim ya da ortak duyu yoluyla edinilemeyen birtakım bilgi sağlama amacıyla değildir. Analitik felsefe, tek başına bilgi ortaya koyma iddiasında olmayıp herhangi bir bilgi ifadesini çözümleyen, her türlü önermenin anlamını aydınlatan bir uğraşıdır. Her önerme, sentaktik yapısı sayesinde düzgün ‘bildirsel cümle’yi ifade eder ve her dilsel deyim bilgi ifade etmeye ‘aday’dır. Analitik felsefenin görevi bu bakımdan ‘semiotik’ bir uğraşıdır, yani dilsel deyim olan önermeleri aydınlatmaktır. Aynı zamanda bu faaliyet, dolaylı olarak ‘dil-dışı nesneler’e ilişkin bilgi ifade ederek felsefi çözümleme sonucunda anlamı karanlık olan birtakım önermeleri bilimsel yoldan denetleme kolaylığı sağlar. Böylece felsefi çözümleme, bilgilerin sağlamlılığını ortaya çıkararak semiotik düzeyin yanı sıra bilgi eleştirisi düzeyine de erişir. Fakat analitik felsefenin asıl amacı, anlam analizi veya bilgi eleştirisi değil, sadece ‘güvenilir bilgi’ sağlamaktır. Analiz veya eleştirme, bu amaca yönelik başvuru birer ‘yöntem’dir.⁵⁸ Bu doğrultuda analitik felsefeciler tarafından, dünyayı açıklama biçimi diye ifade edilen farklı yöntemler ve filozofların deney ve gözleme dayanan farklı çözümleme metodları geliştirilmiştir. Mesela G. E. Moore’un “sağduyu/common-sense” anlayışı, Russel’ın “mantıksal atomculuk” kuramı, Wittgenstein’in Tractatus’taki analitik yöntemi gibi farklılıklar söz konusudur.⁵⁹

⁵⁷ Neil J. Smelser, review of *Review of the Logic of Science in Sociology*, sad. Walter L. Wallace, *The American Political Science Review* 67/3 (1973), 1001.

⁵⁸ Teo Grünberg, *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 11-12.

⁵⁹ Aytekin Özel, *Wittgenstein Mantığında Önermeler Meselesi* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 18.

Öyleyse, bilimsel önermelerin anlamına ışık tutan ve güvenilir bilgi sağlama amacıyla olan analitik felsefe, yöntem çeşitliliğinin yanı sıra teori ve uygulama hususunda nasıl davranmaktadır?

Dil analizine dayalı felsefi araştırmaları konu alan analitik felsefede ilgi alanı, amaç ve yöntem çeşitliliği ile birlikte teori, akım ve uygulama çeşitliliği de mevcuttur. Çeşitlilik olmasına rağmen bunların ortak bir adla anılmalarını sağlayan arayışları söz konusudur: felsefi problemlere dil analizi yoluyla çözüm bulmak. Sokrates'ten itibaren filozoflar dili yetkinleştirme, kelime ve kavramların anlamını belirleme, kavram üretme gibi süreçlerle ilgilenmişlerdir. Analitik felsefe taraftarları ise bir aletin iyi işleminin yanı sıra reel olana yönelik her kavrayışta, aleti vasıta kılma amacındadırlar. Bu anlamda dil önemli bir rol oynar: realitenin kavranmasının aracı olarak dil. Bu yüzden mantıksal bakış açısı, dilin ayrıcalıklı konuma geçtiği tek bakış açısı olur.⁶⁰ Wallace, realitenin kavranmasında matematiksel dilin önemine işaret eder. Bilimsel olarak, geniş kapsamlı olgularda gözlemlenen empirik süreçlere karşılık geldiği için matematiksel dili kullanışlı bulur. Burada, empirik süreçler içinde test edilebilir önermelere ve mantıksal analize odaklanan dil felsefesine değinmek gerekir.

Dil felsefesinde çağdaş dönemde yeni bir perspektif oluşmuştur. Bu perspektif 'kognitif paradigma'dır. Söz konusu paradigmayla beraber dil felsefesinin merkezinde önerme değil, kognisyon bulunmaya başlamıştır. Kognitif dil felsefesinin hedefi, empirik yöntemlerle test edilebilir kavramsal alanların tümünü bulmaktır. Son zamanlarda sosyal bilimlerde de kognitif bilimlerin imkanları sorgulanmaktadır. Bu amaçla dil filozofları da anlamı zihinsel süreçle açıklamaya uğraşırlar. Mantıksal analiz, önerme ile doğruluk değerini özdeşleştirir. Kognitif paradigmada, doğruluk şartları öznenin bilmesinden bağımsızdır yani doğruluk şartlarının belirlenme koşullarıyla ilgilenilmez.⁶¹ Nitekim, analitik felsefeciler tarafından (bilhassa Viyana Çevresi ve o paradigmaya bağlı olan Wallace) bir önermenin anlama sahip olması, empirik açıdan bu önermenin en azından prensipte doğrulanabilmesi demektir. Bir önermenin doğrulanması ise onun doğruluk değerlerinin (yani doğru ve yanlış olmasının) belirlenmesine bağlıdır. Bir önermenin deney ve gözlem ışığında gönderimde bulunabileceği, herhangi bir nesne yoksa ne doğru

⁶⁰ Jean-Gerard Rossi, *Analitik Felsefe*, çev. Atakan Altınörs (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 11-12.

⁶¹ Zeki Özcan, *Dil Felsefesi I: Mantıkçı Paradigma* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2014), 32-33.

ne de yanlış olur. Böylece önerme bilişsel anlamdan yoksun olur ve bilimsel araştırmaların dışına atılır. Bunların aksine denebilir ki, bilim ile deneyi ve gözlemi özdeş kılmak mümkün değildir. Deney-gözlem zorunluluk taşımaz, dolayısıyla bunlar bilim için cevher niteliğinde değildir.

Buraya kadar bilim felsefesi, Amerikan sosyolojisi, analitik felsefe, analitik sosyoloji gibi disiplinler ile mantık biliminin ilişkiselliği ortaya konmuştur. Ancak bilimlerin bilimi olarak nitelenen mantığın, sosyoloji ile buluştuğu ortak zemin üzerinden bazı kavramlarını açıklamak gerekir. Bu sebeple “İkinci Bölüm”de mantığa dair anlatılacak olan temel bilgiler, mantık ve araştırma metodolojisi ayrımını ifade etmek için gerekli olan açıklamalardır. Mantıksal bir sisteminin nasıl kurulduğuna da değinilerek sosyolojinin mantıksal sistem olarak inşa edilebilirliği sorgulanacaktır. Teori oluşturmak için empirik genellemelerdeki ilişki ve kavramların soyut hale getirilmesine ihtiyaç duyulur; bu yüzden, genellik tasarlama özelliğine sahip kavramlar, kavramın anlamını açığa çıkaran önermeler ve doğru düşünme biçimi olan akıl yürütme formları incelenecektir. Bilimin “doğrulama bağlamı”nı konu edinen “bilim mantığı”nın anlaşılabilmesi için de bilimsel araştırma ve yöntem konuları ele alınarak bilim mantığının felsefe ile ayrıştığı hususlar belirtilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

MANTIK, BİLİM VE SOSYOLOJİ DİSİPLİNLERİNİN BAZI KAVRAMLARI

2.1. Mantık, Mantık Sistemi ve Metodoloji

Mantık bilimi⁶² bir düşünme türünün adı olup terim anlamının haricinde, uygulamada çeşitli anlamlara sahiptir. Söz konusu mantıksal düşünme, insanda fitrî olarak bulunmaktadır. Bu düşünme tarzını konu edinen felsefî disiplin olarak mantık bilimine ihtiyaç duyulmuştur. İnsanda bedîhi bilgilerin yanı sıra nazarî bilgiler de bulunduğundan bu bilgileri, tanıma ve tanımlandırma görevini de mantık bilimi üstlenmiştir.

Mantık sözcüğünün, terim anlamı itibariyle uygulamada iki kullanımı vardır. İlki, bir düşünme tarzı ve türü adı olarak ‘mantıksal düşünme’ anlamındadır. Diğeri ise bir felsefe disiplininde ‘mantıksal düşünme’ türü ve tarzını konu edinme anlamındadır. Bir bilime isim olarak verilen mantık için çeşitli tanımlar yapılır. Mesela, ‘Mantık, düşünme yasalarının bilimidir.’ tanımıyla mantığın “düşünme” ile olan bağıntısı; ‘Mantık dilsel ifadelerin, dile getirmelerin, dilsel anlatımların formel koşullarının öğretisidir.’ tanımıyla da dil/söz bağıntısı saptanır. Düşünme ve dil arasında özdeşlik kurma zorunluluğu olmamasına rağmen düşünme yalnızca dilsel görünümü ile tanımlanır. Fakat mantık algılama, anımsama, tasarlama gibi düşünmenin her türü ile değil; mantıksal düşünme olarak belirli bir tür düşünme ile ilgilenir. Mantıksal düşünme formları ile kastedilen akıl yürütme, argümantasyon ve usavurmadır. Mantığın konusu ise akıl yürütme, argümantasyon, mantıksal düşünme ve usavurma olarak adlandırılan düşünme türünün fizyolojik neden ve işlevleri değil; sadece bu düşünce türünün formudur. Mantık, düşünceler arasındaki formel akıl yürütme ilişkilerini ele alıp akıl yürütmeleri de geçerlilik ve geçersizlik boyutuyla inceler. Mantık için önemli olan geçerli akıl yürütme

⁶² Mantık bir bilim midir, disiplin midir? Bu soru araştırma alanı dışındadır. Ancak mantığa gerekli açıklamalardan sonra “mantıksal düşünmeyi konu edinen bir bilgi disiplini” demeyi uygun gören bilgi için bkz. Doğan Özlem, *Mantık* (İstanbul: Notos Kitap, 2017), 36-37. Mantığı “kendinde bir bilim” olarak tarif için bkz. Aytekin Özel, *Tasavvurlar Mantığı ve Kavramlar Mantığı: Geleneksel Mantığa Giriş -I-* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 47-48. Tarih boyunca bilme yöntemlerinin farklılığı nedeniyle böyle bir tartışmaya girmeden, bu araştırma boyunca mantığı “bilim” olarak nitelendirmek uygun görülmüştür.

formlarının bilgisine ulaşmaktır.⁶³ Akıl yürütme, kavram ve önermeye ilişkin daha detaylı bilgilendirmeye bir sonraki başlık altında yer verilecektir.

Mantığı tanımlarken ve mantığa yönelik yaklaşımlarda bulunurken tasavvur farklılıkları dikkat çekicidir. Pozitivist paradigma, aklın ekonomisi olarak nitelediği mantığı hakikate hızlı ulaşmada kullanılan bir yöntem olarak görür. Pozitivist paradigmanın aksine mantığı aklın ahlakı olarak niteleyen ve hakikate doğru olarak ulaşmada başvurulmuş yöntem olarak da tasavvur edenler bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşım farklılığının nedenleri araştırma hususu olmamıştır.⁶⁴ Pozitivist paradigmaya sahip olan Wallace, mantığın yöntemlerini bilimsel bilgi öğelerini eleştirmek, reddetmek ve kabul etmek için kullanır.

Mantık biliminin merkeze aldığı konular kavram, önerme ve çıkarımdır. Söz konusu bu üç farklı konu, üç farklı akıl ilkesi zemininde ele alınır. Bunlar özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin olmazlığı ilkeleridir. Bir şeyin ‘kendi olan’ olarak düşünülmesini sağlayan temel ilke “özdeşlik ilkesi”, bir şeyin ‘kendinden başka şey olmayan’ olarak tasarlanmasını sağlayan ilke “çelişmezlik ilkesi” ve ‘bir şey ya kendisidir ya da kendisi olmayandır bunun dışında üçüncü bir ihtimalin olmadığını’ bildiren ilke “üçüncü halin olmazlığı ilkesi”dir; bu ilkeler bağlamında kural, teknik ve yöntem geliştirilir. Dolayısıyla mantığın tanımı tekrar yapılırsa kavram, önerme, çıkarım konularıyla alakalı kural, teknik ve yöntem öğretisi olduğuna ulaşılır. Tarih içerisinde bu üç ilke, mantık ilkeleri olmanın yanı sıra ontolojik ilkeler ve epistemolojik ilkeler olarak da görülmüştür. Denebilir ki mantık, bu üç ilkeye dayalı bir sistemdir.⁶⁵ Fakat tek bir mantık sisteminden söz edilmez, her çalışma alanında kendi alanına dair bir mantık sistemi oluşturulur. Aristoteles mantığı, nicelemeler mantığı, stoa mantığı, kipler mantığı, ödev mantığı vs. mantığa dair sistemler arasında sayılmaktadır.

Bir uzlaşım ürünü olan tanımlar, bilimlerin kendi dillerini oluşturmalarına imkan sağlar. Mantık bilimi, kendi dilini oluştururken formel bir yapı kullanır. Mantığın dili, terimler ve mantıksal sabitler ile oluşturulur; mantık biliminde akıl yürütme formel yapıda sunulur. Daha önce belirtildiği üzere mantık biliminin amacı dil, düşünce ve varlık

⁶³ Özlem, *Mantık*, 27-30.

⁶⁴ Mehmet Ulukütük, “Türkiye’de Bir Mantık Geleneğinden Söz Edilebilir mi? Tematik ve Bibliyografik Bir Soruşturma”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 36 (2014), 238.

⁶⁵ Özlem, *Mantık*, 47-49.

hakkında formel açıdan doğru düşünme biçimini ortaya koymaktır. Bu hususta, formel yapı belirlenirken mantık sisteminin nasıl kurulduğu önemlidir.

Mantık sistemleri aklın temel ilkelerinin kabulüne ve kullanılmasına göre ikiye ayrılır: Klasik mantık sistemi ve klasik olmayan mantık sistemi. Klasik mantık, Aristoteles geleneğine bağlıdır. Bu sistem, dil ile ilgilidir ve mantık işlemlerinde muhtevadan ayrılmadığı için felsefenin bir alanı olmaktan kurtulamamıştır. Klasik olmayan mantık sistemi, klasik mantığa bazı eleştirilerde bulunur. Bu sistemde amaç, mantığı salt semboller sistemi haline getirmek⁶⁶ ve matematiğin özeldir ilk olarak aritmetiğin temel aksiyomlarını mantıktan türetilen bilmektir.

Mantık sistemlerini denetleme işlevi olan ve denetleme yöntemlerini ortaya koyan bir ‘meta-mantık’tan söz edilir. Bu sistemler varlık ve gerçeklik anlayışını ortaya koyar, bunu kavramanın yolu yine klasik mantığın imkanlarından yararlanmaktır.⁶⁷ Mantık sistemleri, kendi tanım ve normlar bütününe sahip olan dizgeleştirilmiş sistemlerdir. Mesela niceleme mantığı, varlık mantığı, üç değerli mantık, özdeşlik mantığı, bağıntılar mantığı gibi.

Bir mantık sistemi, bir dil üzerine kuruludur. Bu dil, üzerine inşa olduğu sistematik bir dilsel örgü çerçevesinde değişkenler, kurallar, değişmezler ve tanımlardan oluşur.⁶⁸ Peki, sosyoloji mantıksal sistem olarak inşa edilebilir mi? Bu araştırmanın sorusuna, verilen yanıt olumludur. Sosyolojiyi mantıksal bir sistem olarak inşa etmek, sosyolojik bir dille mümkün olur. Sosyolojik dil ile kastedilen mantık sistemini içeren normlar, kavramlar, teoriler ve yöntemlerdir. Nitekim sosyolojik araştırmalarda kullanılan terminoloji, bir gramer üzerine inşa edilir. Mantığın düşünme formları da dilin gramerinde kendini ifade etme imkanı bulur. Bu doğrultuda sosyoloji, toplum hakkında bir felsefi faaliyet olmakla beraber, toplum hakkında düşünen sosyologların da formel açıdan doğru düşünmeyi konu edinen mantık bilimi olmadan, toplumun mantıksal işleyişini anlamaları mümkün değildir.

⁶⁶ Aytekin Özel, *İhvanü’s-Safa’nın Mantık Anlayışı* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 26-27.

⁶⁷ Uğur Şahin, *Mantık Sistemleri ve Bulanık Lineer Programlama Metodu ile Ulaştırma Probleminin Optimizasyonu* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2003), 9-10.

⁶⁸ Özel, *Tasavvurlar Mantığı Ve Kavramlar Mantığı*, 45.

Formel ve aksiyomatik mantığın elverişliliğine meydan okuyanlar ise postmodernistlerdir. Lyotard'ın Rene Thom'a övgüsü ve Katastrof Teorisi, matematiksel olasılık önermelerinin ününü yitirdiğini ortaya koyar. Gödel'in davasının zaferini kutlamak, mantık sistemlerinin belirsiz ve güvenilmez olduğunu ima eder. Postmodernistlerin reddettiği şey, mekanistik mantık kavrayışıdır. Onlara göre mantık, birleşik bir sistem oluşturma düşüncesini bırakmalıdır. Akıl yürütme, öncüllerden hareketle sonuç çıkarma işleminden daha fazla şeydir. Böyle bir mantık türü, öğrenme unsurundan mahrumdur. Postmodernistler, aklın toplumsal sonuçlara sahip olduğunu ve aklın esaslarının öğrenilerek evrensel olmadığını savunurlar. Eylemler, rasyonel olarak algılsın veya algılanmasın, bunların tümevarım veya tümdengelimle etki oranı azdır. Mantığın barındığı dilsel dünya, rasyonaliteyi kavramanın temelini oluşturur. Fakat postmodernistler, rasyonalitenin kontekste bağlı olduğunu varsaydıklarından, onları aklı tahrip etmekle suçlamak uygun değildir.⁶⁹

Mantık ve mantık sistemine dair anlatılanlar, metot konusuyla ilişki kurmak için gerekli olan bilgilerdir. Metot, öncelikle maksada ulaşmak için belirleyici olmalıdır. Her bilimin kendine ait konusu, amacı ve metodu bulunur. Düşüncenin bağlı olduğu kaideleri belirleyen mantıktır, bu kaidelerin bilimlere uygulanması ise metodun alanına girer. Bu nedenle mantık, asıl metottur.⁷⁰ Mantık ve metodoloji arasındaki ilişki, bilimsel bilgi üretmenin temelini oluşturur. Mantık, düşünme sürecini ve bilgi oluşumundaki temel ilkeleri ifade ederken metodoloji, bu ilkelerin uygulanması için yöntem ve teknikler kümesi sunar.

Wallace, ön bilgi ve metodun çıktıları olarak gözlemlerin önemini vurgularken tüm bilimsel gözlemlerin, bir dereceye kadar ölçüm olduğunu da iddia eder. "Topun kırmızı olduğunu gözlemliyorum" şeklindeki basit gözlemsel önerme, 'top' ve 'kırmızı'nın 'top değil' ve 'kırmızı değil'den ayrı olarak sınıflandırma yapılmasına olanak tanır. Ölçüm, gözlemlere sistematik olarak semboller veya ölçek değerleri atandığı ve bunlar arasındaki ilişkilerin geçerli olarak tanımlandığı bir prosedür olarak tanımlanır. Bu nedenle, ölçüm prosedürleri, bir gözlemi soyut sembollerle (kelimeler, harfler, sayılar, sesler, renkler vb.)

⁶⁹ John W. Murphy, *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 141-143.

⁷⁰ Ali Sedat, *Mîzânu'l-Ukûl Mantık ve Metodoloji*, ed. İbrahim Çapak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 18-25.

mukayese etmeyi, belirlenen bir norma göre de bu sembollerden bazılarını gözleme almayı içerir. Dolayısıyla, ölçümün içerdiği sembolik temsil, bilim insanına gözlemleri yönlendirme konusunda bir avantaj sağlar. Ayrıca bu temsil, yönlendirmelerin mantıksal sonuçlarını belirleyen ve sınırlayan açık normlar oluşturur ve çoğu gözlem sadece sembolik olarak karşılaştırılır. Mesela, on bin yıl arayla var olmuş sosyal gruplara ilişkin gözlemler, katılımcılarının sayıları ve isimleri, etkileşimlerinin sıklıkları ve isimleri ile kıyaslanarak karşılaştırılır. Genel olarak, gözlemlerin kendilerinin sadece sınırlı bir yönlendirmeye tabi olduğu söylenir; bunlar ilişkilendirilemez, cümlelere özne veya nesne olarak eklenemez yahut resimlerde öge olarak kullanılamaz.⁷¹ Wallace, sosyoloji biliminin normlarını uygularken mantıktan yararlanır. O, metot olarak gözlem ve soyutlamayı ön plana çıkararak sosyolojinin de doğa bilimsel araştırmalar gibi açıklanabileceğini iddia eder. Hâlbuki, Wallace'ın metot birliği ya da evrensel yasa fikrinin aksine tekil olayların açıklanmasını ifade eden Habermas'a göre, yasa ve deneyim ilişkisi yasa ve tarih ilişkisinde belirleyicidir.

Yasanın tarihe olan bağlantısı değiştikçe bilim ve praksis arasındaki bağlantı da değişir. Böylece sosyal bilimsel yasalar, toplumsal süreçleri teknik olarak ifade ederler. Böyle bir sosyoloji, ilk bölümde bahsedildiği şekliyle analitik empirik eksenli olduğu anımsandığında, rasyonel bir yöntemin yardımcı bilimi olarak nitelendirilir. Fakat toplumsal sistemler, bilimsel olarak denetlenen müdahale çemberinin dışına çıkmak isterler.⁷² Habermas'a göre, empirik davranan sosyal bilimler genel-geçer yasaların varlığını kabul eder. Oysa tarihsel şartlar ve toplumsal süreçler sürekli değişim içindedir. Sosyal bilimler bu yüzden, empirik bilimlerin deney metodundan ziyade öznelerarası iletişim ile kurulur. Habermas, her şeyi önceden açıklayan bir ölçme kuralı yerine sosyal yaşam içerisindeki olay ve yorumlara dair standart bir iletişimsel deneyim yakalama iddiasındadır.⁷³ Bilimsel yöntem ve sosyolojide metodolojik tartışmalara dair daha detaylı bilgiye ileriki bölümlerde yer verilecektir. Ancak burada şu ifade edilmelidir: Bilim, sosyoloji ve mantık disiplinlerinin metodolojilerinde farklılıklar olsa da birbirleriyle aralarındaki ilişkiyi saptamak gerekir. Bir analogi kurulduğunda, üç tane yan yana olan ağaçtan biri bilim, diğeri mantık ve diğeri sosyoloji olsun. Bu üç ağacın gövdeleri

⁷¹ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 36-38.

⁷² Habermas, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, 26-31.

⁷³ Deniz Yavuz, *Habermas'da Sosyal Bilimler Metodolojisi Üzerine* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 103.

dayandıkları temel ilkeler, dalları ise kullandıkları metodolojilerse yan yana bulunan bu ağaçların dalları, birbirine yakın ve iç içe olacaktır. Bu disiplinler kullandıkları metotlarda da bu iç içe geçmiş ilişkisellikten yararlanacaklardır.

2.2. Kavram, Önerme ve Akıl Yürütme

Bir önceki konu başlığı altında açıklandığı üzere özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin olmazlığı ilkelerine dayalı bir sistem olan mantık; aynı zamanda kavram, önerme, çıkarım konularıyla alakalı kural, teknik ve yöntem bilimidir. Düşünmenin temeli olan kavramlar, kavramların bir araya gelmesiyle oluşan yargı bildiren önermeler ve doğru düşünme biçimi olan akıl yürütme formları mantığın incelediği konulardır.

Platon ve Sokrates'ten Kant'a kadar filozoflar ve Neopozitivist filozoflar da dahil olmak üzere birçok filozof kavramın ne olduğuna dair çıkarımlarda bulunmuşlardır. Zihinde düşünülmüş olan şey kavram, buna ilişkin kavramın dilsel işareti de terimdir. Kavram aynı zamanda bir şeyin imgesini yani tekil izlenimini değil, şeyin tasarımını gösterir.⁷⁴ Kavram, önerme ve çıkarım klasik mantık içerisinde önem arz etmektedir fakat modern mantıkta daha çok önermeler ve çıkarım ilişkileri önceliklidir.

Mantık sözlüğünde kavram, bir objenin/şeyin zihne ait tasavvuru olarak tanımlanmıştır. Sözlükten aktarım itibariyle:

“Kavram, biriktirilmiş, depo edilmiş, yoğunlaştırarak bir sözcüğe yükletilmiş, bu sözcükte toplanmış bir bilgidir. Aristoteles'in kavram anlayışı, özcülük düşüncesi üzerine kurulu olduğu için kavramlar tümellik bildirir. Zira tekil olanlar, tümelin elde edilmesine kaynaklık eder. Böylece tekillerden tümele soyutlama yapılarak ulaşıldığında şeylerin özleri bilinmiş olur. Örneğin; kavram olarak kitap doğada yoktur, doğada bulunanlar onun somut biçimleri olan farklı kitap türleridir... Kavram, tek başına tasdik ve inkâr özelliği taşımaz. Dolayısıyla kavrama, doğru-yanlış veya olumlu-olumsuz denilemez.”⁷⁵

Aktarılan bilgi dahilinde denebilir ki, gündelik dil ile mantığın terminolojik dili farklıdır. “Kavram, terim, kelime” sözcüklerinin birbirlerinin yerine kullanılmaması gerekir.

⁷⁴ Özlem, *Mantık*, 67-69. Ayrıca kavram ile tasavvur arasındaki fark için bkz. Özel, *Tasavvurlar Mantığı Ve Kavramlar Mantığı*, 136-142. Kavram ve terim arasındaki fark için yine bkz. A. Kadir Çüçen, *Mantık* (Ankara: Sentez Yayınları, 2021), 56-57.

⁷⁵ İbrahim Emiroğlu - Hülya Altunya, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 177-178.

Kavramlarla düşünölüp kelimelerle iletişim kurulur. Buraya kadar, mantık biliminde düşünceinin temelinin neden kavramlardan oluştuğı açıklanmıştır. Kavramlara yüklenen nitelikler ve kavramlarda oluşan anlam değışiklikleri ise “Üçüncü Bölüm”de açıklanacaktır.

Kavram bir şeyin tasarımını gösterir, diye ifade edilmişti konunun başında; şeyin tekliğı tasarlanır ya da tek olanlar arasında müşterek unsurlar yardımıyla tümü için geçerli sayılan bir genellik tasarlanır. Mantık terminolojisinde, kavram için daha çok genellik tasarlama kullanılır. Bu Aristoteles’in kavram tanımını ifade eder, ona göre kavram tek kelimeyle yani terimle belirtilen bir tanımdır. Bu anlamda terim iki işleve sahiptir: kavramı fonetik açıdan belirtmek ve kavramın belirttiğı şey hakkında bilinenleri hatırlatmak. Terimin bu işlevi, kavramın anlamının ortaya konmasını gerektirir. Kavramın anlamı, önermeler oluşturmakla açığa çıkar. Çünkü tanım yapmak önerme oluşturmayı gerekli kılar. Böylece, kavram ve önerme bağlantısı kurulmuş olur.⁷⁶ Wallace’a göre teoriler, empirik genellemelerdeki terimlerin daha soyut hale getirilmesiyle ve gözlemlenemeyen unsurlara atıfta bulunan başka soyut terimlerin kullanılmasıyla oluşturulur. Bu, “kavram oluşturma” olarak adlandırılır. Mesela, ‘İntihar oranı çok düşük-orta (egoist/bencil) aralığında sosyal entegrasyon ile ters orantılı olarak sapkın davranışların görülme sıklığına neden olur.’ empirik genellemesi, sapkın davranışların görülme sıklığının egoizm derecesi ile ilişkili olduğu ifadesiyle daha teorik hale dönüştürülmüştür. Bu durumda, ‘intihar oranı’ ‘sapkın davranış görülme sıklığı’ teriminde ve ‘Protestanlığa kıyasla Katolik kilisesine bağlılık’ ‘egoizm’ teriminde daha soyut hale getirilmiştir; ‘ile ilişkilidir’ ifadesi, ‘neden olur’ yapısıyla değıştirilmiştir.⁷⁷ Görölüyor ki, kavramın genellik tasarlama özelliğinden yola çıkan Wallace, bilimsel süreçte teorilerin, empirik genellemelerdeki soyut hale getirilen terimlerle oluşturulduğunu ifade eder. Bu süreçte kavramsallaştırmadan sonra önermeler, formel bir yapıya dönüştürölerek oluşturulur.

Önerme, doğru veya yanlış olabilen iki veya daha fazla terimle kurulan hükmün ifadesidir. Hükmün ifadesi olan önerme emir, dua, soru gibi sözlerden ayrılır. Çünkü bir

⁷⁶ Özlem, *Mantık*, 69.

⁷⁷ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 53.

ifadenin önerme olması için koşul, “özne/konu + yüklem + kopula”dan oluşması gerekir.⁷⁸

CÜMLE	TÜRÜ
Bilgisayarı kapat!	Emir cümlesi
Allah'ım faydalı ilmimi artır!	Dua cümlesi
Konferans başladı mı?	Soru cümlesi
İnsan ölümlüdür.	Önerme

Tablo 1: Cümle Türlerine Örnekler

Tabloda verilen örnekler incelendiğinde emir, dua ve soru cümlelerinin bir hüküm ihtiva etmediği görülür. Bu cümleler doğru ya da yanlış olmayıp bir yargı ve iddia da taşımazlar. “İnsan ölümlüdür.” cümlesi ise hüküm içerir, doğru veya yanlış olabilir, dolayısıyla önermedir. Bu önermede insan: konu, ölümlü: yüklem, dür: kopula olarak ifade edilir.

Kavramların kaplamalarını ve işlemlerini yargı halinde açığa çıkarma ihtiyacı, önermelere başvurulma nedenidir. Yargı içeren önerme, ayrı duran iki terim arasındaki kopula aracılığıyla bağıntıyı bildirir. Kopulanın iki işlevi vardır: epistemolojik/ontolojik işlev ve mantıksal işlev. Mantık açısından önemli olan kopulanın ontolojik işlevi değildir çünkü önermelerin gerçek duruma uygunluğuyla mantık ilgilenmez. Mantık açısından önemli olan kopulanın mantıksal işlevidir. Önerme gerçek, tasarımsal veya gerçektışı olsun, iki kavram arasında bağ kurma işlevi bir yargı formunda sunulur. Tablo 1, tekrar incelendiğinde denebilir ki: önerme bir cümledir fakat her cümle önerme değildir. Yargı veya iddia bildiren cümle, gramer açısından haber cümlesidir; mantık terminolojisinde bu cümle, önermedir. Semantikçilere göre emir, dua, soru vs. cümleleri dilin ifade etme görevi ile ilgilidir, önermeye karşılık gelen haber verme cümlesi dilin bilgi verme işlevi ile ilgilidir. Dilin bilgi verme işlevinde bir şeyi açıklama, saptama, tanımlama, betimleme söz konusudur ve cümlelerin doğruluğundan ya da yanlışlığından söz edilir.⁷⁹ Bir önermenin yargı ile olan ilişkisi, mantıksal zeminde kopula aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. O halde, bir önermenin anlam ile olan bağlantısı nasıl ifade edilmektedir?

⁷⁸ Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986), 45-46.

⁷⁹ Özlem, *Mantık*, 135-140.

Yorumun anlamada temellendiğini ifade eden Heidegger'e göre, önerme de anlamaya dayanır. Yorum, bir türev formunun temsilini oluşturur ve bir anlamı da vardır. Metodolojik ihtiyat gereği, anlam kavramına onu yargı içeriğine hapseden ön sınırlama getirilmemelidir. Aksine anlamada ortaya çıkan ve yorumda ifade edilen şeyin, formel yapı olarak görülebilir olduğu ontolojik fenomen olarak anlaşılmalıdır. O halde önerme, bir şeyi ileten ve o şeye belirli bir karakter veren göstermedir. Önermenin işaret etmesi ise anlamada önceden ifşa olan şey ya da sağduyuyla keşfedilen şey temelinde gerçekleşir. Herhangi bir şeyi gösterme ise o şeyi ayırmak ve birleştirmektir. Bu ayırım ve birleştirme, bağlantı kurma olarak formülleştirilebilir. Böylece önerme, mantıksal olarak ölçmenin/hesaplamanın nesnesi olur. Önerme kavramının, ontolojik problem üzerinde ne kadar etki oluşturduğu ise kopula aracılığıyla ortaya konur.⁸⁰

Önermenin doğru veya yanlış olması, ilgili olduğu araştırma alanının deney, gözlem, hesaplama gibi yöntemleriyle belirlenir. Bir önerme doğru veya yanlış olabilir ki bunlara doğruluk değeri adı verilmektedir. Önermenin zorunlu ve ilk şartı, sözdizimi/sentaks kurallarına uygun olarak kurulması yani anlamlı olmasıdır. Fakat anlamlı olması önermenin sözdizimi kurallarına uygun kuruluşundan ibarettir, önermenin doğruluk ve yanlışlık değerlerinden bağımsızdır.⁸¹ “İnsan ölümlüdür.” önermesinin doğruluk değeri ‘doğru’dur, “İnsan bir kuştur.” önermesinin doğruluk değeri ‘yanlış’tır. İkisi de anlamlıdır ancak empirik/olgusal olarak ilki doğru, ikincisi yanlıştır.

Önerme türlerine konunun genişliği ve araştırmanın sınırları dolayısıyla ismen değinilecek olup önerme türleri üç açıdan ele alınır:

- 1) **Kuruluşları Bakımından Önerme Türleri:** Yargı bildiren cümleler üç terimden oluşmuşsa basit/kategorik önermedir. Basit önermeler nitelik açısından ikiye ayrılır: olumlu önermeler ve olumsuz önermeler. Basit önermeler nicelik/sayı bakımından ise üçe ayrılır: tikel önerme, tümel önerme ve tekil önerme. En az iki basit önerme bir önerme eklemi (ve, veya, ise, ancak ve ancak, değil) ile bağlandıysa bu önermelere bileşik-kategorik olmayan önerme denir. Birden fazla yargı bildiren bileşik önermeler şöyle sınıflandırılır: tikel evetleme önermesi,

⁸⁰ Martin Heidegger, “Anlama ve Yorum”, *İnsan Bilimlerine Prolegomena Dil, Gelenek ve Yorum* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 319-325.

⁸¹ Emiroğlu - Altunya, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, 263.

tümel evetleme önermesi, değil önermesi, koşul önermesi, karşılıklı koşul önermesi.

- 2) **Kipliği/Modalitesi Bakımından Önerme Türleri:** Önergelerin ifade ettikleri varlıkları belirtme şekli bakımından yani anlatım türü bakımından önergeler üçe ayrılır: gerçek/yalın/assertorik önerme, zorunlu/apodiktik önerme ve olanaklı/mümkün/problematik önerme.
- 3) **İlişki/Bağıntı Bakımından Önerme Türleri:** Özne-yüklem arasında bulunan ilişki bakımından önergeler üçe ayrılır: kategorik önergeler, ayrık önergeler ve koşullu önergeler.⁸²

Wallace önerme oluşturmayı ise şu şekilde ifade eder: Uygun olan gözlemlenebilir ve gözlemlenemez şeyler kavramsallaştırıldıktan sonra, önergeler ‘X kavramı var ise Y kavramı da vardır.’ veya ‘X ne kadar büyük ise Y de o kadar büyüktür.’ biçimine dönüştürülür. Böyle bir teorik önermenin, yüksek soyutlama düzeyinin bir sonucu olarak iki zıt özelliği ortaya çıkar: Önermenin üretildiği empirik genellemede iddia edilen ilişkinin kapsamı artar ve aynı zamanda empirik belirsizliği de artar.⁸³

Mantığın diğer bir konusu, akıl yürütmedir. “Aklın, bilinenlerden yola çıkarak bilinmeyenleri elde etme faaliyeti, çıkarım, istidlâl, argüman”⁸⁴ olarak tanımlanan akıl yürütme, en az iki önermenin varlığını gerektirip bu önergelerden hareketle yeni bir önerme çıkarma işlemidir. Temele alınan önergelere kanıtlayan/öncül, çıkarılan önermeye kanıtlanan/sonuç denir. Nihai olarak akıl yürütme, öncüllerden çıkarılan sonuç işlemine denir ve mantık, çıkarımların geçerliliğinin ve önergelerin tutarlılığının belirlenmesini konu edinen bilimdir.⁸⁵ Ancak şu hususa dikkat edilmelidir: Akıl yürütmek düşünsel boyuttadır, çıkarım ise bunun dilsel yönüdür ve en az iki öncülden hareketle bir sonuca ulaşmadır.

⁸² Bu üçlü ayrımın daha detaylı tanımları ve örnekleri için bkz. Çüçen, *Mantık*, 76-80. Ayrıca İslam mantık tarihinde 13. yüzyılla birlikte ortaya çıkan özlü mantık metinlerinde de önergeler konusu detaylıca ele alınmıştır. Bu ana metinlere yönelik şerh ve haşiyeler büyük bir mantık geleneği oluşturmuştur. Ana metinlerden biri olan mantık risalesinin “Tasdikatın (Önergelerin) İlkeleri” konusuna detaylı bilgi için bkz. Ferruh Özpilavcı, *Ebheri İsaguci ve Şerhi* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 109-126. Ana metinlerden biri olan diğer mantık risalesinde “Önergeler ve Hükümleri” konusuna detaylı bilgi için bkz. Ferruh Özpilavcı, *Katibi Şemsiyye Risalesi Tahkik Çeviri ve Şerh* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 289-370.

⁸³ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 55.

⁸⁴ Emiroğlu - Altunya, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, 19.

⁸⁵ Çüçen, *Mantık*, 18.

Örneğin;

Bütün insanlar çiçektir. (Kanıtlayan/Öncül)

Botticelli insandır. (Kanıtlayan/Öncül)

O halde, Botticelli çiçektir. (Kanıtlanan/Sonuç)

Mantık, öncüllerin doğru olduğunu kabul edip sonucun zorunlu olarak çıkarılma işlemini denetler. Ancak mantık, önermeleri içerik olarak değil, form bakımından denetler. Yukarıdaki örnek incelendiğinde, ilk öncül yanlış, ikinci öncül doğrudur; dolayısıyla sonuç önermesi de yanlıştır. Bu örnek, öncüller doğru varsayıldığında form bakımından geçerli bir akıl yürütme türünü ifade eder. Doğruluk değeri ile geçerlilik arasındaki ayırım ise şu şekilde ifade edilir:

“İşte, mantığı ilgilendiren, öncüllerin sonucu zorunlu kıldığı akıl yürütme *formlarını* ortaya koyabilmektir. Bu nedenle mantıkçı, akıl yürütmede yer alan önermelerin içeriklerine bakmaksızın, hangi akıl yürütme formlarının zorunlu sonuç verdiğini saptamak ister. Bir akıl yürütmede sonucun öncül veya öncüllerden zorunlu olarak çıkmasına *geçerlilik* denir. O halde, mantık açısından bakıldığında, bir akıl yürütmede yer alan önermelerin *doğruluk değerleri* ile (doğru ve yanlış olmalarıyla) akıl yürütmenin *geçerliliği* arasında bir ilişki yoktur. Bu demektir ki, geçerlilik, doğruluk değerinden bağımsızdır. Geçerlilik, önermelerin içerikleri yönünden doğruluk veya yanlışlıklarına değil, akıl yürütmenin formuna ait bir özelliktir ve her akıl yürütme de geçerli değildir. Bir akıl yürütmede öncül veya öncüllerin sonucu zorunlu kılınmamasına *geçersizlik* denir. Bu durumda mantığın ana ilgisinin geçerli akıl yürütme formlarının bir bilgisini ortaya koymaya yönelik olacağı da hemen anlaşılabilir. Gerçekten de çoğu mantıkçı, mantığa, düzgün düşünmek için başvuru kuralların ve bu kurallara göre yapılan geçerli akıl yürütme formlarının disiplini veya bilimi olarak bakar.”⁸⁶

Örneğin,

Bourdieu bir ressamdır veya Botticelli bir ressamdır. (Öncül)

Bourdieu bir ressam değildir. (Öncül)

⁸⁶ Özlem, *Mantık*, 35-36.

O halde, Boticelli bir ressamdır. (Sonuç)

Yukarıdaki örnek incelendiğinde, öncül adı verilen en az iki önermeden hareketle, sonuç adı verilen bir önermenin ortaya konmasıyla oluşan bir akıl yürütme işlemi gerçekleşmiştir. Öncüller ve sonuç doğrudur, dolayısıyla örnekteki çıkarım geçerlidir. Geçerli çıkarımda, öncüller doğru olduğu için sonuç öncüllerden zorunlu olarak çıkar.

Şekil 1: Akıl Yürütme Türleri

Mantıkta üç çeşit akıl yürütme bulunur: dedüksiyon (tümdengelim), indüksiyon (tümevarım) ve analogidir.

- 1) **Dedüksiyon (Tümdengelim):** Öncüller doğru varsayıldığında sonuç önermesinin öncülerden zorunlu olarak çıkarılmasıdır. “Tüm A’lar B’dir. X bir A’dır. O halde, X bir B’dir.” formu geçerlidir. Her geçerli akıl yürütme dedüksiyon olmasına rağmen her dedüksiyon geçerli olmayabilir. Geçerli bir dedüksiyon, öncüllerde saklı veya örtük olarak bulunan sonuç önermesini açığa çıkarma olarak ifade edilir. Öncüllerin içeriğini aşan yeni bir bilgi ortaya konmamasına rağmen dedüksiyonun işlevi bilgileri denetlemek, açığa çıkarmak ve çözümlemektir.⁸⁷ Dedüksiyonun asıl önemi ve bu araştırmada da merkeze

⁸⁷ Özlem, *Mantık*, 38-40.

alınan fikir bakımından önemi, bilgilerin bir teori içerisinde düzenlenmesini sağlayan kanıtlayıcı bir nitelikte olmasıdır.

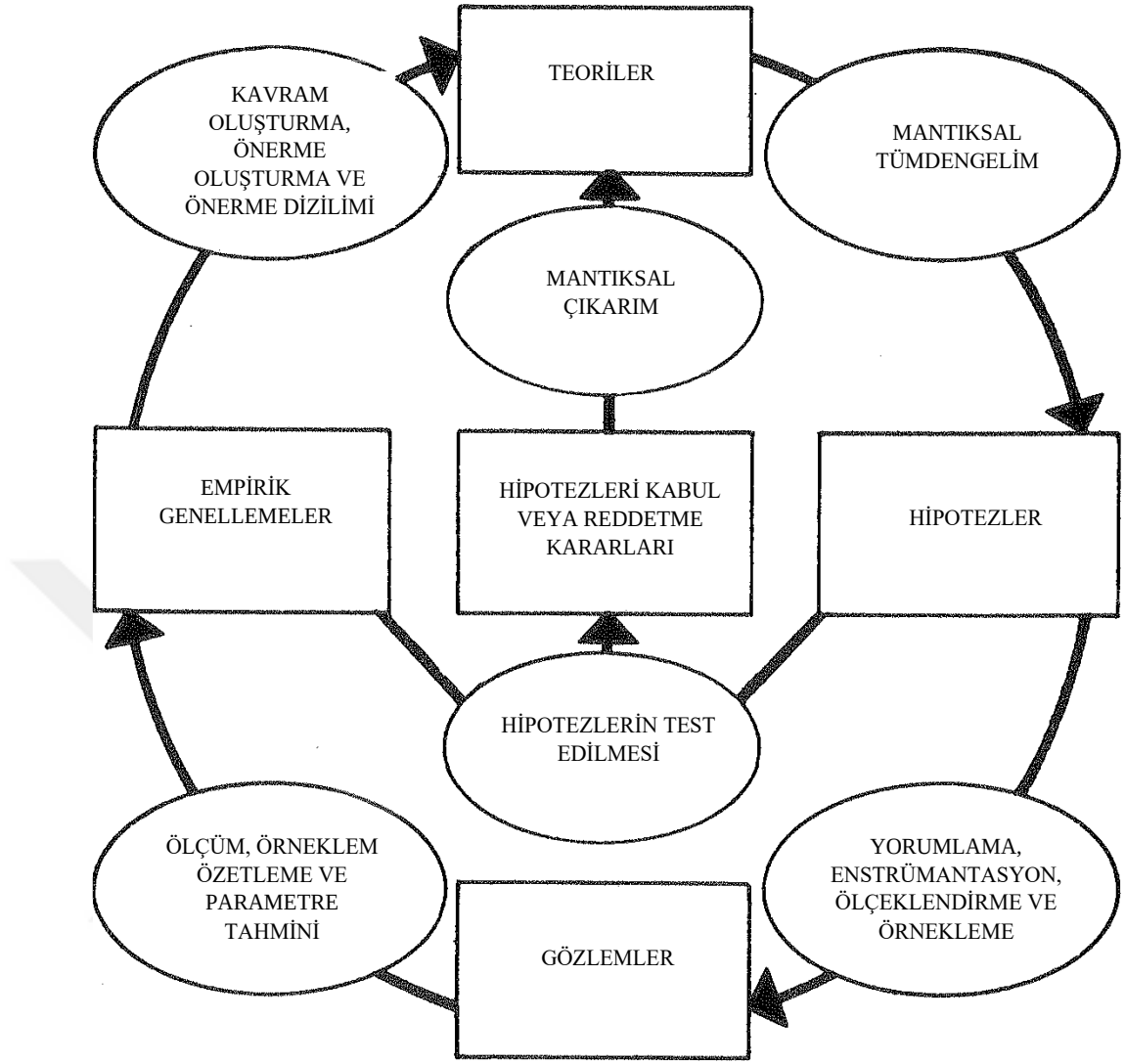
- 2) **İndüksiyon (Tümevarım):** Bazı nesne veya olayların bir arada bulunmalarından hareketle, o nesne veya olayların bütünü hakkında sonuca varma işlemidir. “A ve B iki ayrı olay veya olgu birinci, ikinci, üçüncü ... n’inci kez bir aradadır; O halde, A ve B hep bir aradadır.” Sonuç önermesi, öncüllerin içeriğini aştığından genelleme söz konusudur. Gözlem ve deneyler varılan genel sonuca dayanak sağlar fakat sonucu zorunlu kılmaz. Varılan sonucun uzamın her bölgesinde aynı şekilde tekrarlanacağına dair bir inanç veya beklenti geliştirilir. Bu yüzden deney ve gözlemi aşır genelleme niteliğinde olan sonuç önermesi, içeriksel olasılığa karşılık gelir. Deney ve gözlem yoluyla olgulardan hareketle yasalara ulaşmak isteyen bilimler, yöntem olarak indüksiyonu kullanır.⁸⁸ Wallace’ın özgün diyagramında ortaya koyduğu, gözlemlerden tümevarım yoluyla teori oluşturma, gözlemleri anlama ve teorinin gözlemlere tümdengelim yoluyla uygulanma sürecinde mantığı ve akıl yürütme türlerini etkin kullandığı açıktır.
- 3) **Analoji:** İki ayrı şeyde bulunan ortak niteliklerden hareketle, birinde bulunan bir nitelik diğerine yüklenir. Bu niteliğin diğerinde bulunma zorunluluğu yoktur fakat ortak nitelik arttıkça sonucun doğruluğunun olasılığı artar. İndüksiyona benzer şekilde, sonuç öncüllerin ifade ettiği kapsamı aşar. “A ve B, X özelliğine sahiptir. A, ayrıca Y özelliğine sahiptir. O halde, B de Y özelliğine sahiptir.” formu ile ifade edilir. Analoji özellikle astronomi, sosyoloji gibi bilimlerde başvurulan bir yöntemdir.⁸⁹

Öyleyse, dünyanın belirli imgeleri hakkında uzlaşmaya varılmasını sağlayan kurallar oluşturulurken akıl yürütme türlerinden nasıl yararlanılır?

Wallace’ın ifadesiyle bilimsel süreç, birbirlerine dönüşümleri altı temel yöntem kümesi tarafından kontrol edilen beş temel bilgi bileşeninin yer aldığı bir süreç olarak tanımlanır. Bu süreç bir yol haritası olması amaçlanan bir “şekil” üzerinde ifade edilmiştir ve diyagramda bilgi bileşenleri dikdörtgenlerle, metodolojik kontroller ovalle, bilgi dönüşümleri oklarla gösterilmiştir:

⁸⁸ Özlem, *Mantık*, 41-43.

⁸⁹ Özlem, *Mantık*, 44-46.

Şekil 2: Bilimsel Sürecin Temel Bilgi Bileşenleri, Metodolojik Kontroller ve Bilimsel Sürecin Bilgi Dönüşümleri⁹⁰

Söz konusu şekilde bireysel gözlemler, empirik genellemelerle ifade edilen daha genel formda ölçüm, örneklem özetleme ve parametre tahmini ile sentezleri gerçekleştirilen kişiye özgü bilgi öğeleridir. Empirik genellemeler ise kavram oluşturma, önerme oluşturma ve önerme dizilimi yoluyla bir teori halinde sentezlenebilen bilgi öğeleridir. Teoriler, en genel bilgi türüdür ve mantıksal tümdengelim yöntemiyle yeni hipotezlere dönüştürülür. Empirik bir hipotez, hipotezin gözlemlenebilir unsurlara yorumlanan enstrümantasyon, ölçeklendirme ve örnekleme yoluyla yeni gözlemlere dönüştürülen bir bilgi öğesidir. Bu yeni gözlemler aynı döngüsellikle yeni empirik genellemelere

⁹⁰ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 18.

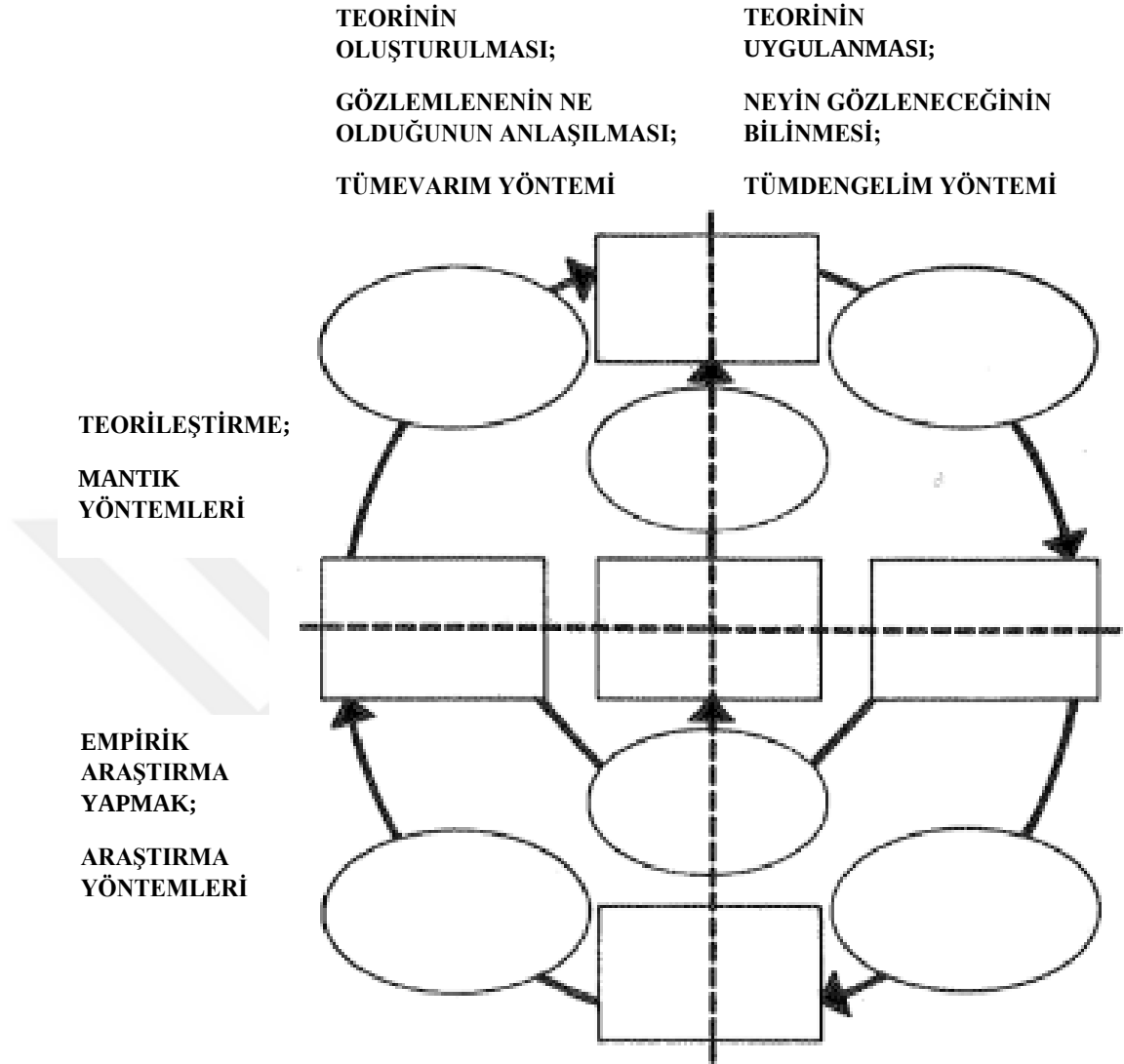
dönüştürülür ve bunların oluşturulmasına neden olan hipotez daha sonra bunlara uygunluk açısından test edilir. Test edilen hipotezin doğruluğunu kabul etme veya reddetme kararı, bu tür testlerin yeni bir bilgi çıktısı olarak sonuçlanır. Nihayetinde, teorinin doğrulandığı, yeniden düzenlendiği ya da reddedildiği sonucuna varılır.⁹¹ Bilimsel sürecin sistematik bir tasvirini ortaya koyan bu diyagramla, farklı bilim insanları tarafından olası veya gerçek çok sayıda varyasyonun geliştirilebileceği temel ortak unsurlar oluşturulur.

Wallace’ın bilimsel araştırma ve teori arasında döngüsel diyagramda teoriden araştırmaya giden yol ‘uygulamalı bilim’i, uygulamadan teoriye giden yol ‘teorik inşa’yı ifade etmektedir.⁹² Bilimsel süreçteki unsurların tasvirinde, sosyologların ve diğer bilim insanlarının da bilimin iki ana bileşeni olarak genellikle “teori/kuram oluşturma” ve “empirik araştırma” kavramlarına atıfta bulunduklarını belirtmekte fayda vardır. Bu yaygın terimlerin ana hatlarıyla belirtilen bilimsel süreç öğeleriyle ilişkisi nedir? Wallace bu ilişkiyi, diğer bir “şekil” üzerinde ifade etmiştir.⁹³

⁹¹ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 17.

⁹² Wallace’ın döngüsel şemasından uyarlanan, bilimsel bilgi üretilme süreci olan doktora çalışmalarının “Bilimsel Birikim” şeması için bkz. Muharrem Çetin vd., “Türkiye’de Halkla İlişkiler Alanındaki Doktora Tezleri Üzerinden Alanda Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 43 (2016), 246.

⁹³ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 23.

Şekil 3: Bilimsel Sürecin Temel Bileşenlerinin Sınıflandırılması, Kontroller ve Bazı Geleneksel Terimlere Göre Bilimsel Sürecin Dönüşümleri⁹⁴

Söz konusu Şekil 3, Şekil 2'nin sol yarısının gözlemlerden tümevarım yoluyla teori oluşturma ve gözlemleri anlama; sağ yarısının ise teorinin gözlemlere tümdengelim yoluyla uygulanması ve gözlemler hakkında bilgi edinme sürecini temsil ettiğini öne sürerek yukarıdaki soruyu yanıtlamak üzere tasarlanmıştır. Şekil 2'nin üst yarısı, mantığın tümevarım ve tümdengelim yöntemlerinin kullanılması yoluyla genellikle “teorileştirme” olarak adlandırılan süreci temsil ederken; alt yarısı, araştırma yöntemleri yardımıyla

⁹⁴ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 23.

genellikle “empirik araştırma yapmak” anlamına gelen süreci temsil etmektedir. Bilimsel sürecin bu bölümleri arasındaki çok yönlü ilişkiler Şekil 2’de açıkça görüldüğü gibi, sürecin başka birçok çizgi boyunca kolayca bölünebileceğini de göstermektedir. Bununla birlikte, Şekil 3’te beş bilgi bileşeninin tamamının ve metodolojik kontrol kümelerinden ikisinin marjinal konumlarda gösterildiğine dikkat edilmelidir. Bilgi bileşenlerinin marjinalliği, belirtilen kontroller doğrultusunda birbirlerine dönüştürülebilme ve böylece bilimsel süreçte en azından karşılıklı rol oynayabilme becerilerini ifade etmektedir. Ortadaki dönüşüm çizgisi özel bir öneme sahiptir. Bu çizgi, hipotezler ve empirik genellemeler arasındaki uyum testlerinin bilimsel çalışmanın tümdengelimsel olduğu kadar tümevarımsal yönüne de bağlı olduğu ve teoriyi oluşturmak kadar uygulamak için de gerekli olduğu; hipotezleri kabul etme veya reddetme kararlarının teoriyi oluşturma ve uygulama arasında ve ayrıca teori oluşturma ve empirik araştırma yapma arasında zorunlu bir köprü oluşturduğu; ve bu tür kararların teoriye dahil edilmesini doğrulayan mantıksal çıkarımın teoriyi oluşturma ve uygulama arasında marjinal olduğu gibi birbiriyle yakından ilişkili olduğu iddialarını temsil eder. Bu marjinalliklerin işareti, dünya üzerinde yapılan “somut” gözlemler ile zihinde tasarlanan “soyut” teorilerin karşılaşmalarında bir araya getirilmesinin ve her ikisi için de büyük sonuçlar doğuran bu metodolojik kontroller ve bilgi bileşenleri döngüsünün önemini ortaya çıkarır.⁹⁵

2.3. Bilim, Bilimsel Bilgi ve Alternatifler

Bilim, insan yaşamındaki olaylarla ilgili önermeler üretmenin ve bunların doğruluğunu test etmenin çeşitli yollarından biridir. Bu çeşitli yolları tanımlayarak başlamak, bunlar arasındaki en genel farklılıkları belirtmek ve böylece bunları bilimsel kontekste konumlandırmak uygun görülmektedir. Bu doğrultuda bilginin ortaya çıkması, yayılması ve kullanım alanlarını inceleme ve yöntem oluşumunu saptama amacı için bilim tarihine bakmak gerekir. Fakat bu çalışmada, tümüyle bilim tarihini ele almak konu sınırları gereği kapsam dışında tutulmuştur.

Herhangi bir konuya dair herhangi bir bilgi üretilmesi ya da bunların test edilmesi için dört değişik yol vardır: (1) Otorite kaynaklı bilgi üretimi (2) Mistik kaynaklı bilgi üretimi (3) Mantık-rasyonalite kaynaklı bilgi üretimi (4) Bilimsel bilgi sürecinde bilgi üretimi.

⁹⁵ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 23-24.

Bu dört yol arasındaki farklılıklar “Bunu kim söylüyor?”, “Nereden biliyorsun?” ve “Ne fark eder?” sorularına cevap, bilgiyi üreten kaynak, bilgiyi üretme süreci ve bu bilgiye sahip olup olmama arasındaki fark şeklinde ifade edilir.⁹⁶ Bilgi üretilmesi ve test sürecine ilişkin bu dört farklı yol şöyle tanımlanır:

- 1) **Otoriter Mod:** Bilgi, toplumsal nitelikli bilgi üreticileri olarak tanımlanan yaşlılar, liderler, profesörler gibi kişilere başvurularak araştırılır ve test edilir. Bu kişilere, doğru önermeler üretme yeteneği atfedilir. Araştırmacının bu otoriteden talepte bulunduğu yöntem (dua, görgü kuralları, tören, dilekçe), otoritenin yanıtının niteliği açısından önemlidir, ancak araştırmacının bu yanıtı duyduğu güven açısından önemli değildir. Dahası, bu şekilde elde edilen bilginin pratik etkileri, çok sayıda yanlışlama neticesinde otoritenin ortadan kaldırılmasına neden olur.⁹⁷
- 2) **Mistik Mod:** Otoriter modla kısmen ilişkilidir, zira her ikisi de peygamberlerden, tanrılardan ve diğer doğaüstü bilgi sahibi otoritelerden bilgi talep eder. Ancak otoriter mod, esasen bilgi üreticisinin toplumsal statüsüne bağlıyken, mistik mod daha çok bilgi kullanıcısının psikofiziksel durumuna ve kişisel ‘lütuf halinin’ tezahürlerine bağlıdır. Bu nedenle, mistik modda tüketiciye ritüelistik arındırma ve duyarlılaştırma yöntemlerinin uygulanması söz konusudur. Örneğin tarot, altı köşeli yıldız ve burç okumalarında kendini gösterir. Yine, otoriter modda olduğu gibi, mistik temelli bilgiye duyulan güvenin sarsılabilmesi için bilginin çok sayıda yanlışlanması gerekir.⁹⁸
- 3) **Mantıksal-Rasyonel Mod:** Doğru olduğu iddia edilen önermeler hakkındaki çıkarım, esas olarak bu önermelerin üretildiği yönteme dayanır ve bu yöntem formel mantık kurallarını temel alır. Bu mod, otoriter ve mistik modlarla ilişkilidir. Zira otoriter ve mistik modlar hem yöntem kurallarını hem de mantıksal-rasyonel modun aksiyomlarını veya ‘temel ilkelerini’ kabul etmek için gerekçe sağlar. Dahası bu gerekçeler kabul edildiğinde, doğru yönteme bağlı kalmanın geçerli bilgi üretmede yanılmaz olduğu varsayılır. Önceki iki modda

⁹⁶ Çoğunlukla, Wallace ve Montague eserlerini kullanarak oluşturulmuş Türkçe kaynak için bkz. Toros, “Bilim ve Diğer Üç Seçeneği”.

⁹⁷ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 11-12.

⁹⁸ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 12.

olduğu gibi, sonuç üzerinden yanlışlamanın mantıksal-rasyonel bilgi edinme modunun geçerliliği hususunda çok az etkisi olur.⁹⁹

- 4) **Bilimsel Mod:** Empirik ifadelerin oluşturulması ve test edilmesine yönelik bu dört mod arasında bilimsel mod, söz konusu ifadelerin gözlemsel sonuçlarına olan birincil güvenilirliği, bunları oluşturmak için kullanılan yöntemlere (metotlara) olan ikincil güvenilirlikle birleştirmektedir. Bilgi üreticisinin kendine has özelliklerine nispeten az ağırlık verilmektedir; ancak dahil olduklarında, atfedilen özelliklerinden ziyade kazanılan özellikler vurgulanmaktadır. Bilimsel modda yöntemlerin rolünü vurgularken, iki veya daha fazla bilgi ögesinin (örneğin, gözlemler, empirik genellemeler, teoriler) doğruluk değeri açısından önem derecesine tabi tutulduğunda, seçim büyük ölçüde, bu öğeleri ortaya çıkaran yöntemlerin kolektif bir değerlendirmesine ve tekrarlanmasına bağlıdır. Aslında, bilimin tüm yöntemleri, önerilen bilgi öğelerinin üretiminin, dönüşümünün, eleştirisinin kolektif olarak kesin sonuçlarla gerçekleştirilen uygulamalar ve değişmeyen kültürel normlar olarak düşünülür. Son derece gelenekselleşmiş eleştirinin bu denli merkezi olmasının nedeni, bilimin temel özelliği olarak metodun görülmesidir. Bilim insanların disiplinler arasında olduğu kadar disiplinler içinde de iletişim kurmasını mümkün kılan, bu metodun ve onun çeşitli parçalarının görece netliği ve evrenselliğidir.¹⁰⁰

Dünyanın “gerçekten” nasıl olduğuna dair “evrensel” bir imgeye ulaşılması ve kişisel önyargının/dogmanın ortadan kaldırılması neticesinde, gözlemin gözlemciden kısmen bağımsız olduğuna ve gözleme güvenmenin yöntemle güvenmekle aynı amacı taşıdığına ulaşılır. Yöntemle güvenmek, kişisel önyargıları gelenekselleşmiş eleştirilere ve toplumsal uzlaşmaya tâbi tutarak onlara karşı saldırıda bulunur. Böylece kişisel önyargıları, toplumsal önyargılarla bastırmaya çalışır. Bununla birlikte gözleme güvenmek, her iki önyargıya nihai kaynağı ister bireysel ve benzersiz ister toplumsal ve yaygın olsun, tüm insanî önyargılarından bağımsız bir unsur kazandırır. Kısacası, toplumsal önyargıların yanı sıra kişisel önyargıları da tarafsızlıkla dengelemeye çalışır. Bu nedenle, insanî deneyim dünyası hakkında önermeler üretmenin ve bunları test etmenin bilimsel modu, insan geleneğine dayanan normlara (metotlara), beşerî ve

⁹⁹ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 12-13.

¹⁰⁰ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 13.

geleneksel olmayan olaylara (gözlemlenebilir şeyler) yapılan ikili başvurulara dayandırılmaktadır. Bu iki temelden hareketle bilim, araştırmacıların kişisel önyargılarına karşı şiddetle saldırır. Böylece onlar, her türlü yanılma ve başarısızlıkla birlikte, insanî deneyim dünyasına ilişkin olağanüstü bir görüşün peşinden giderler. Nihayetinde, bilgi üretme ve test etme biçimlerinin bu karşılaştırmasında ne bilimsel ne otoriter ne mistik ne de mantıksal-rasyonel modun diğerlerinden herhangi birini dışlamadığı unutulmamalıdır. Aslında, örnek bir olayda biraz bilimsel gözlem ve yöntem, biraz manevi olarak arındırılmış hayal gücü ve içgörü, biraz otoriter dipnotlama ve belgeleme, biraz da mantıksal-rasyonel dedüksiyon ve indüksiyon kullanılır; sadece bu yöntemler arasındaki göreceli önem veya önceliğin gerçek olayların sınıflandırılmasına izin verdiği söylenir. Böylesi daha makuldür, çünkü hiçbir yöntemin uzun vadede bir diğerinden daha fazla, daha doğru ya da daha önemli bir bilgi üreteceği garanti edilemez. Zira mistik, otoriter ya da mantıksal-rasyonel yollarla keşfedilen belirli bir nesnel gerçek, bilimsel yollarla keşfedilen aynı gerçekten daha az doğru değildir. Sadece onun doğruluğuna olan güven, en az sorgulamayla kabul etmek üzere toplumsal olarak hangi anlamın benimsendiğine bağlı olarak değişir.¹⁰¹

Bilgi üretmek için otoriter, mistik, mantıksal-rasyonel ve bilimsel kaynaklı yöntemleri ortaya koyan Wallace, metot ve gözleme dayanan bilginin bilimsel mod olduğunu belirtir. Onun, gözleme ve metoda güvenmenin aynı amacı taşıdığından, kişisel önyargılardan arındırılmış bir bilgi türü idealinden, bilimsel modun görece netliği ve evrenselliğinden bahsederken pozitivist sosyal bilim yaklaşımını benimsediği açıktır. Fakat yine o, yöntemler arasında göreceli önemin gerçek olayları sınıflandırmada hiçbir yöntemin diğerinden daha doğru ya da önemli bilgi üreteceği garanti edilemez, biçimindeki ifadesiyle yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımını benimseyen bir açıklama getirmiştir. Postmodern dünyada romantik geleneğin eleştirdiği Aydınlanma çizgisine bağlı söz konusu eserde, bilginin doğruluğuna olan güven hususunda toplumsal anlamın göz ardı edilmediği ve ılımlı bir yaklaşım sergilendiği görülür.

Oysa temel yanılğı şudur: “Bilgi üretme ve test etmede bilimsel yöntem doğru yöntemdir”, önermesi ile diğer bilgi üretme yöntemleri göz ardı edilmemektedir. Fakat postmodernist bir yorum ile ortaya konan “Mistik, otoriter ya da mantıksal-rasyonel

¹⁰¹ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 15-16.

yollarla keşfedilen belirli bir nesnel gerçek, bilimsel yollarla keşfedilen aynı gerçekten daha az doğru değildir”, önermesi bilimsel bilgiye olan güvenilirliğin gerçeğini ihmal etmektedir. Nihayetinde bir olay veya olguya sonsuz farklı bakış açıları mümkündür. Ancak insan zihni doğası gereği toplumsal yaşam koşullarına uyum sağlamak için genelleme yaptığı argümanlardan yararlanmak durumundadır.

Bilgi üretmenin ve önermelerin doğruluğunu test etmenin otoriter, mistik, mantıksal-rasyonel ve bilimsel modları arasındaki ayrım; mantıksal-rasyonel modun “formel mantık kurallarına” dayandığı, bilimsel modun ise “sorgulanan önermelerin gözlemsel etkilerine ve bunları üretmek için kullanılan yöntemlere olan güvene” dayandığı belirtilir. ‘Mantıksal’ ve ‘bilimsel’ arasındaki bu ayrımın söz konusu eserde daha sonra yanıltıcı olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Wallace, daha sonraki teori tartışmasında, bilginin bilimsel yeterliliğini değerlendirmede önemli olan mantıksal yapı kriterlerini tekrar tekrar vurgulamaktadır. Doğruluk için mantıksal ve gözlemsel kriterler arasındaki ayrım elbette değerlidir. Ancak bilimsel yöntem, sadece gözlemsel kriterlerle özdeşleştirilmelidir, imasından kaçınılmasının gerekliliği açıktır.¹⁰²

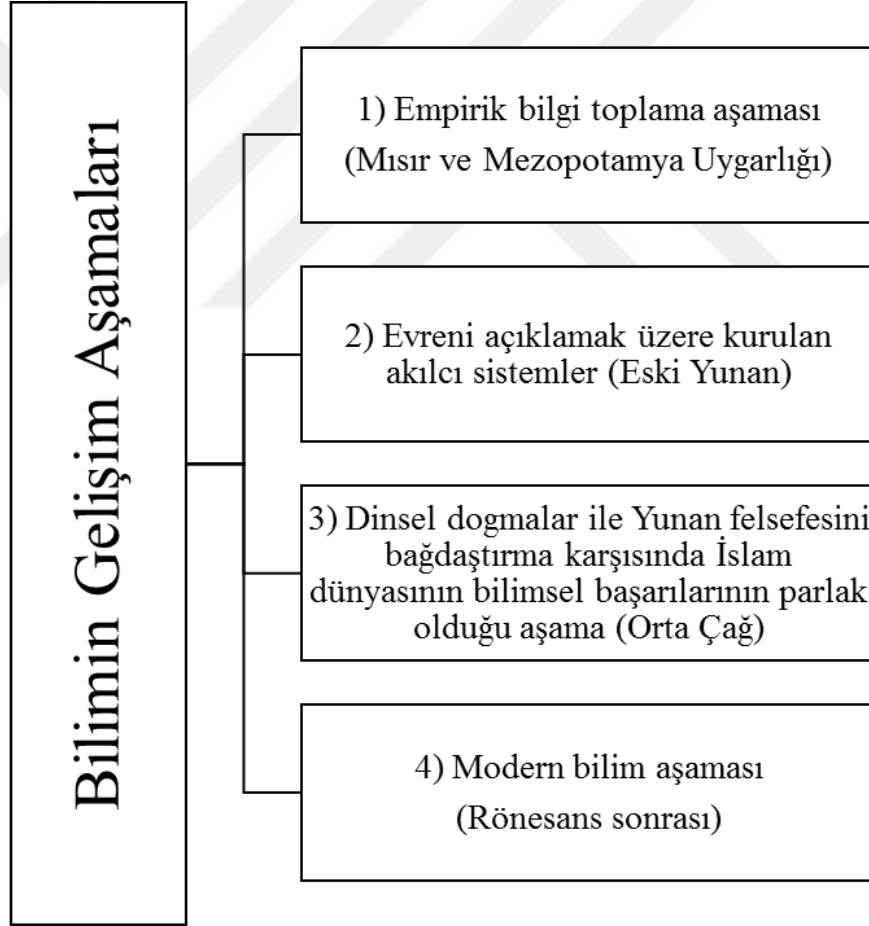
Bir yazarın söylemediklerini sorun etmek belki de haksızlıktır, ancak Wallace’ın kaleme aldığı eser kısadır ve bazı konular kitabın yazılma amacına zarar vermeden daha derinlemesine ele almayı içermektedir. Mesela, geçerlilik ve güvenilirlikle ilgili ciddi sorular ihmal edilip dipnota indirgenmiştir. Hipotez testine ayrılmış bir bölüm olmasına rağmen deneysel tasarımla ilgili sorunlara değinilmemiştir. Fakat teorilerin yapısına ilişkin bölümü ilginç ve özellikle doğada “gereklilik” arayışına ilişkin tartışması düşündürücüdür. Yine de kitap ileri metotlar öğretiminde, bütünleştirici bir metin olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.¹⁰³ Ayrıca *L.S.S.* eserinin en güçlü özelliklerinden biri, Wallace’ın (a) bir teorinin değerlendirileceği standartlar ve (b) bilim insanının kişisel deneyimi arasında yaptığı ayrımda görülür. Bilimsel bilgi bileşenlerinden empirik genellemeler ve teori arasındaki temel ilişkileri özetler, ancak hemen ardından bilim insanının deneyiminde bu ilişkilere ulaşmanın tahminler, deneme yanılma, ekip çalışması gibi çeşitli yolları olduğunu ifade eder. Oysa birçok bilim tartışması, bilimsel bilginin değerlendirildiği normların belirlenmesinin bir bilim insanının davranışının idealize

¹⁰² Smelser, “Review of the Logic of Science in Sociology”, 1000.

¹⁰³ Henshel, “Review of the Logic of Science in Sociology”, 520.

edilmiş bir tanımını oluşturduğu şeklindeki yanlış varsayım tarafından engellenmektedir. Wallace'ın bu hataya düşmediği görülür.¹⁰⁴ Metnin büyük bir kısmı ölçme, önerme oluşturma, teori geliştirme ve test etmede uyulması gereken normların tekrarından oluşmaktadır. Ancak soyut olmasına rağmen anlaşılır bir dille yazılmış olup teori ve araştırma yöntemleri lisansüstü derslerinde okutulabilecek ideal bir teorik-metodolojik başlangıç kitabıdır.¹⁰⁵

İnsanlığın ortak ürünü olan bilimi anlamak için bilimsel olmayan düşünme şekilleriyle ilişkilerin saptanması gerekir. Bu sebeple bilim tarihi din, sosyoloji, sanat gibi disiplinlerle ilişkilendirilir. Tarih öncesi toplumların yaşamlarına kadar uzanan bilimin gelişimini, dört aşamada incelemek mümkündür; bu aşamalar aşağıdaki şekil¹⁰⁶ üzerinde ifade edilmiştir:

¹⁰⁴ Smelser, "Review of the Logic of Science in Sociology", 1000.

¹⁰⁵ Smelser, "Review of the Logic of Science in Sociology", 1000.

¹⁰⁶ Yıldırım'ın ifade ettiği bilimin gelişimindeki dört aşama, şekil olarak uyarlanmıştır, bkz. Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012), 14.

Şekil 4: Bilimin Gelişim Aşamaları

Kökleri tarih öncesine dayanan bilimsel düşünmenin temelinde iki temel ihtiyaç söz konusudur: biri dünyayı anlamak, diğeri yaşamı rahat ve güvenilir kılmak. Dünyayı anlama ihtiyacı insanın duygu, düşünce ve inançlarını kapsayan kültürel geleneği; yaşamı güvenilir kılma ihtiyacı ise insanların kuşaktan kuşağa aktardıkları beceri ve yaşantı biçimlerini kapsayan teknik geleneği oluşturmuştur. Rönesans ile başlayan bilimsel araştırma ve düşünme süreci, iki geleneğin, kavramsal düşünmeye olanak sağlayan metafizik kaynaklı teorik çalışmalar ile deneye imkan sağlayan teknik becerilerin kaynaşmasına dayanmıştır.¹⁰⁷ Mantık ve sosyoloji ilişkiselliği, dünyayı anlama ve yaşamı güvenilir kılma amacıyla toplumsallaşmaya başlayan insanın, “nesne” hakkında bilgi üretirken uzlaşım faktörü olarak mantığın yöntemlerini kullanmasında görülür.

Bilim “kurgucu bir bilme etkinliği” olarak nitelendirildiğinde, bilginin aklın biçimlendirici yönü ile oluştuğu ifade edilir. Herhangi bir “nesne” varsayımlar sistemi içinde bilinebilir hale gelir. Dolayısıyla bilimsel bilgi “kurgu bilgisi” olarak ifade edilir. Aklın ürünü olan bilgi ile nesneler arasında veya kavramlar, hipotezler, teoriler ile olgular arasında topyekûn bir örtüşme mümkün değildir. “Nesnellik” herhangi bir nesne için geliştirilen kavram, hipotez ve teorilerin nesneyle uygunluk düzeyidir; kavram, hipotez ve teorilerin nesneyle doğrulanabilirlik oranıdır; nesnelere ‘iki değerli mantık’a bağlı rasyonalite olarak yönelmenin yanı sıra ‘çok değerli mantık’a bağlı rasyonalite olarak da yönelme durumudur; son olarak ‘nesnellik’i sağlayan temel hususlardan biri toplumsal ölçüt olan bireylerarası denetlenebilirliktir.¹⁰⁸

Bir açıklamayı bilimsel yapan şey nedir, sorusuna cevap uzun yıllar boyunca aranmıştır. Cevabın nedensellik ilkesine dayalı olduğu Aristoteles’e kadar uzanır. Nedensel olaylar zincirinde nedenin oluşması sonucun doğmasını sağlar, onu zorunlu kılar. “Neden oluşmasaydı, sonuç da doğmazdı” önermesi yasaların zorunluluğuna dair koşullu ifadeden oluşan ‘karşı-olgusallık’tır. Rastlantısal olaylar zincirinde ise iki olay arasında herhangi bir zorunluluk yoktur. Peki, nedensel zorunluluk neye dayanır? Evrende nedenler ve sonuçlar arasında gözlem ve teori yoluyla saptanabilen bir bağlantı yok gibidir, ancak bir olayı bir başkasının izlediği söylenir. Fakat neden ve sonuçlar

¹⁰⁷ Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 13-16.

¹⁰⁸ Özlem, *Bilim Felsefesi: Ders Notları*, 157-162.

arasındaki bağlantı gözlemlenemez ve saptanamazsa nedensel açıklamanın işleyişine ve yasaların açıklayıcı rolüne ilişkin akıl yürütmeden uzaklaşılır.¹⁰⁹

Mantığın, nedensellik ve olasılığa ilişkin düşüncelerde hangi rolleri oynadığını araştırma sorusu yapan Wallace, bilimlerin “doğadaki zorunluluğu” tanımlamaya hizmet ettiğini ifade eder. İnsan, doğada gerçekleşen olayların nasıl ilerlediğini bilmek ister. Zira aradığı tek ve birleşik şey, geçmiş ve gelecek imgesini ancak bir “zorunluluk” ifadesinin verebileceğidir. Sosyolojik bir örnek vermek gerekirse, insan ne sadece eski toplumlardaki sosyal tabakalaşmayı anlamak ister ne de sadece şimdiki ya da sadece gelecekteki toplumları anlamak ister. Aksine insan, sosyal tabakalaşmayı nerede ve ne zaman ortaya çıkarsa çıksın anlamak ister. Fakat sonuç farklı iki anlayış olacaktır: ‘kendi terimleriyle’ anlaşılan geçmiş ve ‘kendi terimleriyle’ anlaşılan gelecek. Bilimlerde, her iki anlayışa da tek bir anlayışla sahip olmakta ısrar edildiğinde, görev muazzam bir şekilde büyür. Çünkü, geçmiş bilebildiği anlamda geleceği bilmek insana verilmemiştir; geleceği yalnızca tahmin edebilir (öngörebilir). Yeni keşfedilen herhangi bir olgu, yapılan tahmini geçersiz kılabilir, anlayışın kapsamını yalnızca geçmişe indirgeyebilir ve böylece dünyadaki “zorunluluğu” anladığı varsayımını geçersiz kılabilir.¹¹⁰

“Birinci Bölüm”de bahsedilen bilimlerde gerçekleşen paradigmatik dönüşüm anımsandığında, on dokuzuncu yüzyıl pozitivist paradigmaya göre evren mekaniktir; nedensellik ilişkisi ile açıklama yapmak mümkündür; değişim nicel ve birikim şeklindedir; nesnellik zorunluluktur. Wallace, nedensellik kurallarının özellikle temel parçacıklarla ilgili modern fizik teorilerini ifade etmedeki yetersizliğini kabul eder. Bununla birlikte, daha makro fenomenlere ilişkin teorilerde, nedensellik kurallarının doğada zorunluluğu aramak için hâlâ güçlü araçlar olarak görür, bu “bilimlerin doğadaki zorunluluğu tanımlamaya hizmet ettiği” ifadesiyle anlaşılır olmaktadır.

Peki, olay denilen şey gerçekten neyi ifade etmektedir? Etnometodolojiye göre olay, kendi içinde bir şey değildir. Olay, dünya ile ilgili ve dünyanın işleyişine dair yapılan varsayımlarla anlam bulur. Mesela, çarpışan iki araba için ‘kaza’ veya ‘Allah’ın takdiri’ olarak değerlendirildiğinde olay, inancı pekiştirir. İlki ‘olur böyle şeyler’ inancını, ikincisi her şeye kadir ve bağışlayıcı Allah’a olan inancını pekiştirir. Böylece çarpışma,

¹⁰⁹ Rosenberg, *Bilim Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*, 95-97,118.

¹¹⁰ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 90-91.

gerçeklik sisteminin meşrulaştırıcı rolünü üstlenir. Bilim ve sosyoloji için de benzer bir durum doğrudur. Bilimin geçerliliğinin ispatı olarak görülenin tanımını yine bilim yapar.¹¹¹

Oysa bilimler, gerçekte olaylara dair niçin sorusuna cevap aramaz. Bu, olayların var olmak zorunda olduğu gösterilebilirse cevaplanır. Bilimin yöntemleri ise görgül araştırmaların konusu olan fenomenlerde mantıksal zorunluluk saptayamaz. Bilimin yasa ve teorileri doğru olsa da fenomenlerin ilişki ve düzenlerine yönelik mantıksal olarak olumsal doğruluklardan daha doğru değildir. Bilimlerin cevap aradığı sorular olayların nasıl var olduğuna ve şeylerin nasıl ilişkili olduğuna dairdir. O halde bilimler, açıklama önermeleri üretmeyi değil; kapsayıcı ve doğru betimleme önermeleri üretmeyi sağlar.¹¹² Aynı zamanda bilimler çeşitli arka planlara sahiptir. Sosyoloji biliminin, felsefi tarihsel arka planı reddedilemeyeceği gibi mantıksal arka planının reddedilemeyeceği umularak bu araştırmada disiplinler arası ilişkiler incelenmiştir.

2.4. Bilim Mantığı, Bilimsel Araştırma ve Bilimsel Yöntem

Yirminci yüzyılda Wittgenstein dahil olmak üzere Carnap ve Popper’a kadar “bilim kuramı”, “bilim felsefesi” ve “bilim mantığı” isimleri altında konu edilen bilimlerin ‘gerçeklik yorumları’, klasik mantığın iki değerli mantık sistemi tarafından ortaya atılmışlardır. Bilim mantığı adı altında incelenen felsefi çalışmalarda dahi bilimin kendisi, sembolik mantığın ışığında konu edilmiştir. Oysa artık ‘gerçeklik’ ve ‘varlık’ birçok mantık sisteminde çeşitli şekillerde yorumlanabilmektedir.¹¹³ Fakat hem Heidegger hem de Kuhn bilimsel düşüncelerin geliştirilerek tartışılan kurumsal şartların ihmal edildiği saf bir “bilim mantığı”nın aldatıcı olduğu hususunda uyarılarda bulunmuşlardır.¹¹⁴ Bilimin “doğrulama bağlamı”nı konu edinen “bilim mantığı”nın anlaşılabilmesi için öncelikle bilimsel araştırma ve bilimsel yöntem konularının incelenmesi gerekir.

Bilimsel araştırma, beraber eylemde bulunan ve birbirleriyle iletişimde bulunan kişilerden oluşur. Araştırmayı yapan kişiler, aralarındaki iletişim aracılığıyla kuramsal

¹¹¹ Kenneth Allan, *Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori: Toplumsal Dünyaları Görünür Kılmak*, ed. Hakan Ergül, çev. Aksu Bora vd. (İstanbul: İsanatbilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 136-137.

¹¹² Ernest Nagel, *Bilimin Yapısı: Bilimsel Açıklama Mantığında Problemler*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2013), 41.

¹¹³ Özlem, *Mantık*, 382-383.

¹¹⁴ John D. Caputo, “Postmetafizik Bir Rasyonaliteye Doğru”, *İnsan Bilimlerine Prolegomena Dil, Gelenek ve Yorum* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 440.

nitelikteki geçerlilik iddialarını belirlerler. Yasa hipotezlerinin empirik olarak temelini oluşturan denetimli gözlem istemi, sosyal normların önanlaşılmasını varsayar. Araştırmanın özgül amacını ve gözlemin bazı kabuller tarafından önemini bilmekten ziyade bilimsel araştırma sürecini anlayarak önermelerin empirik geçerliliği dayanak noktası bilinir. Bu geçerlilik, sosyal olarak normlandırılmış insan davranışına ait beklentiye göre ölçülür.¹¹⁵ Bilimsel açıklamada kullanılan nedenlerin dışında kalan inceleme sahası ise bilimin metafiziksel yönünü içerir. “2+2=4” ifadesinin nedensel açıklamalarının arkasında yatan asıl sebep, bunun öyle olduğuna inanılıp ortak düşünce olarak kabul edilmesidir.

Nitekim inanç ve bilim/bilgi arasına, bunları birbirinden ayıran keskin ve kalın bir “ayırım çizgisi” çekilmez. Aksi halde sınır çizgisi çekme yetkisinin kaynağı kim veya ne olacaktır? İnanç ve bilgi arasına bir ayırım çizgisinin çekilebileceği görüşünün kendisi de katmerli bir inançtır.¹¹⁶ Çünkü bütün insanların fiziki ve metafizik inançları vardır. Birçok insan, yaptığı şeyi etkileyen bu inançlara bağlıdır. Bilim insanlarının inançlarından sanata, politikaya, edebiyata göre daha az etkilenmesi gerektiğini söyleyecek hiçbir a priori sebep yoktur.¹¹⁷

Wallace’ın cevap aradığı sorulardan biri de “Bilimsel yöntem ile kastedilen nedir?” ifadesidir. Bilimde, insanî deneyim dünyası hakkında önermeler üretmenin ve bunları test etmenin, kökeni insan geleneğine dayanan kurallara (metotlara) ve kökeni kısmen beşerî ve geleneksel olmayan olaylara (gözlemlenebilir şeyler) dayandırıldığı tekrar hatırlanmalıdır.

Bilimsel yöntemler, kasten ve sistematik olarak bilim insanının kişisel önyargısını ortadan kaldırmaya çalışır. Her bilimsel bilgi ifadesinin (gözlem, empirik genelleme, teori, hipotez, bir hipotezi kabul veya reddetme kararı) dünyanın tarafsız bir imgesini temsil ettiği söylenir. Bu imge, belirli bir bilim insanının dünyaya ilişkin kişisel imgesi değil, gözlemlenen olayların zamanına veya yerine ve gözlemcinin herhangi bir ayırt edici özelliğine bakılmaksızın dünyanın “gerçekten” nasıl olduğunu temsil eden evrensel bir imgedir. Açıkçası, böylesine somut olmayan bir “nesnellik” sonlu varlıklar için

¹¹⁵ Habermas, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, 42-43.

¹¹⁶ Hüsamettin Arslan, “Neojöntürkler”, *Bu Meydan* 4 (1989), 76.

¹¹⁷ Noel G. Coley - Vance M. D. Hall (ed.), *Darwin to Einstein: Primary Sources on Science and Belief* (Oxford: The Open University Press, 1980), 2. akt. Arslan, “Neojöntürkler”, 76.

imkansızdır ve buna en yakın yaklaşım ancak farklı bilim insanları arasındaki uzlaşmadır. Bilimsel yöntemler, dünyanın belirli imgeleri hakkında uzlaşmaya varılmasını sağlayan kuralları oluşturur. Böylece bilimsel sürecin metodolojik denetimi, gerçek anlamıyla nesnelliği ikame etmeye yönelik imkansız bir çabayla değil, öznelararası eleştiri, tartışma ve nihayetinde uzlaşmanın yerine kuralları ikame ederek bireyin kişisel önyargısını ortadan kaldırır. Ölçek oluşturma, örneğe başvurma, ölçüm yapma, parametreleri tahmin etme, mantıksal olarak tümevarım ve tümdengelim gibi kurallar, bilimsel bilgi öğelerini eleştirmek, reddetmek ve kabul etmek için temel dayanaklar haline gelir. Dolayısıyla, en uygun eleştiri, öncelikle bir bilgi öğesinin dünya hakkında ne söylediğine değil, bu öğenin hangi yöntemle üretildiğine yöneliktir.¹¹⁸

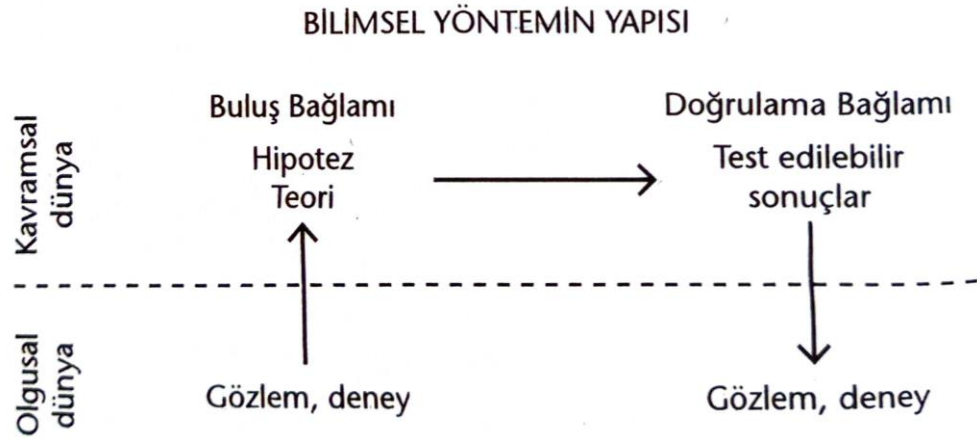
Wallace'ın kullandığı “metot” Nagel'in “teknik” olarak adlandırdığı şeyin bir kısmını içermektedir, çünkü Nagel bilimsel metodu bir araştırmanın esasını değerlendirmek için kullanılan genel mantık ile sınırlandırmıştır.¹¹⁹ Daha önce yapılan açıklamalar anımsandığında, temelinde dünyayı anlama ve yaşamı güvenilir kılma ihtiyacı olan bilim, bilgi üretmenin ve önermelerin doğruluğunu test etmenin çeşitli yollarından biridir. Bilimsel metot ise imgeler hakkında kişisel önyargıyı ortadan kaldırıp konsensusa varılmasını sağlayan normlar bütünüdür. Wallace L.S.S. kitabında, bilimsel yönteme dair sunduğu kısıtlı bilgiden sonra bilimsel süreç öğelerine kapsamlı bir şekilde değinmiştir. Ancak bu çalışmada, bilimsel yöntemin yapı ve işlevlerine dair daha geniş bir yorumla devam etmek sonraki bölümde işlenen sosyolojide metodolojik tartışmalara hazırlık için gerekli görölmektedir.

Bilimin temelinde bulunan dünyayı anlama amacına, tasvir veya izah etme yollarına başvurularak ulaşılır. Bilimsel yöntem, bilim insanların olguları betimleme ve açıklama için ortaklaşa kullandıkları eylemsel ve/ya düşünsel bir süreçtir. Bilim kollarında ilk aşamayı oluşturan betimleme yolunda amaç, araştırmaya konu olan olguları, olgular arasındaki ilişkileri saptayarak sınıflamak ve kaydetmektir. Gözlem, ölçme, deney gibi işlemler betimleme aracı olarak kullanılır. Açıklama yolu, betimlenen olguları ve olgular arasındaki ilişkileri kapsayan empirik genellemeleri, kuramsal kavram ya da genellemelere başvurarak anlaşılır kılma amacındadır. Teorik kavramlarla çalışan bilim

¹¹⁸ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 14.

¹¹⁹ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 13.

kollarında, sadece olgunun ne olduğunu, nasıl meydana geldiğini bilmekten ziyade olguların nedenini bilme ve ön-koşullara ne derece bağlı olduğunu serimleme ihtiyacı duyulur. Açıklama, olguyla ilgili ve teorik özellikte bir/çok hipotezin varlığını gerektirir. Dolayısıyla bilimsel yöntem nitelenirken empirik genellemeler ile hipotezler (teorik genelleme) arasında ayrım gözetilir. Olgusal denilen empirik genellemeler, doğrudan olguların gözlemine dayanarak indüktif yoldan açıklama amacındadır. Kuramsal denilen teorik genellemelerin, nasıl elde edildiği bilinmemektedir. Çünkü bilim, hipotezin nasıl elde edildiğiyle değil, olgusal verilerin hipotezi destekleyip desteklemediği ile ilgilenir. Buradan bir ayrım daha doğar: buluş ve doğrulama. Buluş bağlamı, olguları saptama, olgular arasındaki ilişkileri belirleme ve olguya ilişkin kuramsal kavram veya hipotezleri bulmayı içerir. Doğrulama bağlamı, bulunmuş teori veya hipotezlerden olgusal nitelikte test edilebilir çıkarımlarda bulunma ve çıkarılan sonuçları yeni deney veya gözlem verileriyle karşılaştırmayı içerir.¹²⁰ Bilimsel yöntemin yapısına dair ilişkiler ağı, şu şekilde gösterilmektedir:

Şekil 5: Bilimsel Yöntemin Yapısı¹²¹

Modern bilimde, matematik ve mantık kuralları temel alınarak fiziksel dünya incelenir. Modern bilim mantıkçılarının benimsediği Şekil 5'te bahsedilen buluş ve doğrulama bağlamı ayrımına bakıldığında, konu olarak "bilim mantığı"nın doğrulama işlemlerini içerdiği görülür. Buluş süreci mantığın değil, psikolojinin konusu olur; buna fizikteki

¹²⁰ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012), 81-82.

¹²¹ Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 82.

radioaktivitenin ve x-ışınlarının keşfi örnektir.¹²² Mantıkta tasavvurat kısmının konusu kavramlar mantığıdır, maksadı ise doğru bir tanıma ulaşabilmektir. Bu yüzden “bilim mantığı”nın felsefeden farkı ortaya konularak inceleme alanı belirtilecektir.

Viyana Çevresi ve ardılları, farklı bilimsel alanlarda ortaya çıkan kavramları, cümleleri, kanıtları ve teorileri analiz ederler ve bunu bilimin tarihsel gelişimi açısından değil, mantıksal bakış açısından yaparlar. Bu çalışma alanı, “bilim teorisi” veya “bilim mantığı” olarak adlandırılır. Burada “bilim”den anlaşılması gereken, kabul edilmiş cümlelerin bütünüdür ve bu sadece bilim insanlarının iddialarını değil, aynı zamanda günlük yaşamın iddialarını da içerir; çünkü bu iki alan arasında keskin bir sınır yoktur. Bilim mantığı, felsefeden kopma sürecinde olup tüm çalışmaların daha derin anlayışlar aracılığıyla değil, bilimsel yöntemlere göre yapıldığı ve tam anlamıyla bilimsel bir alan haline geldiği bir süreçtedir. Carnap’a göre bu, felsefeden kopan son bilimsel alandır. Bilim mantığının nesnesi ise sıralı bir cümleler kompleksi olarak bilimin kendisidir. Mesela, organizmalar ve organik süreçler hakkında söylenebilecek her şey, empirik bir bilim olarak biyoloji tarafından söylenmek zorundadır; ancak biyolojinin kavramları, hipotezleri ve teorileri üzerine mantıksal bir soruşturma yürütmek tamamen mümkündür ve bu bilim mantığının bir parçasıdır.¹²³

Bilimler, deneysel yasa fikrine ulaşmak için üç yol izler. Birincisi tekil olanı genelleştirir. Tek tek olayların benzer özelliklerinden hareketle genellik üretilir. Mesela kalemin düştüğü, kar tanesinin düştüğü, vurulan serçenin düştüğü gibi olayların hepsi ‘düşme’ olayına bağlı olarak açıklanır. İkincisi karmaşık olanı basitleştirir. Mesela bir kalemin düşmesi, uçurtmanın havada durabilmesi ‘çekim yasası’na bağlanarak tek bir düşünce ile basitleştirilmiş olur. Üçüncüsü mümkünü zorunlu yapar. Mesela yağmurun yağması mümkün görülebilirken suyun buharlaşma seviyesi yeterli hale gelince yağmurun yağması zorunlu olur. Bu bilimin ‘öngörü’ özelliğini yansıtır.¹²⁴

Bilimlerin tercih ettiği yollardan biri olan “karmaşık olanı basitleştir” ilkesine Wallace, “parsimoni ilkesi” adıyla yer verir ve teoriler arasında basit olan tercih edilmeli

¹²² Halil Mutuk, “Bilimsel Araştırmada Mantık, Yöntem ve Neden-Sonuç İlişkisi”, *VII. Mantık Çalıştayı Kitabı*, ed. Vedat Kamer - Şafak Ural (İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2017), 474.

¹²³ Rudolf Carnap, “The Task of the Logic of Science”, *Unified Science*, ed. Rainer Hegselmann vd. (Dordrecht: Springer Netherlands, 1987), 46-48.

¹²⁴ Nurettin Topçu, *Mantık* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 63-64.

açıklamasını getirir. Parsimoni ilkesince belirleyici karşılaştırma, söz konusu teori ile olası başka bir teori arasındadır. Popper da teori inşasında parsimoni ilkesi için açık bir neden sunar, daha basit teorilerin daha kolay test edilebildiğini savunur.¹²⁵ Mesela intiharın nedenlerini araştıran Durkheim, intiharın psikopatolojik bir durumla ilgisinin olmadığını, kişideki hastalıklı değişim uygun ortam hazırlasa da yozlaşan bireyin intiharında bir zorunluluk taşımadığını belirtir. İntiharın kalıtsal bir eğilim olmadığını, genel bir yatkınlık olduğunu fakat bu yatkınlığın da intiharı zorunlu kılmadığını savunur. Bireysel yatkınlıkların yanında dış etmenler olduğunda, intihar için daha etkili bir durum oluşuyordur. Ayrıca aralarında toplumsal bağ bulunmayan kişiler arasında öykünme de psikolojik bir olaydır fakat yayılan etki sınırlı ve bireysel bazdadır. Nihayetinde her topluma özgü intihar eğilimi, toplumsal nedenlere bağlı ve ortak olay oluşturması nedeniyle intiharların mevsimlere ve coğrafyaya göre değiştiği sonucuna varılmıştır.¹²⁶ Parsimoni ilkesi gözetildiğinde Durkheim'ın, intiharın genetik ve kalıtsal bir davranış olarak açıklanabileceği teorisini reddederek onun yerine, çok daha basit olan sosyal bulaşma teorisini tercih ettiği görülür.

Wallace'ın, intihar örneği ile ilgili gözlemlerden empirik genellemelere nasıl ulaştığına dair açıklamalar, toplumsal araştırma sürecinde benimsenen pozitivist, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlara yönelik incelemeler, yöntem konusu ele alınırken bilimlerin bilimi olarak nitelenen mantığa nasıl başvurulması gerektiği ve sosyolojide metodolojik tartışmaların bilimizme kapı aralamadan ele alınmasının gerekliliği gibi konular sonraki bölümde detaylandırılacaktır.

¹²⁵ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 112-114. Parsimoni ilkesi, bir yasa'yı inşa etme ve değerlendirmede kullanılan kuraldır. Bilim, sanat gibi alanlarda tercih edilen en basit ve doğrudan çıkarım gerektiren analizlerdir. Aşırı detaya inme bütünü görmeyi engelleyip hatalı çıkarım yapılmasına neden olduğu düşünülür. Açıklama ve çıkarımın yanı sıra anlatım dili ve ifade boyutunda da parsimoni ilkesi geçerlidir. Bu sayede bilimsel dil sade, açık, net ve anlaşılır olmaktadır. Sanatsal yazımda kullanılan karmaşık, zor ve felsefi ifadelerin de bu ilkeye uymadığı ile ilgili açıklama için bkz. Rasim Başak, *Eğitimde Sanat Eleştirisi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023), 167.

¹²⁶ Emile Durkheim, *İntihar*, çev. Zühre İlkelen (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013), 17-127.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYOLOJİDE BİLİM MANTIĞI

3.1. Kavramlar Mantığı ve Sosyal Bilimlerde Kavramlaştırma

“İkinci Bölüm”de ifade edilen kavram tanımı anımsandığında kavram, bir şeyin zihindeki tasarımıdır. Şeyin tekliği tasarlanır ya da tek olanlar arasında müşterek unsurlar yardımıyla tümü için geçerli sayılan bir genellik tasarlanır. Mantık terminolojisinde, kavram için genellik tasarlama kullanılır ve kavramlar mantığı merkezine kavram sözcüğünü alır.

Bir kavramı tüketesiye hiçbir tanım ifade edemez. Mesela, ‘dünya’ kavramına dair bilgi arttıkça kavrama dair anlam da genişlemiştir. Şöyle ki, uzun yıllar düz sanılan dünya, yeni keşiflerle yuvarlak olduğu anlaşıldığında kavrama yüklenen anlam değişmiştir. Fakat ‘dünya’ kavramı anlam değişikliğine uğrasa da bir şeyin zihindeki genellik tasarlama özelliği sürdürülür. Kavramın neliği, düşünülen bir şeyi ve yalnızca bir “x” olmayı belirtir. Bir şeyin düşünülen tasarımı, yani neliği değişmez ancak kavramın anlam içeriği değişmektedir. Kavramın dilsel işareti olan terim, kavramın neliğine işaret etmez, kavramın anlam içeriğine hitap eden işleve sahiptir. Dolayısıyla kavramın anlamı, o kavramla oluşturulan önermelerin potansiyel toplamıdır. Kavram, önerme içerisinde yer aldığı anda doğru, yanlış, olumlu, olumsuz gibi nitelendirilebilir; tek başına olduğunda bir işlevi yoktur. Bu yüzden kavramlara yüklenen bazı nitelikler, anlam içeriği bakımından yüklenir. Bunlar somut ve soyut, tümel ve tikel, genel ve tekil, kolektif ve distribütif, açık ve seçik, olumlu ve olumsuz, özlük ve ilinti kavramlarıdır.¹²⁷ Kavram türlerine, bazı bilim dallarındaki örnekler aşağıda verilmiştir:

¹²⁷ Özlem, *Mantık*, 70-72.

Kavram Türü	Bilim Dalı	Örnek
Genel-Tekil Kavramlar	Psikoloji	Beyin (genel): Sinir sistemimizin en önemli bileşenidir. Medula (tekil): Nefes alma, kalp atışı ve kan basıncını kontrol eder.
Somut-Soyut Kavramlar	Antropoloji	İnsan (somut) / İnsanlık(soyut)
Kollektif-Distribütif Kavramlar	Sosyoloji	Meslek (kollektif) / Sosyolog (distribütif)
Olumlu-Olumsuz Kavramlar	Antropoloji	Koyu deri rengi hastalıklara karşı direnci artırır (olumlu). Açık deri rengi doğal bir güneş koruyucu değildir (olumsuz).
Bağıl-Bağıl Olmayan Kavramlar	Sosyoloji	Kölelik (bağıl): Başka bir kişinin malı ve mülkü olan kişi. Kitap (bağıl olmayan)
Açık-Seçik Kavramlar	Tıp	Diş ağrısı (açık) / Azı dişinin ağrısı (seçik)
Özlük ve İlinti Kavramlar	Felsefe	İnsan düşünen bir varlıktır (özlük) / İnsan ağlayandır (ilinti)
Tümel-Tikel Kavramlar	Psikoloji	Hatırlama (Tümel): Tüm insanlar hatırlama özelliğine sahiptir. Amnezi (Tikel): Bazı insanlar hafıza kaybı yaşarsa ve hayatlarının belirli bir bölümünü hatırlayamazlar.

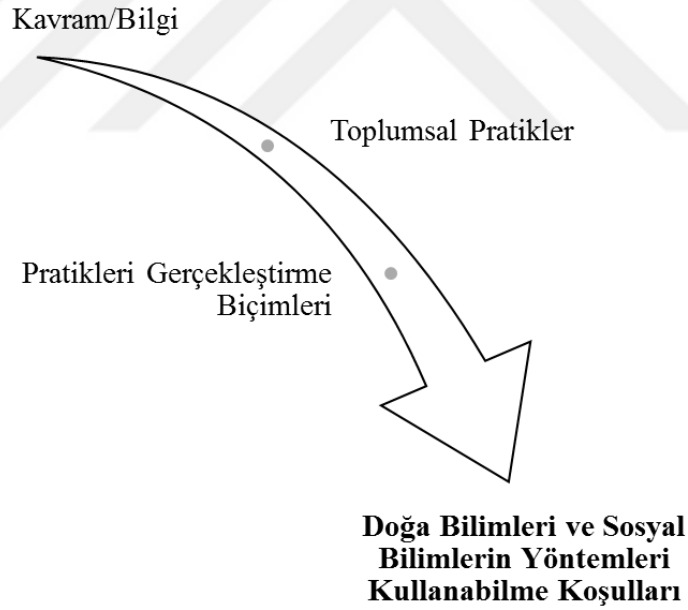
Tablo 2: Kavram Türleri¹²⁸

Tablo incelendiğinde sosyoloji bilimi için verilen ‘meslek’, ‘kölelik’ gibi kavramlar mantığın tanım öğretisi içerisinde değerlendirilir. Bu kavramlar, olguların soyutlanması yoluyla elde edilir ve kategorik bir şekilde tanıma olanağı sağlar. Yine bu kavramlar gerçeklik hakkında da bir bilgi verir.

Kavramlar, toplumsal pratikler ve etkileşimler yoluyla değişime uğrarlar. Kavramların ortaya çıkması, kaybolması, zamanla değişime uğramaları gündelik deneyimler içerisinde. Bazı kavramlar, insan yaşamında sınırlı bir etkiye sahiptir ve kısa ömürlüdür. Bazı kavramsal inşalar, uzun yıllar yaşama biçimlerini etkileyip istikrarlı kalırlar. Bazı kavramsal değişimler ise bütün olarak dünya görüşünü etkilerler. Konunun başında açıklanan örnek anımsandığında, uzun yıllar düz sanılan ‘dünya’, yeni keşiflerle yuvarlak olduğu anlaşıldığında kavrama yüklenen anlam da değişmiştir; fakat ‘dünya’ kavramı anlam değişikliğine uğrasa da bir şeyin zihindeki genellik tasarlama özelliğinin sürdürüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca uzun yıllar güneşin dünya etrafında döndüğüne

¹²⁸ Ayşe Erdoğan, *İnsan Bilimlerinin Mantıksal Temelleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019), 64.

inanılıyordu, yeni keşiflerle dünyanın güneş etrafında döndüğü ortaya çıkınca kavrama yüklenen anlam da değişmiştir. Bu gibi gelişmeler ve kavram inşaları, sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerin ortaya çıkması ile mantıksal bir bağlantı oluşturmuştur. Iskalanmaması gereken şey ise keşfedilmeden önce de güneş sisteminin varlığını bu şekilde devam ettirmesidir ve dünyanın dönüyor olmasıdır. İnsanların paradigma değişimi, şeylerin gerçekte nasıl yaratıldığını etkilemez. Fakat yeni paradigmlar yeni toplumsal pratiklerin ortaya çıkmasına neden olur ve toplumsal etkileşim yoluyla egemen olmaya başlar. Kompleks ilişkiler olsa da şu fark edilmelidir, ticaret ve keşif gezisi sayıları giderek artarak sömürgeleştirme faaliyetleri, sanayileşme ve yeni bir toplum modeli olan modern toplum ortaya çıkmıştır. Toplumsal değişimleri doğadaki değişimlerle karşılaştırmak mümkün olsa da sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerin nesnelerinde farklılıklar bulunur. Bu farklılıklar yöntemlerin kullanılma şartlarını da belirler.¹²⁹ Sosyal bilimler ve doğa bilimler için ortak olan temel şartlar ise şekle uyarlanarak aşağıda gösterilmiştir:

Şekil 6: Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimlerin Yöntemleri Kullanabilme Koşulları

Doğa bilimlerinde kavramlaştırma tek taraflı analize sahiptir. Sosyal bilimlerde kavramlaştırma ise araştırılan nesne araştırmacı tarafından daha önce yorumlandığı için “çifte hermeneutik” olarak adlandırılır. Kavramlaştırmanın, araştırma sürecinin bir

¹²⁹ Danermark vd., *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm*, 61-62.

parçası olma özelliği hem doğa bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde vardır. Fakat sosyal bilimlerde kavramlaştırma, aynı zamanda araştırma nesnesinin kendisidir. Toplumsal dünya ve insan eylemleri anlam yüklüdür ve bunlar ‘hermeneutik öncüller’dir. Gerçeklik ise toplumsal olguların dışında, gözlenemeyen derin bir boyut da barındırır. Bilimin görevi de olaylara bağlı deneyimlerin sunduğundan daha derinlere ulaşmaktır. Gündelik düşünceler ve kavramlar, yanlış veya çelişkili olmasına rağmen önemlidir. Çünkü bir düşünce yanlış olsa bile gerçektir ve vardır. Yanlış düşünce, toplumsal olgulara yön verir ve güdüler. Sosyal bilimci, bu düşünce ve kavramları yorumlar. Ancak böyle bir ikincil düzey yorum açıklamaya dahil edilemez. Çünkü toplumsal aktörlerin varoluşlarına dair salt betimlemeleri yeterli değildir. Failerin düşüncelerinin ve kavramlarının diğer toplumsal pratiklerle bağlantılarını soruşturmak ve toplumdaki güç sistemleri önemlidir. Böylece sosyal bilimlerde kavramlaştırmanın, ilişki kurucu olabilmesi için gündelik bilgi içeriğine dayanması ve bu içeriğin genel yapıda teorik şekilde incelenmesi yeni bilgi üretimi açısından gereklidir. Ancak bu birtakım sorunları içerir. Bilimsel kavramlarda olduğu gibi diğer kavramların da geçerliliğine dair bir uzlaşma ve müzakereye ihtiyaç duyulur. Bilimsel kavramlar, kavramlaştırmanın onayını istediği epistemik cemaat içinde ve açıklamayı düşündüğü gerçek dünyayla bağlantısı dahilinde müzakere edilmektedir. ‘Tanımlı bir pratik’ olan bilimin, teorik kavramları ise soyut kavramlardır.¹³⁰

Özel olarak sosyolojide, kurucuları meşgul eden olayların sanayileşme, devrim ve bürokratikleşme olduğu görülür. Kurucuların ortak kaygısı, demokrasi prensiplerini ve kapitalist endüstriyalizmini diğer toplumsal düzenlerle karşıt olarak kavramsallaştırmaktır. Böylece her bir düşünür, teoriler ile olgular arasında ilişki kurmak için farklı yöntemler kullanmışlardır.¹³¹ Kavram temelli mantık doğa bilimlerde tekli analiz, sosyal bilimlerde çifte hermenutik olarak yansımıştır. Sosyal bilimlerde kavramlaştırmadan sonra sosyal dünyaya dair kavramlar kümesi yorumlanarak ve analiz edilerek oluşturulan teoriler mevcuttur. Öyleyse, bilimsel teori ve mantıksal teori sosyoloji bağlamında nasıl incelenir?

¹³⁰ Danermark vd., *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm*, 69-72.

¹³¹ Theda Skocpol (ed.), “Önsöz”, çev. Ahmet Fethi, *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’a Görüşler ve Yöntemler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 9.

3.2. Sosyolojide Teori ve Mantık İlişkisi

Bilimsel teori, evrenin işleyişine dair açıklamalar sunan önermeler bütünüdür. Bilimsel sosyolojik teori ise etkileşim, organizasyon ve toplumsal eylem evreninin işleyişine dair açıklamalar sunar. Teorilerin bilimlerde ortak sergiledikleri mantıksal yapı şu şekildedir: (a) kavramlar (b) kavramlarla ilişkili önermeler (c) önermeleri düzenleyen formatlar.¹³² Mantıksal teoride kavramın oluşturulması, şeylerin değişmeyen nitelikleriyle ele alınır, karşılaştırılır ve ortak olanlar seçilir. Zira kavramlar, şeylerin niteliklerinden aracısız olarak ortaya çıkmaz. Çünkü kavramda şeylerin ‘nitelikleri ya da özellikleri’ olarak bahsedilen kavramın formu vasıtasıyla belirlenir.¹³³ Sosyolojik teori, sosyal dünyaya dair bilgiyi, tahmini ve açıklamayı sistematik hale getiren bağlantılı fikirler kümesidir. Çeşitli sosyolojik teoriler mevcuttur: klasik, postmodern, gündelik yaşam, bütünleyici, feminist ve küreselleşme teorileri.¹³⁴ Kavram, önerme ve bunları düzenleyen kurallar temelli teorilerin mantığı, toplumsal eylem ve insan ilişkilerine dair gerçekliği varsayımlar üzerinden değerlendirir.

İnsanların teori ile olan ilişkisi dikotomiktir. Bilimsel teoriler renksiz, gündelik hayata dair teoriler daha renkli algılanır. Goethe *Faust*’unda gündelik hayat teorilerinden şöyle bahseder:

“Değerli dost, bütün kuramlar soluk,
Oysa yaşamın altın ağacı yemyeşil.”¹³⁵

İnsanlar arası ilişkiler kavramının yerine ‘etkileşim’, terbiye kavramının yerine ‘eğitim kurumları’, işletme kavramının yerine ‘örgütlenme’ gibi genel ve soyut kavramlar kullanıldığında bu renklilik bilimde kaybolmaya başlar. Ancak yine de tüm renkliliğiyle gerçeklik, sosyolojik teorilerde de bulunur. Zira teori olmaksızın gündelik hayatı ifade etmek mümkün değildir. Teori, gerçeklik hakkında varsayımlar yürüterek onların vuku bulmasını umar. Mesela, satma ve satın alma teorisine uygun davranan biri, gazetesini otobüs durağının yanındaki bayiden alıyorsa o bayide, bir satıcının olduğunu varsayar.

¹³² Jonathan H. Turner vd., *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, çev. Ümit Tatlıcan (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2018), 56.

¹³³ Ernst Cassirer, *Sembol Kavramının Doğası* (Ankara: Hece Yayınları, 2011), 66.

¹³⁴ George Ritzer - Jeffrey Stepnisky, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, çev. İrmak E. Howison (Ankara: De Ki Yayıncılık, ts.), 4,11.

¹³⁵ Johann Wolfgang Goethe, *Faust*, çev. İsmet Zeki Eyüpoğlu (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2013), 104.

Kişi, gazete bayisine gazete alacağını talep eder; satıcı gazeteyi verir ve kişi gazetenin parasını öder. Sosyologlar, kişilerin bilincinde olsun ya da olmasın, ona uygun davrandığı bu gibi teorileri araştırıp bilimsel olanı açığa çıkarırlar. Gündelik hayat teoriler tarafından yönlendirilir, bilim insanları da bu araştırmalardan etkilenir. Zira bilim insanî bir teşebbüstür.¹³⁶

Şöyle bir analogi kurulabilir: Teoriler birer gözlüktür. Sosyal aktörler, gündelik yaşamlarında karşılaştıkları olaylara uygun gözlük takıp çıkarmalıdırlar, aynı teoriyi/gözlüğü sürekli kullanmak sakıncalıdır. Nasıl ki, kitap okurken, güneşe çıkıldığında ve denize girildiğinde ayrı birer gözlük kullanılır; sosyologlar veya bilim insanları da olgu ve olaylar karşısında “gündelik yaşam teori gözlükleri”nden uygun olanları gerektiği zamanlarda kullanmalıdır.

Teori söz konusu olduğunda, bilimlerin ortak sergiledikleri özelliklerden biri olan kavramların, ortak anlamlara sahip ve tanım hususunda “efrâdını câmi ağyârını mâni” olması beklenir. Mesela “intihar” kavramı bir parça muğlaktır. İntiharın ne zaman ve hangi şartlar altında yapıldığı konusu muğlak bir anlama sahiptir. Bilim için önem arz eden açık, uzlaşılan ve kesinlikle ilgili olguları temsil eden kavramlar ve bu doğrultuda üretilen önermelerdir. Wallace, bu bağlamda intihar hakkındaki bilimsel önermelerin üretilmesini ve doğruluklarının test edilmesini nasıl açıklamıştır?

Wallace bir varsayımla konuyu örnekler: Bir bilim insanının, intihar oranlarının neden bazı insanlarda diğerlerinden daha yüksek olduğunu açıklamakla ilgilendiği varsayıldığında, ilk adımı “intihar” kavramı üzerinde gerçekten gözlem yapılabilecek olgular açısından yorumlamak olacaktır. Daha sonra, bu gözlemlere uygulanacak ölçekler seçilir veya oluşturulur. Durkheim, sayım için oranlı (ratio) ölçeği; dini aidiyet, cinsiyet, uyruk vb. için sınıflama (nominal) ölçeği; takvim yılı için eşit aralıklı (interval) ölçeği ve medeni durum için sıralama (ordinal) ölçeğini kullanmıştır. Ardından, gözlemlerin yapılacağı ölçüm araçları belirlenir. Durkheim (kendi yorumladığı şekliyle intiharla ilgili gözlemleri doğru bir şekilde kaydettiğini kabul ettiği) resmi belgelere ve başkalarının yayınlanmış çalışmalarına başvurmuştur. Daha sonra örnekleme yöntemlerine ilişkin kararlar alınır. Durkheim, on dokuzuncu yüzyılın belirli yıllarında, Avrupa'nın çeşitli

¹³⁶ Rudolf Richter, *Sosyolojik Paradigmalar*, çev. Necmeddin Doğan (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 13-14.

jeopolitik birimlerinde, belirli yaş kategorilerindeki ve belirli cinsiyetteki kişiler tarafından edilen intiharları örneklemiştir.¹³⁷ Son olarak, metodolojik kararlar doğrultusunda hareket edilerek çok sayıda bireysel gözlem toplanır. Bu gözlemler uygun ölçekler kullanılarak ölçülüp ve bu ölçümler daha sonra oranlar, ortalamalar, toplam değerler, haritalar, tablolar, grafikler ve benzerleri şeklinde düzenlenip özetlenir. Bu istatistik özetleri, yalnızca örnekleme yer alan gözlemlere ilişkin olacağından, örneklemin alındığı popülasyonda bu ölçümlere karşılık gelen doğru değerlere ilişkin bazı tahminler yapılır. Durkheim, bu sorunu açıkça düşünmemiş gibi görünmektedir ve örneklem istatistiklerini popülasyon parametreleriymiş gibi değerlendirmiştir. Kapsamlı bir şekilde toplanan çok sayıda gözlem, kısa ama bilgi açısından oldukça kuvvetli bir empirik genellemeye indirgenir: İntihar, Katolik ve Protestan dini mensubiyete göre değişmektedir. Bir sonraki bilgi dönüşümü olan empirik genellenmenin teoriye dönüştürülmesi, tamamen akıl yürütmeye dayalı dört adım içermektedir: ¹³⁸

1)	İncelenen dini aidiyet popülasyonlarının, henüz incelenmemiş olan diğer popülasyonlarla birlikte, farklı derecelerde sahip olabilecekleri ve farklı intihar oranlarına sahip olmalarını mantıksal veya nedensel olarak açıklayabilecek bazı özellikleri tanımlayan bir kavram (<i>explanans</i>) oluşturmak.
2)	İntihar oranlarının akla gelebilecek diğer oranlarla ortak bazı özelliklerini tanımlayan bir kavram (<i>explanandum</i>) oluşturmak, dolayısıyla bunların hepsinin <i>explanans</i> ının mantıksal veya nedensel sonuçlarını oluşturduğunu saptamak.
3)	<i>Explanans</i> ile <i>explanandum</i> eksenli, başlangıçtaki empirik genellemede belirtilen ilişkiyle tutarlı bir şekilde ilişkilendirildiği bir önerme oluşturmak.
4)	Tümünde ortak bir <i>explanans</i> ya da ortak bir <i>explanandum</i> içeren benzeri birkaç önerme oluşturmak ve bunları daha ileri hipotezlerin çıkarsanabileceği ve test edilebileceği şekilde düzenlemek.

¹³⁷ “Belli başlı Avrupa ülkelerinde intihar(kesin rakamlar)”, “İntihar ölümleri oranıyla genel ölüm oranlarının karşılaştırmalı değişimleri”, “Çeşitli Avrupa ülkelerinde milyon kişiye düşen intihar oranı” tabloları için bkz. Durkheim, *İntihar*, 8-13. “Toplam intiharlar içinde iki cinsin payları”, “Şahsa karşı işlenen çeşitli cürümlerin aylık hareketi (1827-1870)” gibi tablo ve belgeler için kitabın geneline bakılmalıdır.

¹³⁸ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 25-27.

Tablo 3: Empirik Genellemenin Teoriye Dönüştürülme Aşamaları

Durkheim temelli örnekte, ilk adım (explanans oluşturulması), ‘İntihar oranları, çok düşük-orta aralığındaki bireylerin sosyal entegrasyonu ile ters orantılı olarak değişir.’ önermesini ortaya çıkarır. Burada sadece dini aidiyet (başlangıçtaki empirik genellemenin bağımsız değişkeni) teorik olarak kavramsallaştırılmıştır.¹³⁹ Sonra ikinci adımda, ‘Sapkın davranışların görülme sıklığı, çok düşük-orta aralığındaki bireylerin sosyal entegrasyonu ile ters orantılı olarak değişir.’ önermesi oluşturulur ve böylece intihar oranına (orijinal bağımlı değişkene) daha soyut bir kavramsallaştırma eklenir. Üçüncü adım, şu türden bir teorik önermeyi ortaya çıkarır: ‘Bireylerin sosyal entegrasyonu, çok düşük-orta aralığında, ters orantılı olarak sapkın davranışların görülme sıklığına neden olur.’ Burada explanans ve explanandum, neden ve sonuç olarak ilişkilidir. Orijinal empirik genellemedeki ile tutarlı bir ilişki, ancak gözlemlenebilir kovaryasyonun (ortak değişken) ötesine geçerek daha soyut “nedensellik”e ulaşır. Son olarak dördüncü adımda, yukarıdaki sürecin tekrarlanmasıyla (gözlemlerin empirik genellemelere dönüştürülmesiyle başlayan) Durkheim temelli üç önerme daha geliştirilir. Böylece, dört önermenin tümü aşağıdaki birleşik teoride düzenlenmiştir:¹⁴⁰

1)	“Sapkın davranış”, bireylerin başkaları tarafından belirlenmiş tikel davranış kalıplarını ya da yasakları ihlal etmelerini ifade eder.
2)	“Sosyal entegrasyon”, bireylerin nesnellik çerçevesinde başkaları tarafından sağlanan fayda veya zararları alma ve böylece başkalarının sosyal sistemine entegre olma derecesini belirtir.
3)	“Normatif entegrasyon”, bireylerin başkaları tarafından belirlenmiş davranışsal kalıplarını ve yasaklarını öznel olarak kabul etme ve böylece başkalarının normatif sistemine entegre olma derecesini gösterir.

Tablo 4: Durkheim’in İntihar’ına Dayalı Tanımlar

¹³⁹ Evrenin değişken özelliklerine işaret eden kavramların kullanışlı olmasının sebebi, bir teoride bir olgunun değişken özelliklerinin başka değişken özellikleriyle nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu açıklamasıdır. Bu hususta örnek olarak verilen “farklılaşma” kavramı ve Comte’un hipotezi için bkz. Turner vd., *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 57.

¹⁴⁰ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 27-28.

Sapkın davranışların görülme sıklığı, aşağıda verilen aralıklara göre değişmektedir:	
1)	Çok düşük-orta (egoist/bencil) aralığında sosyal entegrasyon ile ters orantılı olarak.
2)	Orta-çok yüksek (altruist/özgeci) aralığında sosyal entegrasyon ile doğru orantılı olarak.
3)	Çok düşük-orta (anomik/kuralsız) aralığında normatif entegrasyon ile ters orantılı olarak.
4)	Orta-çok yüksek (fatalist/kaderci) aralığındaki normatif entegrasyon ile doğru orantılı olarak.

Tablo 5: Durkheim'in İntihar'ına Dayalı Önergeler

Wallace'ın verdiği örnekte Durkheim'ı merkeze almasının şüphesiz en önemli kısmı, sosyolojinin ulaşmak istediği hedefi “yasa arayışı” olarak görmesidir. “Kovaryasyon” kavramı, bu yasaların varlığının bir ifadesi olarak okunabilmektedir. Aynı nedenin her koşulda aynı sonucu doğurması göz önüne alınarak aynı yasaların nedensellik ilkesiyle ilişkilendirildiği iddia edilmiştir.¹⁴¹ Wallace'ın explanans ve explanandum oluşturarak ulaştığı “nedensellik” ilkesine dair görüşleri, gözlemlerin empirik genellemeye dönüştürülmesi, mantığın akıl yürütme türlerinin teoriyi oluşturma ve teorilerin uygulanmasıyla alakalı görüşleriyle örtüşmektedir. ‘Sapkın davranışların görülme sıklığı, çok düşük-orta aralığındaki bireylerin sosyal entegrasyonu ile ters orantılı olarak değişir.’ önermesiyle intihar oranına daha soyut bir kavramsallaştırma eklendiği anımsandığında, önermenin genel ve kapsamlı olgu kategorileri arasına katılmak istendiği ortaya çıkar. Nitekim, kapsamlı açıklamalar sunarak bilimsel teori oluşturma amacına, soyut kavramlaştırmalar hizmet eder.

Empirik genellemedeki “tutarlı” bir ilişki ile gözlemlenebilir kovaryasyonun ötesine geçilerek daha soyut nedenselliğe ulaşılır, ifadesinde bulunan Wallace'ın aksine Feyerabend “tutarlılık” ölçütünü kullanan deneycilerin (mesela kuantum mekaniğinin

¹⁴¹ Henrik Jensen, *Weber ve Durkheim: Metodolojik Bir Karşılaştırma*, çev. Deniz Boyraz (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 94.

Ortodoks yorumundan taraf olanlar ve Newton), gözde teorilerinin deneysel içeriğini boşalttıklarını iddia eder. Feyerabend, tutarlılık ölçütünün, alternatif görüşleri dışarıda bırakması bilimsel pratikle ve deneycilikle uyuşmadığını gösterir. O, değerli testleri dışarıda bırakarak, kabul edilen teorilerin deneysel içeriklerini daraltır ve daha önemlisi, teorilerin sınırlarını gösteren olguların miktarını azaltır. Bu yüzden deneyciler teorileri, (kendilerinin hoşlanmadığı) metafizik doktrinlere dönüştürmektedirler.¹⁴²

Sosyoloji özelinde kavramlar, toplumsal yaşamın belirli niteliklerine işaret eder. Wallace'ın örnek olarak seçtiği Durkheim'in "intihar" kavramı, toplumdaki toplam intihar eğilimini araştırmak üzere ele alınmıştır. "Bu sayede, intihar bireysel bir olgudan ziyade toplumsal bir olgu olarak alınabilecek ve böylece ona bir 'şey' olarak yaklaşılabilecektir."¹⁴³ Wallace'ın ortaya koyduğu teoriden, teoriyi oluşturma sürecinde gerçekte incelenenlerin dışındaki sosyal ve normatif entegrasyonun tezahürlerine atıfta bulunarak intihar dışındaki sapkın davranış türlerinin görülme sıklığını açıkladığını iddia eden yeni hipotezler çıkarsanabilir, yorumlanabilir ve nihayetinde test edilebilirdir. Örneğin Durkheim, evli olmayan kişilerin evlilere göre daha az sosyal entegrasyon yaşadığı ve her ikisinin de çok düşük-orta sosyal entegrasyon aralığında olduğu gösterilebilir ise bu durumda teori, evli olmayanların evli olanlara kıyasla daha yüksek intihar oranına ve diğer sapkın davranışlara sahip olacağını öngörmektedir.¹⁴⁴

İntihar dışındaki, sapkın davranış türlerinin görülme sıklığını açıklayan yeni hipotezin doğruluğunu test etmek için yeni gözlemler ve yeni empirik genellemeler, hipotezin doğrudan gözlemlenebilir terimlerle yorumlanması, ölçeklendirme, enstrümantasyon ve örnekleme; ölçüm, özetleme ve parametre tahmini yoluyla üretilir. Daha sonra yeni empirik genellemeler hipotezle karşılaştırılır ve karşılaştırma olumlu olarak değerlendirilirse, hipotezi kabul etme kararı verilir ve teori için doğrulama çıkarılır ya da çıkarılmaz. Teori değişmeden kalırsa, bu tür birçok hipotezin test sonuçları teorisin sınırlarını tanımlar. Bu tür sonuçlar, "sapkın davranış", "sosyal entegrasyon" ve "normatif entegrasyon" türlerinden hangilerinin explanatory kapsamına girdiğini ve hangilerinin girmediğini gösterir. Ancak bilim insanları genellikle bir teorisin sınırlarını

¹⁴² Paul Feyerabend, *Yönteme Karşı*, çev. Ertuğrul Başer (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 60-61.

¹⁴³ Turner vd., *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 370.

¹⁴⁴ Ölçüsüz bir bireyleşmeden doğan "bencil intihar" türünde din, aile ve siyasal toplumun intihar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Evliliğin intihar üzerindeki etkisi ve çıkarılan sonuçlar için bkz. Durkheim, *İntihar*, 159-212.

tanımlamaktan çok genişletmekle ilgilendiklerinden, olumlu sonuç vermeyen her testin etkisi altında teori büyük olasılıkla değişikliğe uğrayacaktır.¹⁴⁵

Popper'a göre, basit önermeler bir karar ya da anlaşmanın sonucu olarak kabul edilirler ve bu ölçüde birer konvansiyon niteliğindedirler. Kararlara kurallar tarafından yönetilen bir prosedüre uygun olarak varılır. Bunlar arasında özel öneme sahip olan bir kural, başboş basit önermelerin kabul edilmemesi ancak teorileri test ederken basit önermelerin kabul edilmesi gerektiğini; basit önermelerin kabul edilmesiyle cevaplanacak olan bu teoriler hakkında araştırma soruları sorulmasının lüzumlu olduğunu belirtir.¹⁴⁶ Başka bir ifadeyle, bir teorinin kaderini nihai olarak belirleyen şey bir testin sonucudur ve bir teorinin sınanması, kabulü ya da reddi kişilerin kararlarına bağlı olan temel önermelere bağlıdır. Dolayısıyla teorilerin kaderini belirleyen şey kararlardır. Bununla birlikte, hipotezlerin hem prensipte hem de pratikte ne ölçüde test edilebilecekleri konusunda büyük farklılıklar gösterdiğini belirtmek önemlidir. Bir hipotez, mantıksal olarak mümkün olan en az bir empirik genellemenin gerçekte doğru olmayacağını öngörüyorsa prensipte test edilebilirdir. Başka bir deyişle, bir hipotez, mantıksal olarak mümkün olan çok sayıda empirik bulgudan herhangi biri tarafından yanlış olduğu gösterilebildiğinde ve bu bulgulardan yalnızca biri veya birkaçı onu doğrulayabildiğinde, ilke olarak yüksek derecede test edilebilirdir. Bir örnek vermek gerekirse, 'Tüm insan grupları ya tabakalıdır ya da tabakalı değildir.' hipotezi, mantıksal olarak mümkün olan hiçbir empirik bulguyu dışlamadığı için prensipte test edilemezdir. Ancak 'Tüm insan grupları tabakalıdır.' hipotezi test edilebilirdir çünkü mantıksal olarak mümkün olsa da tabakalı olmayan bir insan grubunun keşfinin aslında gerçekleşmeyeceğini ileri sürer. Dahası, 'Tüm insan grupları prestij sıralamasına göre tabakalanmıştır.' hipotezi daha da test edilebilirdir, çünkü mantıksal olarak daha olası bulguları (bazı insan gruplarının hiç tabakalanmadığı veya bazılarının tabakalandığı ancak prestij sıralamasına göre tabakalanmadığı) dışlar ve bunlar tarafından yanlışlanabilir. Ancak bir hipotezin prensipte test edilebilir olduğu varsayılırsa, araştırılacak olguların doğası ve belirli bir bilimsel teknoloji veya daha genel olarak yorumlama, enstrümantasyon, örnekleme, ölçekleme ve ölçüm teknikleri dahil olmak üzere yöntemler göz önüne alındığında, gerekli gözlemler, empirik genellemeler

¹⁴⁵ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 28-29.

¹⁴⁶ Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (Abingdon, Oxon: Taylor and Francis, 2005), 88.

ve testler gerçekten yapılabiliriyorsa, pratikte test edilebilirdir.¹⁴⁷ Wallace’ın bir hipotez olarak nitelediği ‘Tüm insan grupları tabakalıdır.’ ifadesi, bu haliyle daha çok empirik bir genelleme gibi okunmaktadır. Çünkü bir hipotezin karakteristiği olan “eğer - o zaman” ilişkisi eksik görünmektedir.¹⁴⁸ Görülüyor ki Wallace, toplumsal eyleme örnek olarak aldığı “intihar” kavramını soyutlar, ayrıştırır ve açıklamasını sunar.

Araştırma sürecinde Wallace’ın da izlediği yol, kör edici bir ilham patlamasıyla temel bir gerçeği keşfeden ve “Eureka! (bir keşfi kutlarken ‘[Onu] buldum! anlamına gelen ünlem halidir.)” diye bağırarak beyaz önlüklü, pano taşıyan bilim insanlarını içermemektedir. Gerçek şu ki, bilim insanı bilimin normal seyrinde, bir teorenin doğru ya da yanlış olduğunu ilan edebilecek bir konumdadır. Bunun yerine, kanıtlar zaman içinde yavaş yavaş birikecek ve nihai doğruluk yargıları uzun yıllar süren araştırma ve tartışmaların sonucu olacaktır. Bir teori ile başlayıp ve bu teoriyi test etmek için ihtiyaç duyulacak araştırma sürecinde çeşitli aşamalardan geçilir. Gözden geçirilmiş bir teorenin rehberliğinde, yeni bir projeye başlamaya hazır bir şekilde çarkın tepesine geri dönülür. Teorenin araştırmayı nasıl motive edeceği, gözlemlerin teoriyi revize etmesi ve dolayısıyla yeni bir araştırma projesini nasıl yönlendireceği araştırılır. Teori, araştırmayı teşvik eder ve araştırma da teoriyi şekillendirir. Bu sürekli etkileşim, bilimin can damarıdır ve sosyal dünyaya dair kavrayışı geliştirmenin anahtarıdır. Teori ve araştırma arasındaki diyalog farklı şekillerde gerçekleşir. İstatistik, bu iki alan arasındaki en önemli bağlantılardan biridir. İstatistikler verilerin analiz edilmesine, eğilimlerin ve ilişkilerin tespit edilmesine, araştırmaya genellemeler geliştirilmesine ve teorilerin gözden geçirip dönüştürülmesine olanak sağlar. Aynı zamanda istatistikler araştırma girişiminin vazgeçilmez bir parçasıdır, araştırma yürütmek ve teoriyi şekillendirmek için temel bir araçtır.¹⁴⁹

“Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji (MAOS)” toplumsal pratiğin bir anlatı olarak yeniden inşasını tahlil ederken çıkarım, tutarlılık, çelişki boyutuyla bu inşa işlemini tekrar bir üst-anlatıya dönüştürür. Aktörün eylemde bulunurken zihnindeki anlamını, sosyolog yeniden kendi yorumlayarak anlamlandırır. Böylece yeni yorumların yeni anlatılar doğurmasıyla, anlatılar arasında diyaloji (söyleşim) meydana gelir. Yorumların göreceliliği neticesinde

¹⁴⁷ Wallace, *The Logic of Science in Sociology*, 77-79.

¹⁴⁸ Smelser, “Review of the Logic of Science in Sociology”, 1001.

¹⁴⁹ Healey, *Statistics: A Tool for Social Research*, 5.

anlatı içinde anlatı ortaya çıkar, bu ‘öteki ses’e kulak verilmesinin temelini oluşturur. MAOS’un teklifi de bu yöndedir: anlatıların sunduğu anlam ve gerçekliğin göreceli olduğu ve insanlar arasındaki ilişkiler, araştırma ve incelemeler neticesinde sosyologların anlatılarla çok sesli bir metin ortaya koyduğudur. MAOS, tek bir gerçekliğin rasyonel boyutta inşa edilmesi değil, ilişkilerdeki içsel mantığı çıkaran olumsuzluğa dikkat çeker. Mesela, ‘töre’ nedeniyle kasten öldürme eyleminde bulunan bir sosyal aktör, yaptığı eylemi “namusunu ve şerefini temizlemek” olarak anlamlandıracaktır. Sosyolog bu olayı ‘şeref kültürü’ olarak kavramsallaştırdığında, bir üst-dil inşa edecektir. Sosyal aktörün kullandığı dil ile sosyologun kullandığı üst-dil, töre cinayeti olayının tümleşik bir toplumsal pratiği olarak kesişecektir. Başka bir ifadeyle, sosyolog sosyal aktörün ilksel tanımını mantıksal bir çerçeveye sığdırarak toplumsal olayın tümleşik resmini çizer. Bu, bireysel olanı aşır olayın arkasındaki mantıksal örgüyü işaret eder ve gelecekte oluşacak muhtemel olaylara ipucu verir. ‘Şeref’ etiketiyle toplumsal yapının içinde bulunan güç ilişkileri, bu gibi olayların üzerini örttüğü gerçeğini, sosyologlar üst-dil anlatısıyla ortaya çıkarabilmektedir.¹⁵⁰ Sarıbay, “Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji” taslağı geliştirmiştir. Bu taslakta sunmaya çalıştığı şey, toplumsal olayları öğelerine ayrıştırıp bu öğeleri tümleşik bağlantı içinde tahlil etmek ve yeniden mantıksal olarak tümleşik biçimde inşa etmektir. Bu açıdan Wallace ile benzerlik gösterir, “intihar” örneğinde olduğu gibi üzerinde gerçekten gözlem yapılabilecek olgular açısından yorumlanıp empirik genellemelerden teorilere ulaşılır. Ancak Wallace’ın farkı, rasyonel gerçekliği inşa ederken mantığı bir araç olarak kullanmasıdır. Buraya kadar, sosyolojide bilim mantığının imkanını sorgularken konu merkezine Wallace alınmıştır; sonraki bölümlerde onun *L.S.S.* eserinde bahsetmediği başka konulara değinilecektir. Bu konular, toplumsal araştırmalar mantığı ve sosyolojide metodolojik tartışmalardır.

3.3. Toplumsal Araştırmalar Mantığı

Doğa bilimsel araştırmalar ve toplumsal araştırmalar farklı disiplinlere ait araştırma türleridir. Farklı amaçlar doğrultusunda yürütülen her iki araştırma da bir mantık ve metodoloji çerçevesinde gerçekleştirilir. Araştırmaların sonuçlarının geçerlilik ve güvenilirlik düzeyi ise mantık bilimine başvurularak değerlendirilir.

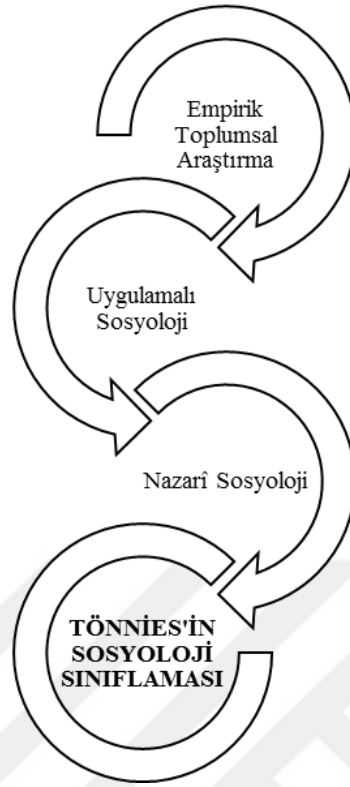
¹⁵⁰ Sarıbay, *Toplumsal Mantığı: Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji*, 87-89.

Bilim hem kavram geliştirir hem de bu kavramları kullanarak olay ve olguları analiz edip aralarındaki ilişkiyi inceler. Bilimsel araştırma, bilginin sistematik bir şekilde sunulmasıdır. Kavramlar yoluyla sistemli hale getirilen araştırma ile bilmenin yolu açılır.¹⁵¹ Bilimsel bilgi, şeylerin nedenlerine dair bilgi verir. Aristoteles'e göre, şeylerin tanım yoluyla özlerine ait özelliklerin ortaya konulmasına bilimsel bilgi denir. O, şeylerin nedenlerini, insanın duyuları vasıtasıyla elde ettiği veriler doğrultusunda yaşanan dünyada aradığını ifade eder. Bilimsel bilgide tümdengelim yöntemini ve bunun en mükemmel formu olarak kıyası kabul eden Aristoteles'e göre, gözlemden genel ilkelere ve tekrardan genel ilkelerden gözlemlere dönme sürecine bilimsel araştırma denir. Bu süreç olgunun bilgisinden nedenine geçiş olarak kabul edilir.¹⁵² Kavramlar yoluyla sistemli hale getirilen araştırmalar, sosyolojide bilmenin yolunu kavram analizine, teorilere, empirik araştırmaya açabileceği gibi hermeneutik ve göreceliğe de çıkarabilmektedir.

Toplumsal araştırma ilk defa, yirminci yüzyılda sosyoloji ile bağlantılı hale getirilmiştir. Bu bağlantı, Ferdinand Tönnies'in sosyoloji sınıflandırmasıyla başlamıştır. Tönnies'e ait tasnif şekle uyarlanarak aşağıda gösterilmiştir:

¹⁵¹ A.Hamdi İslamoğlu - Ümit Alınçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2016), 7.

¹⁵² Alper Bilgehan Yardımcı, *Bilimde Sınır Çizme Problemi: Popper, Lakatos, Kuhn Ve Sonrası* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 4.

Şekil 7: Sosyoloji Sınıflaması

“Nazari Sosyoloji” içerisinde sosyolojik kavram analizi ve kavramların ortaya çıkışı yer alır. Tönnies’in çalışmalarında, cemaat/topluluk (Gemeinschaft) ve cemiyet/toplum (Gesellschaft) ayrımı mevcuttur. Cemaat, harmonik şekilde birlikte yaşamayı içerir ve geleneksel toplumlara uygundur. Cemiyet, aynı düşünce etrafında toplanan bir topluluktur fakat oryantasyon eksikliği vardır. “Uygulamalı Sosyoloji” aile, endüstri toplumu, şehir gibi ayrı toplumsal alanlara uygulanan kuramdır. Çoğu spesifik sosyoloji bu sınıflama altında tasnif edilir. “Empirik Toplumsal Araştırma” ise bilim içerisinde değerli bir konuma sahiptir. Çünkü en nihayetinde sosyoloji, Tönnies’e göre veri toplama ile ilgilenmelidir ve bilimin teorik çalışmasının yanı sıra empirik araştırma yönü de vardır.¹⁵³ Bu sınıflandırmanın, toplumsal araştırmalarda nicel yaklaşım doğrultusunda yapıldığı görülmektedir. Toplumsal araştırma, ifade edildiği üzere teorik ve empirik bir çalışma etrafında toplanan verilerden oluşur. Toplumsal bir kuramın öğeleri ise önceki bölümde ifade edilen kavramlar ve hipotezlerdir. Bilimsel bir toplumsal araştırmada Şekil

¹⁵³ Richter, *Sosyolojik Paradigmalar*, 62-63.

2’te gösterilen metodolojik kontrollerin yanı sıra, sosyoloji içerisinde de nitel ve nicel olmak üzere iki araştırma geleneğinden bahsedilir.

Toplumsal araştırma yapılırken benimsenen bazı yaklaşımlar mevcuttur:

- 1) **Pozitivist Sosyal Bilim Yaklaşımı:** Bu yaklaşımda amaç, yasa keşfetmektir. Temsilcileri A. Comte, J. S. Mill, E. Durkheim’dir. Geçekliğin empirik olarak ortaya çıktığı özcü görüş hakimdir. İnsanlar, rasyonel düşünen bireylerdir. İnsan eylemlerine determinist bir yaklaşım sunarlar. Bilimsel bilgi, alternatif bilgi türlerinden daha üstündür. Açıklamalar, tümdengelim yöntemi ile geliştirilir. Sosyal bilimin objektif ve değerden yoksun olması gerekir.
- 2) **Yorumlayıcı Sosyal Bilim Yaklaşımı:** Bu yaklaşımda amaç, anlamlı toplumsal eylemi incelemektir. Kökeni M. Weber ve W. Dilthey’e kadar uzanır. Hermeneutik (yorumbilgisi) ile ilişkili olsa da pek çok çeşidi vardır: inşacılık, bilişsel, etnometodoloji, fenomenolojik, nitel sosyoloji. Gerçeklik, toplumsal olarak inşa edilir. İnsanlar birbirleriyle etkileşim halinde bulunan ve ortak bilgiyi üreten toplumsal varlıklardır. Bilimsel bilgi, alternatiflerinden farklıdır fakat daha iyi değildir. Açıklamalar, tümevarım yöntemi ile geliştirilir. Toplumsal olgular bağlama özgüdür, olumsaldır, genellikle parantez açmayı gerektirir. Değerler söz konusu olduğunda görecilik (rölativizm) benimsenir.
- 3) **Eleştirel Sosyal Bilim Yaklaşımı:** Bu yaklaşımda amaç, insanları özgürleştirmek için gizli olanı açığa çıkarmaktır. Bu yaklaşım K. Marx ve S. Freud’a kadar uzanır; ayrıca T. Adorno, E. Fromm, H. Marcuse ve J. Habermas’ın bağlantısı vardır. Toplumsal gerçeklik çok katmanlıdır. Toplumsal yaşam ilişkiseldir. Bilimsel bilgi, mükemmel olmayıp yanlış bilince karşı savaşıma niteliğindedir. Açıklamalar praksis aracılığıyla doğrulanır. Toplumsal olgular teorilere bağlıdır. Bilgi üretmede düşününsel-diyalektik kullanılır. Toplumsal gerçeklik ahlaki ve politik boyut içerir. Araştırmalarda tarihsel-karşılaştırmalı yöntem kullanılır.¹⁵⁴

Toplumsal araştırmacılar, yaşamı anlamak ve açıklamak amacıyla sistematik olarak veriler toplar, analiz eder, örüntüleri inceler. Bu süreçte yürütülen nitel ve nicel araştırma arasındaki fark, verilerin doğasından kaynaklanır. Kavramlar, izlenimler, semboller gibi ‘yumuşak veriler’, sayılardan oluşan ‘katı veriler’den farklı veri toplama teknikleri içerir.

¹⁵⁴ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, 117-152.

(a) Nitel araştırmacılar, eleştirel veya yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımına gúvenirler. “Uygulamada Mantık” kullanırlar. Bu mantık, araştırmanın gerçekte nasıl yürütüldüğüünün mantığıdır; görece karışıkır; belirsizlik içerir; deneyimli araştırmacılar arasında paylaşılan normlara veya yargı gereksinimlerine dayanır. Nitel araştırmacılar, “olay ve bağlam” dilini konuşurlar. Toplumsal olayların ayrıntılı incelemelerini yürütürler. Tarihsel-toplumsal bağlama duyarlı olan özgün yorumlarda bulunurlar. (b) Nicel araştırmacılar, pozitivist sosyal bilim yaklaşımına gúvenirler. “Yeniden oluşturulmuş mantık” uygularlar ve doğrusal bir araştırma yolu benimserler. Bu mantık, araştırmanın nasıl yürütüleceğine dair mantığın idealleştirilmiş, düzenli, sistematik ve formel biçimde belirtilmesidir. “Hipotez ve değişken” dilini konuşurlar. Deęiřkenleri ölçmek ve nedensel açıklamalara bağlı hipotezleri test etmek amacındadırlar.¹⁵⁵ Bu araştırma için önemli olan, nitel ve nicel araştırmaları ele alınan araştırma konusuna sunduğu avantajlara göre değerlendirmek, iki araştırmayı da kendi koşulları içinde anlamak ve bütünleşik bir şekilde dahil etmektir.

Toplumsal araştırma, toplumsal dünya ile ilgili yenilikler öğrenmeye dairdir. Araştırmacı, mantık ilkelerini ölçüt olarak kullanmalı ve normlara uyup araştırma sürecinde toplumsal araştırma mantığına uygun davranmalıdır. Araştırmacı olguları ve düşünceleri sistemli bir şekilde birleştirerek hayal gücü ve yaratıcılığını da kullanır. Nitekim toplumsal araştırma, kişilerin bilgi üretme adına sistematik olarak kullandıkları yöntemler bütünüdür. Aynı zamanda toplumsal araştırma, soyut ilkeler ve tekniklerin bütünü değil daha çok canlı bir keşif ve bilgi üretme sürecidir.¹⁵⁶ Toplumsal araştırma sürecinde mantık, ‘düşünme yasaları’ denilen özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin olmazlığı ilkelerini “... zihinsel olguları açıklayan birer hipotez olarak değil, akıl yürütmeleri değerlendirmede birer ölçüt olarak kullanır.”¹⁵⁷ “İkinci Bölüm”de ifade edilen bilgi üretme sürecine alternatif olan otorite kaynaklı bilgi üretimi, mistik kaynaklı bilgi üretimi, mantık-rasyonalite kaynaklı bilgi üretimi ve bilimsel bilgi üretimi yolları anımsandığında, bilimsel bilginin keşif sürecinde sistematik, yapılandırılmış ve düzenli olduğu ortaya çıkar.

¹⁵⁵ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, 224-225.

¹⁵⁶ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, X, 3.

¹⁵⁷ Cemal Yıldırım, *Mantık: Doğru Düşünme Yöntemi* (Ankara: Fol Kitap, 2019), 239.

Toplumsal araştırma, insan çeşitliliğini sistematik ve düzenli bir şekilde anlamayı amaçlar. Ancak bu çeşitlilik dikkate alındığında, kuşatıcı bakış açısına sahip olmak, sosyal bilimlerin verdiği mücadelelerden biridir. Bu nedenle işlevlerine göre sınıflandırılan kurumlar düzenini ifade eden “toplumsal yapı”, sosyal bilimciler tarafından çalışılan en kapsayıcı alandır. Amaç, toplumsal yapıyı hem bileşenleri hem de bütünlüğü içinde anlamaktır. Özelde sosyologlar da toplumsal yapı düşüncesinin klasik savunucuları olmuşlardır. Toplumsal bütüne dair hususi bir özellik incelendiğinde ‘sosyolojik’ olan şey, bütüne dair kapsayıcı bir kavrayış için hususi özelliğin diğerleri ile ilişki kurma çabasıdır. Sosyolojik tahayyül ise bu çabanın bir ürünüdür. Mills’e göre, gelecek vaat eden şey, sosyal bilimciler sosyal bilimlere iştirak ederek bütün bütüne karşılaştırmalı bir şekilde çalışmaktır. Sosyal bilimlerin birliğinin, çağın önemli sorunlarından birini net bir şekilde belirleyip çözüm için farklı bilimsel disiplinlerin kavram ve yöntemlerini kullanarak gerçekleşmesi mümkündür.¹⁵⁸

Sosyolojiyi, özellikle metodolojik bir uzmanlık alanı olarak tanımlayan Lazarsfeld’e göre, sosyologlar bilimsel empirik araştırmanın nesnesi olduğunda toplumsal araştırmada yeni bir alan keşfedilmiş olur. Böylece ilk adımı atan sosyolog, sosyal bilimlerin ordusunun keşif kolu olur. Sosyolog bir yönüyle bireysel gözlemci, toplum felsefeci ve yorumcu arasında arabulucudur; diğer yönden empirik araştırmacılar ile toplumsal çözümlemeciler arasında bağlantı kurar. O halde, bir tarafta örgütlü ve tam donanımlı empirik sosyal bilim cemaati; diğer tarafta bireysel ve örgütsüz toplumsal filozoflar bulunmaktadır. Toplumsal araştırmalar mantığına bağlı olarak yöntem-bilimci sosyolog, ikinci söyleneni ilkine dönüştürmekle mesuldür; aynı zamanda o, yönetsel ve bilimsel bir kişiliktir.¹⁵⁹ Araştırma mantığına yönelik getirilen eleştiriler de mevcuttur, bunlardan biri araştırma mantığının retorik yönünde değişmesi gerektiğidir.

Araştırma mantığının, ikna edici söylemi barındıran, araştırmada yazmanın ve konuşmanın niteliğine yönelik ilgiyi yansıtan, içeriğin etkileşimini vurgulayan ve aklın nasıl retorik olduğunu inceleyen “araştırma retorik” yönünde dönüşmesini sağlayan

¹⁵⁸ C. Wright Mills, *Sosyolojik Tahayyül*, çev. Ömer Küçük (İstanbul: Hil Yayınları, 2022), 166-178. C. Wright Mills’in “*The Sociological Imagination*” adlı eserinin ilk Türkçe çevirisini, karşılaştırmak için bkz. C. Wright Mills, *Toplumbilimsel Düşün*, çev. Ünsal Oskay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979). Sözü edilen eserin aslı için bkz. C. Wright Mills, *The Sociological Imagination* (New York: Oxford University Press, 1959).

¹⁵⁹ Mills, *Sosyolojik Tahayyül*, 80-82.

gelişmeler olmuştur. Güncel anlamda, Aydınlanma rasyonalizminin ve buna bağlı otoriter özgürleştirme kültürünün dekonstrüksiyona¹⁶⁰ uğratıldığı görülür. C. Perelman, S. Toulmin ve T. Kuhn'un eserlerinde bu dönüşüm hissedilmektedir. Araştırma retoriğine Amerika'da ilham veren şey siyaset, Avrupa'da ise hukuk olmuştur. Özellikle Kuhn'un devrim metaforu, politiktir. Modern bilim tarihi, araştırma mantığından farklı olarak retoriğe daha uygun değişim gösterir. Bilim felsefesi alanında, epistemolojinin retoriğe duyarsızlığına meydan okuyanlar N. R. Hanson, I. Lakatos ve P. Feyerabend'tir. 1970'lerde bilimin kendisi incelemeye konu olmuş ve B. Barber, R. Merton bilim sosyolojisini geliştirmiştir. Olgunlaşan bilim tarihi ile P. Berger ile T. Luckman¹⁶¹ bilgi sosyolojisini canlandırmış; M. Black, M. Hesse ve E. MacCormac gibi bilim felsefeciler epistemolojiyi düşünmenin retoriği yönüne çevirmişlerdir. Araştırma retoriği savunucuları, ideal dil felsefelerindeki aşırı vurgulanan "formel" mantığa karşıdırlar. G. Frege, B. Russell ve R. Carnap'ın somut araştırmaya üstün bir gramer geliştirmeye yöneldikleri görülür. Amaçları tüm alanlar için geçerli tek bir metodoloji ve üniter bilim üretmektir. Ancak bu nötr gözlem dili üretme ve dar araştırma mantığı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Örnek olarak, C. Hempel'in tarihsel açıklamada kullandığı kuşatıcı-yasası, savunulamaz bir açıklama olarak görünmüştür. Oysa araştırma retoriği, insanî söylem alanını araştırmanın başlangıç noktası olarak görür. Araştırma retoriğinin ilgisi, "metodoloji"den iletişimin ve bilgi araştırmasının özgül parçalarına doğru çevrilmesi yönündedir. Bu, soyut mantık yerine, somut araştırma cemaatlerini incelemeyi gerektirir.¹⁶²

Nihai olarak, toplumsal araştırma gerçekleştirilirken benimsenen yaklaşımlardan, hangisinin doğru olduğunu ortaya koyan bir ölçüt olmadığı açıktır. Fakat yine de ortak anlam ağı içinde bir uzlaşma olmadığı anlamına gelmez. Açığa çıkan, farklı yaklaşımlar neticesinde farklı yöntemlerin kullanılmasıdır. Yöntem konusunda, bilimlerin bilimi

¹⁶⁰ "Dekonstrüksiyon" kavramı her ne kadar "kurgusökm/yapıbozum" olarak Türkçeye çevrilse de bu anlamlardan daha fazlasını ifade etmektedir. Kavrama, kavrama rağmen bir karşılık önermenin lingüistik jakobenizm olduğunu ifade eden Arslan'ın ilgili metni için bkz. Kathleen M. Wheeler, Romantizm, Pragmatizm ve Dekonstrüksiyon, çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011), 183-214.

¹⁶¹ Bilgi sosyolojisinde sistematik ve teorik olarak tasarlanan, kişisel kimlik ile toplumsal yapı diyalektiğinde bilginin rolüne ilişkin analizi konu edinen ilgili metin için bkz. Peter L. Berger - Thomas Luckman, *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Ögütü (Ankara: Atıf Yayınları, 2018).

¹⁶² John S. Nelson vd., "Araştırma Retoriği", çev. Hüsamettin Arslan, *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler: İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 153-169.

olarak nitelenen mantığa başvurulması ve yöntem problemine yaklaşırken sosyolojiden yararlanılması bu araştırmanın hedefini aşmadığı sürece makul karşılanmalıdır.

3.4. Sosyolojide Metodolojik Tartışmalar

Sosyolojiye, sosyal bilimler arasında ayırt edici nitelik kazandıran kurucu fikirler vardır. Bu kurucu fikirler şunlardır: cemaat, statü, otorite, yabancılaşma ve kutsal. “Cemaat” duygusallık ve derinlik içeren sosyal bağlarla ilgilidir. “Otorite” dini, politik veya kültürel otoritenin iç sistemidir. “Statü” kişinin cemaat hiyerarşisinde bulunduğu konumudur. “Kutsal” ahlak ilkelerini ve ritüel davranış kalıplarını ifade eder. “Yabancılaşma” cemaat içinde yaşayan kişinin anomik olarak betimlendiği perspektiftir. Bu kurucu fikirlerin, anlamını sosyolojik düşünce geleneğinden alan, karşıt kavramsal yorumları vardır: cemaatin karşıt kavramı toplum, otoritenin karşıt kavramı iktidar, statünün karşıt kavramı sınıf, kutsalın karşıt kavramı seküler ve yabancılaşmanın karşıt kavramı ilerleme fikridir. On dokuzuncu yüzyıldan önce, kendisini Ortaçağ korporatizmine (baskıcı, otoriter, hatta ‘faşizan’ devlet anlayışı) ve otoritesine karşı niteleyen düşünsel yönelim, bireyci akılcılıktır. Erken on dokuzuncu yüzyılda ise, bireyciliğe karşı kapsamlı bir reaksiyon gösterilmiştir: gelenekselciliğin analitik akla, komünalizmin bireyciliğe, akıl-üstünün katıksız akılcılığa reaksiyonu.¹⁶³ Reaksiyon gösterilen analitik akıl erken dönem Skolastiklerine kadar uzanır, onlar “akıl” anlayışlarına farklı bir boyut getirmişlerdir. Akıl, yalnızca mantığı değil, aynı zamanda empirik gözlemi ve deneyi de yani tabii dünyanın bilişini de (cognition) ifade etmektedir.¹⁶⁴

Bir ilke olarak akıl, normlar gibi mevcudiyetini hissettiren bir prensiptir ve Heidegger’e göre, neden ilkesi olarak iştirildiği taktirde akılda varlık kazanan şeye ulaşılabilir. Aklın yaşamının formelleştirilebileceği, mantıksallaştırılabileceği veya bir hukuk normuna indirgenebileceği düşüncesine karşı çıkan Caputo’ya göre ise mesele, akıl paradigma değişiminde, algı akışıyla ilgili düzenleme yapabilmek için kesintiyi akışa dönüştürebilme özelliğine sahip olmalıdır.¹⁶⁵ Modernite ile birlikte hümanist paradigma,

¹⁶³ Robert Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013), 7-9.

¹⁶⁴ Richard Tarnas, *Batı Düşüncesi Tarihi*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Külliyat Yayınları, 2015), 1/295.

¹⁶⁵ Caputo, “Postmetafizik Bir Rasyonaliteye Doğru”, 431-439.

insanı ve onun aklını yüceltmış, piramidal hiyerarşide Tanrı otoritesi yerine insanın kendisini yerleştirmiştir. Böylece bireyciliğin eleştirisinden “sosyoloji” doğmuştur.

Sosyoloji kurucularından Saint-Simon’dan Durkheim’a Fransız geleneğinin pozitivizm tanımlarındaki farklılıklar, Almanya ve Avusturya’daki yöntem ve değer tartışmalarında başvurulmuş pozitivistler ve Amerika’daki araçsal pozitivizm gibi tanımlamalar çok çeşitlidir. Terimin ya bir sıfatla (Comte pozitivismi, araçsal pozitivizm, vb.) ya da bir ifadeyle (Frankfurt Okulu tarafından eleştirilen pozitivizm, vb.) nitelendirilmesini belirtmek gerekir. ‘Pozitif’ ve ‘pozitivist’ terimlerinin bazı farklı kullanımları arasındaki ilişkiyi, bunları pozitif-negatif ayrımıyla ilişkili olasılık içinde konumlandırarak göstermek mümkündür. Bu en azından karışıklık ve çelişkinin olduğu yerde bir düzen getirir. Pozitifin negatife karşıtlığı doğrudan Fransız geleneğinden türemiştir. Üç şekilde olabilir: (a) Ontolojik: Pozitif olan bilimsel olanla eşitlenir ve metafizik olandan ayrılır; bilimin erişebildiği nesneler vardır ve erişemediği nesneler vardır. (b) Epistemolojik: Pozitif olan bilimsel olanla eşitlenir ve bilimsel olmayandan ayrılır; doğru araştırma yöntemleri ve teknikleri vardır ve yanlış olanlar vardır. (c) Pratik: Pozitif olan yapıcı olanla eşitlenir, eleştirel ve yıkıcı olana karşı çıkar. İlk biçim, Saint-Simon’un yerçekimi yasasına başvurması, Spencer’ın farklılaşma ilkesi ve Neurath’ın fizikalizmi de dahil olmak üzere; ikincisi Comte’un usulüne uygun olarak birleştirilmiş akıl ve gözlem referansı, Popper’ın varsayımlar ve yanlışlamacılık yöntemi de dahil olmak üzere bilimin birliği tezinin versiyonlarını sürdürmüştür. Mantıksal Pozitivizm, ikincisini dilin doğru kullanımına bağlı kılmasıyla da dikkate değerdir. Fransız geleneğinde ikinci biçim, sosyolojiye uygun bilimsel araştırma ilkelerini ya da kurallarını belirleme girişimlerinin temelini oluşturmuştur. Araştırma enstrümantasyonu ve nicelleştirme ile meşguliyet ancak Amerika’da ortaya çıkmıştır. Üçüncü biçim, Saint-Simon’da pozitif olma fikrinin kökenine kadar uzanır, ancak o zamandan beri, örneğin Habermas’ın araçsal bilgi, kurucu ilgi eleştirisinde yinelenmiştir.¹⁶⁶ “Birinci Bölüm”de bahsedilen Comte pozitivismi ve Viyana Çevresi pozitivismi ayrımı, burada yapılan pozitif-negatif ayrımıyla daha anlaşılır bir hal almıştır.

Pozitivistler, insan davranışına dair açıklama getirerek metafizik önermeler oluşturmaktan kaçınırlar. Bu amaçları, Comte’un Üç Hal Yasası’na dayanır. Alternatif

¹⁶⁶ Bryant, *Positivism in Social Theory and Research*, 174-175.

yolla üretilen bilgiler değil, yalnızca doğrulanabilir bilgi ve geçerli bilgiye ulaşmada tecrübe onlar için önemlidir; bu ise idealist bir tavidir. Araştırmancın odağı, insanın kavrama kabiliyeti veya yorumlama kaynağı değil, doğadır. Bilginin temelini de doğa yasaları olduğunu varsayarlar, böylece olgular değerlerden ayrılır. Buna paralel, olguların zihnin dışında olduğunu ifade eden Durkheim’a göre, olgusal bilgi bilinç dışında bağımsız bir varlığa sahiptir. Bu yüzden pozitivistler, bilgi üretmede “kopya teorisi”nin savunucuları olarak nitelendirilirler. Buradaki problem, insanın araştırma süreci dışına çıkarılma çabasıdır. Zihin doğayı yansıtsa da insanın gündelik algısı yanılgılara sebep olabilmektedir. Temel bir metodolojik ilke olarak gözleme önem veren pozitivistlere göre, araştırma empirik bir referansla başlamalıdır. Araştırmaya bu şekilde başlamak için, yorumlayıcı yargılar elenmelidir. Bu yüzden veri toplama araçsallaşır ve bu standardizasyonu sağlamak için teknikler oluşturulur. Yorum minimize edilerek zorunluluk taşımayan unsurlar tarafından engellenmeyen aksiyomların formülasyonu önemsenir. Böylece yasa niteliğinde düzenliliklerin doğuşu hızlandırılır. Bu araçsal sosyoloji hedefi, araştırmayı ve teori inşasını tamamıyla formalize etme girişiminde serimlenir. Viyana Çevresi üyelerine paralel Hans Zetterberg, Hubert Blolock ve James Coleman gibi düşünürler akıllı soyut semboller sistemi olarak kurmayı denemişlerdir. Pozitivist sosyologların dil yerine matematiksel sembollerin kullanılmasının, önermelerin geçerliliğini artıracığına dair olan varsayımları, algı veya dil kullanımının sınırlandırıldığında olgusal delilin daha kolay elde edileceği düşüncesine yöneliktir. O halde, davranışlar ölçülebilir ve daha küçük parçalara indirgendiğinde insanlar etkili bir biçimde incelenebilir mi? Postmodernistler, insanî unsurun elemanın doğrulanamadığının yanı sıra yorumu reddetmenin olgulara dair keşfi tehlike altına alacağını iddia ederler. Postmodernistlere göre, toplumsal araştırma sürecinde, davranışın dil ile olan ilişkisi teknik gerekliliklerle saklanmamalıdır ve kelimelerin asıl değerliliğini görmezden gelen metodoloji, uzak durulması gereken bir metodolojidir.¹⁶⁷ Görüleceği üzere, sosyal bilimlerde yöntem sorunu tartışmalara yol açmıştır. Metodoloji ve bilim ikilisinde takip edilen hangisi olmalı tartışmasına, yirmi birinci yüzyılda “metodolojinin konu edindiği bilimi takip etmek” cevabı verilir olmuştur.¹⁶⁸ Pozitivistlerin ve postmodernistlerin

¹⁶⁷ Murphy, *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, 55-59.

¹⁶⁸ Peter Winch, *Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe*, çev. Ömer Demir (Ankara: Vadi Yayınları, 1994), 7-8. akt. Mehmet Ulukütük, “Dinin Grameri versus Felsefenin Mantığı: İslam Düşüncesinde Dinî ve

toplumsal araştırmalara dair tutumu dikkate alındığında ‘yönteme dair konuşmak’ ve ‘var olan yöntemleri’ açıklamak gibi iki farklı konu ortaya çıkar; bu iki konu ise farklı bilgi düzeyi içerir.

Yöntem ve araştırma teknikleri arasındaki farka dikkat çeken Ergun’a göre, yöntem teknikten öncedir ve belirli bir yönteme göre teknikler kullanılır. Bir araştırmada olguları çözümlemek ve hipotezleri doğrulamak için yapılan işlemlere teknik denir. Yöntem soyut bir tutumdur, onu somut hale getiren araştırma teknikleridir. Araştırmaya uygun tek bir yöntem uygulanır fakat diğere yöntemlerle konuya katkı sunacağı noktalarda diyalog kurulabilir. Araştırma teknikleri ise sosyolojik araştırmanın konu olduğı toplumsal gerçek kadar çeşitli ve değışkendir. Belirli bir yöntembilimsel tutumu ile araştırmaya başlayan araştırmacı, araştırma süreci boyunca çok çeşitli tekniklerden yararlanır. Mesela, olguları kabul edip gözlemlerle yetinen “empirizm”; gerçeğı öğelere ayırıp çözümleyen ve bütünü ihmal eden “analiz”; olgu ve şeylerin varlığını açıklamak isteyip neden değıştiklerini açıklayamayan “işlevselcilik”; tarih, değışmez ve evrensel yasaların yaşanmasında geçicilik barındırır ve kurumlara dair bilinçli olmayan yapılar bulan “yapısalcılık”; gerçeğın öğelerini bütün ve hareket içinde açıklayan “diyalektik” birer yöntemdir.¹⁶⁹ Sosyolojide doğru yöntemi bulma amacında olan Ergun, gerçeğın özünü belirleyen olgunun bütünlük olduğunu savunur ve ifadesine şöyle devam eder: “... bilimsel araştırma konularının özünü yani gerçeğın özünü kapsayabilen öteki çelişme, hareket ve niteliksel değışme ilkeleriyle diyalektik yöntem, en bilimsel yöntem olma niteliğine kavuşmaktadır.”¹⁷⁰ Böyle bir yöntem savunusu ise yöntemizm diye nitelenebilecek katı pozitivistliğe kapı aralamaktadır. Wallace’ın *L.S.S.* eserinde sosyolojiye dair fikirlerinin yöntemizme kaydığı görölmüşür. Ancak bu araştırmada, bir ideoloji olarak yöntemizm savunulmamaktadır. Yöntem ile kastedilen, bilim insanların araştırma sürecinde nasıl hareket etmeleri gerektiğini gösteren normlar ve talimatlardır. Yöntemizme kaymadan ve yöntem bağıllığı sergilemeden izlenecek yolda, sosyolojide

Felsefi Epistemeler Gerilimin Mantıksal ve Gramatik Temelleri”, *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* III (2012), 25.

¹⁶⁹ Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu* (İstanbul: Der Yayınları, 1982), 58-59.

¹⁷⁰ Doğan Ergun, *Yöntemi Bulmak: Türkiye’de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993), 32-33. Bu eser, “Yönteme inanç bir mit’e inanç yönteme bağıllık bir mit’e bağıllıktır.” diyen Arslan’a göre kutsal arayışının tipik örneğini sunmaktadır. Problemsiz-miş gibi görünen yöntem düşüncesini bir probleme dönüştürüp tartışmaya açan Arslan’ın ilgili fikirleri için bkz. Arslan, *Yöntemi Aşan Bilim: Kurtarıcı ve Kutsal Bilim Anlayışına Reddiye*.

bilim mantığının imkanının olabileceği düşünülmektedir. Ancak yine de bu imkan sorgulamaya açıktır.

Yöntemizm aleyhinde bir duruş sergilemek, rasyonalist-irrasyonalist düalitesini aşmak daha makul bir akıl fikrine ortam hazırlamaktır. Zihinsel algıda metodolojinin yerini, yöntemler ve soruna yönelik katedilen yolun daha yoğun değerlendirilmesi almalıdır. Oysa yöntem, hizmette bulunmak yerine yönetir, özgür kılmak yerine sınırlar, nihayetinde bilimin bilim olma imkanını engeller.¹⁷¹ Sosyoloji nedensellik, evrensellik, yasa fikirlerinden uzaklaşmış olsa da analitik empirik davranan sosyoloji literatürünün varlığını reddetmek mümkün değildir, “güneş karanlıktır” demekle güneşin karanlık olmadığı gibi. Böyle bir reddiye, bilimsel bilgiye olan güvenilirliğin gerçekliğini ihmal etmeyi içerir. Bu araştırmada önem atfedilen, ele alınan araştırma konusuna göre “açıklama, empirik düzenlilik, hipotez, yasa” veya “anlam, yorum” kutuplaşması olmadan en etkili yol hangisi ise tercihin o doğrultuda yapılmasıdır. Siyasi açıdan yöntem kavramının karşılığı yasadır, sosyolojide yasa ile kastedilen şey, kurallara bağlı yapılan açıklamalardır. Nasıl ki, pozitivizmin Comte ve Viyana Çevresi pozitivizmi gibi çeşitleri var ise yasa kavramından da sadece doğa bilimlerinin yasaları akla getirilmemelidir. Yasa kavramı için de farklı tanımlar söz konusu olabilmektedir. Sosyolojide bilim mantığının imkanının, söz konusu kutuplaşmaya gidilmeden ve yöntemizm savunuculuğu yapılmadan mümkün olabileceği ileri sürülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Şekil 2’de sunulan Wallace’ın özgün diyagramı, teori oluştururken ve empirik araştırma yaparken bilim insanlarına mantığın yöntemlerini nasıl kullanacağını öğretmesi bakımından anlamlıdır.

Sosyolojik yönelimde, tüm toplumlarda ortak olduğu varsayılan özelliklerden hareket edilerek “genel” toplumsal oluşum ve ilişkiler esas alınır. Bu, tarihsel gerçekliğe doğa bilimleri gibi yaklaşmayı ifade eder. “Yasa” bulma etkinliği, sosyolojinin olanağı konusunda anlamacı ve açıklamacı filozofların Comte’dan itibaren tartıştıkları mevzudur. Anlamacı filozoflar, doğa bilimleri yöntemlerini kullanmayı savunan sosyolojik yönelimi yanıltıcı olarak nitelerler. Mesela, Weber’e göre toplumsal gerçeklik doğa bilimsel yasaların genelgeçerliliği altında zaman-üstü bir nedensellikle ele alınamaz. Toplumsal gerçekliğe dair bazı düzenlilikler saptamaya ve olguları bu düzenliliklere göre açıklamaya

¹⁷¹ Caputo, “Postmetafizik Bir Rasyonaliteye Doğru”, 418.

gereksinim vardır. Açıklamacı filozoflar ise Comte'dan itibaren, sosyolojiyi doğa bilimleri gibi tasvir etmişler ve tüm insanlık tarihi için geçerli olacak yasalara ulaşılacağını savunmuşlardır. Anglo-Sakson ülkelerde hakim olan açıklamacı yaklaşım, Almanya'da eleştirilmeye başlanmıştır. Dilthey için böyle bir sosyoloji, dev bir düş ve tarihsel gerçekliği tarihselliğinden sıyrarak kuru bir kavramsalcılıktır. Nihayetinde, sosyolojik kavramlara, tarihsel süreçlerin birer teklik olarak toplumların açıklanmasında başvurulur. Sosyolojik kavramlar, tarihsel olaylar, toplumsal süreçler ve kültürler arasında karşılaştırma yapma ve bugün için önem arz eden yorumlar elde etmenin araçlarıdır. Böyle bir sosyoloji, anlamacı bir tarihsel etkinlikte bir aradayken verimlidir.¹⁷² Sosyolojide, yasa ve evrensellik ölçütünü eleştiren düşünürlerden biri de Feyerabend'tir. O, yasa yerine rölativizm yaklaşımını benimser.

Bilginin, bilimsellik ölçütünün akıl ve mantık kurallarınca belirlenmediğini savunan Feyerabend'e göre, her şey mümkündür! Demokrat olmak için "evrensellik" dogmasını reddetmek gerekir. Farklı olanı "normal" gören, meşruiyet ve yaşama sağlayan rölativizmi benimsemek gerekir. "Evrenselcilik", anti demokratların mantığıdır. Pozitivizmin sunduğu "evrensellik" ölçütü antidemokratik bir mantık sergiler.¹⁷³ Ona göre, düşüncenin yaratılmasıyla o şeyin doğru bir düşüncesinin yaratılması aynı sürecin parçalarıdır. Mesela, çağın deneyimlerine ve aklına ters düşen güçlü bir inançla başlanır. İnanç yayılır ve aykırı düşen diğer inançlardan destek görür. Araştırma yeni yönlerde sapar. Araştırma için yeni araç-gereçler sağlanır. Kanıt, teorilere yeni şekillerde ilişkilendirilir. Bu süreç inancın her bölümüne bağımsız argümanlar sağlayacak zengin ve gerekli bir zamanda esnek bir ideoloji çıkıncaya kadar devam eder. Bu normal bir durumdur. Teoriler, anlamsız bölümleri uzun süre kullanıldıktan sonra akla yatkın duruma gelirler. Bu mantıksız, yöntemsiz, anlamsız ısınmalar deneysel ve açıklık başarı için ön şarttır.¹⁷⁴ Postmodern bilim anlayışına yönelik eleştiriler de bulunmaktadır.

Postmodern bilim anlayışını eleştiren Sokal'a göre, bilim tarihi araştırmalarında doğa bilimleriyle temelde benzer yöntemler kullanılır. Belgeler incelenir, en mantıklı çıkarımlar yapılır, erişilebilir verilerle sonuçlar elde edilir. Fizikteki bu gibi argümanlar,

¹⁷² Özlem, *Bilim Felsefesi: Ders Notları*, 148-152.

¹⁷³ Hüsamettin Arslan, "Özgürlüğün Düşünürü Paul Feyerabend: Herşey Mümkündür", *Cumhuriyet/Kitap*, (23 Ocak 1992), 12.

¹⁷⁴ Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 45-46.

mantıkça güvenilir argümanlara ulaşılmasını sağlamadıysa tarih alanında güvence sağlayan nedir? DNA gibi bilimsel kavramlardan realist bir şekilde bahsetmek yanılısamaysa Kuhncu paradigmalar hakkında realist bir şekilde neden konuşulur?¹⁷⁵ Pozitivist geleneğin empirik referansı, aksiyomların formülasyonunu, tümevarım ve tündengelim yöntemlerini bilimsel bilgi elde etmede esas belirleyici görmesi ile postmodernist geleneğin bu gibi yöntemleri tarihsel düşünce geleneklerinin bir çıktısı olarak görmesi ve iki geleneğin çağdaş eleştirilere konu ediniliyor olması, yöntem hakkında konuşurken ve yöntemi tanımlarken farklı açıklamalar getirildiğini gösterir. Ancak bu açıklama farklılığı, bu araştırmada amaçlanan mantık ve sosyoloji disiplinleri arasındaki ilişkiselliği gölgelememektedir.

¹⁷⁵ Alan Sokal, *Şakanın Ardından: Postmodernizmin Bilimsel, Felsefi ve Kültürel Eleştirisi*, çev. Gülsima Eryılmaz (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011), 211.

SONUÇ

Söz konusu bu araştırmada asıl hedef, sosyolojide bilim mantığının imkanına dair derinlemesine mantıkî ve sosyolojik eleştiriler sunmak değildir. Amaçlanan daha ziyade, disiplinler arası bir yaklaşım içinde sosyolojide bilim mantığı konusuna dair araştırmayı anlama çabası ve böyle bir çaba sonucunda bahsi geçen konuyu incelemektir. Bu bağlamda Wallace’ın sosyolojide bilim mantığını ele alış şekline konu merkezli yararlanılmıştır. Sosyal formasyonlara ve toplumsal yaşama dair bilimsel temelli araştırmaların mantığının, pozitivizm temelli olduğu serimlenmiştir. Bu doğrultuda, bilimsel çalışmanın formel yönleri ile tözsel, sosyal, ekonomik, siyasi ve tarihi yönleri arasındaki empirik ilişkilerin değerlendirilmesinde başvurulabilecek Wallace’ın *L.S.S.* eseri üzerinden birinci bölümde “Pozitivist Paradigmanın Yönelimleri”, ikinci bölümde “Mantık, Bilim ve Sosyoloji Disiplinlerinin Bazı Kavramları” ve üçüncü bölümde “Sosyolojide Bilim Mantığı” konuları incelenmiştir.

Pozitivist paradigmanın yönelimleri, Wallace’ın düşünsel dünyasını şekillendiren pozitivizmin çeşitleri, analitik gelenek, bilimlerdeki paradigmatic dönüşüm ve sosyolojik teori olarak serimlenmiştir. Disiplinler arası, entelektüel bir etkinlik olması nedeniyle Comte pozitivizmi ve Viyana Çevresi pozitivizminden bahsederken “bilim felsefesi” alanını, farklı paradigmalar farklı varsayımlara dayandığından paradigmaların farklı standart ve farklı açıklama yöntemlerini kullanması “analitik felsefe” ve “analitik sosyoloji” alanlarını konu edinmeyi gerekli kılmıştır. Gerçekliği meydana getiren bağımsız ve salt kendiliklerin açıklığını serimleyecek yalın bir dil bulma arayışının, mantığın dilde açıklığı sağlayan araç olarak görülmesinin analitik paradigmadaki etkisini ortaya çıkardığı sonucuna varılmıştır. Amerikan sosyolojisinde kullanılan davranış analizi ve indüksiyon yöntemiyle oluşturulan empirik araştırmalar ile Durkheim’ın araştırma anlayışının örtüştüğü görülmüştür. Değişen bilim anlayışları neticesinde, klasik pozitivizmin ilerleme anlayışını devam ettirmenin mümkün olmadığı açıktır. Fakat devam ettirmemek ve eleştirmek bu paradigmayı tamamen reddetmekle aynı anlamı taşımamaktadır, kullanmayı tercih etmemenin de bir çıkış yolu olabileceği gösterilmiştir.

Mantık, bilim ve sosyoloji disiplinlerine dair temel kavramlar açıklanmıştır. Mantık, mantık sistemi, metodoloji, kavram, önerme, akıl yürütme, bilim, bilimsel bilgi, bilim mantığı, bilimsel araştırma ve bilimsel yöntem konu edilmiştir. Sosyolojiyi mantıksal bir

sistem olarak inşa etmenin sosyolojik bir dille mümkün olabileceği, sosyolojik dil ile kastedilen mantık sistemini içeren normlar, kavramlar, teoriler ve yöntemler olduğu ifade edilmiştir. Wallace'ın özgün diyagramı ile ortaya koyduğu, gözlemlerden tümevarım yoluyla teori oluşturma, gözlemleri anlama ve teorinin gözlemlere tümdengelim yoluyla uygulanması sürecinde mantığı etkin kullandığı açıkça gösterilmiştir. Mantık ve sosyoloji ilişkiselliği, dünyayı anlama ve yaşamı güvenilir kılma amacıyla toplumsallaşmaya başlayan insanın, “nesne” hakkında bilgi üretirken uzlaşım faktörü olarak mantığın yöntemlerini kullanmasında görüldüğü ortaya konmuştur. İnsanlığın ortak ürünü olan bilimi anlamak için bilimsel olmayan düşünme şekilleriyle ilişkilerin saptanması gerektiği vurgulanmıştır.

Sosyolojide bilim mantığının imkanı sorgulanırken, kavramlar mantığına ve sosyolojide metodolojik tartışmalara odaklanılmıştır. Kavram inşaları ve kavramlar mantığının, sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerin ortaya çıkması ile mantıksal bir bağlantı oluşturduğu ifade edilmiştir. Wallace'ın, intihar hakkındaki bilimsel önermelerin üretilmesini ve doğruluklarının test edilmesini nasıl açıkladığı ortaya konmuştur ve “intihar” kavramını soyutladığı, ayrıştırdığı ve açıklamasını sunduğu görülmektedir. Toplumsal araştırma gerçekleştirilirken benimsenen yaklaşımlardan, hangisinin doğru olduğunu ortaya koyan bir ölçüt yoktur fakat yine de ortak anlam ağı içinde bir uzlaşma olmadığı anlamına gelmez. Bu çalışmada sunulan, bir araştırmacının yöntem sorunlarından haberdar olup kullanmayı tercih ettiği yöntemi bilerek toplumsal olayı yorumlamasıdır veya bir araştırmacının ele aldığı konuya bağlı olarak amacına hangi yaklaşım daha uygunsa tercihini o yönde yapmasıdır. Yöntem konusunda, bilimlerin bilimi olarak nitelenen mantığa başvurulması ve yöntem problemine yaklaşırken sosyolojiden yararlanılması bu araştırmanın hedefini aşmadığı sürece makul karşılanmalıdır. Özetle;

- 1) “Wallace L.S.S. eserinde neyi amaçlamıştır?” sorusuna verilen cevap ile aynı zamanda bu çalışmaya neden konu merkezli dahil edildiğini de açıklayacaktır. Şüphesiz, eserin en güçlü özelliklerinden biri, Wallace'ın bir teorinin değerlendirileceği standartlar ve bilim insanının kişisel deneyimi arasında yaptığı ayırmada görülür. Metnin büyük bir kısmı Wallace'ın özgün çizimiyle devam eden ölçme, önerme oluşturma, teori geliştirme ve test etmede uyulması gereken normların tekrarından oluşmaktadır. Soyut olmasına rağmen anlaşılır bir dille yazılmış olup teori ve araştırma yöntemleri lisansüstü derslerinde okutulabilecek

ideal bir teorik-metodolojik başlangıç kitabıdır, metot öğretiminde bütünleştirici bir metin olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. Wallace teori tartışmasında, bilginin bilimsel yeterliliğini değerlendirmede önemli olan mantıksal yapı kriterlerini tekrar tekrar vurgulamaktadır. Bu nedenle eser, “sosyoloji, bilim ve mantık” disiplinlerinin ilişkiselliğini ortaya koyan bu araştırma için bir çıkış yolu olarak seçilmiştir. Wallace’ın Viyana Çevresi’ne ve takipçilerine olan bağlılığı, bu araştırmada, sosyolojik araştırma mantığında benimsenen pozitivist yaklaşımın yanı sıra yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımları da konu edinmeyi gerekli kılarak merkeze alınan metnin konumu gösterilmiştir.

- 2) Bu araştırmada, Wallace’ın eserinden konu merkezli yararlanmakla ulaşılmak istenen hedef, toplumsal yaşamın bilimsel açıdan incelenmesinde mantığın yöntemlerinden nasıl yararlanıldığını ortaya koymaktır. Sosyolojik teorinin doğasına ilişkin bir kavrayış içerisinde, mantıksal bir sistemin inşası sunulmuştur. Bilimsel sosyolojik teori etkileşim, organizasyon ve toplumsal eylem evreninin işleyişine dair açıklamalar sunarken mantıksal sistemin inşasını şu şekilde sunmaktadır: kavramlar, önermeler ve önermeleri düzenleyici formatlar. Bununla bilim, sosyoloji ve mantık disiplinleri arasındaki ilişkisellik görünür kılınmıştır.
- 3) Sosyolojik araştırma mantığında ileri sürülen bilim anlayışlarındaki dönüşüm, on dokuzuncu yüzyıl pozitivistliğini ve yirminci yüzyıl postmodernizmi konu edinmeyi gerekli kılmıştır. Bu araştırmada ileri sürülen, anlamlı insan eylemlerinin açıklayıcı önermelerini sentezleyen teoriler oluşturabilmektir. Analitik empirik davranan sosyoloji literatürünün varlığını reddetmekten ziyade bilimsel bilgiye olan güvenilirliğin gerçekliğini ihmal etmemek tercih edilmiştir. Kastedilen metot ve uygulamada bilimselliği pozitivist paradigma ekseninde indirgemek değildir, açıklama ve anlama kutuplaşmasına gidilmeden araştırma konusuna uygun etkili metotlar kullanılması teklif edilmektedir. Ancak açıklama ve anlama sentezi söz konusu olduğunda hangi oranda dahil edileceğine dair bir karar vericinin olmadığı gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu araştırmadan hareketle, yöntem konusunda sentezin imkanı, bilim mantığının diğer disiplinlerle olan ilişkisi gibi konular genişletilerek farklı araştırmalar oluşturulabilir önerisi söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Allan, Kenneth. *Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori: Toplumsal Dünyaları Görünür Kılmak*. ed. Hakan Ergül. çev. Aksu Bora vd. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Anlı, Ömer Faik. *Bilim Savaşları: Modern Bilim İmgesinin Dönüşümü*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016.
- Arslan, Hüsamettin. “Bilim, Feyerabend ve Popperiyen Mabedin Eşik Bekçileri”. *Cumhuriyet/Bilim Teknik* 259 (29 Şubat 1992), 16.
- Arslan, Hüsamettin. *Epistemik Cemaat*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Arslan, Hüsamettin. “Neojöntürkler”. *Bu Meydan* 4 (1989), 76-79.
- Arslan, Hüsamettin. “Özgürlüğün Düşünürü Paul Feyerabend: Herşey Mümkündür”. *Cumhuriyet/Kitap*, 12.
- Arslan, Hüsamettin. *Yöntemi Aşan Bilim: Kurtarıcı ve Kutsal Bilim Anlayışına Reddiye*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2024.
- Ataman, Kemal. “Bilimsel Sosyal Bilim İdealinin Açmazları: Bir Hermenötik Açılım Teklifi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 313-329.
- Barnes, Barry. *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*. çev. Hüsamettin Arslan. Ankara: Vadi Yayınları, 2. Basım, 1995.
- Başak, Rasim. *Eğitimde Sanat Eleştirisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023.
- Berger, Peter L. - Luckman, Thomas. *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. çev. Vefa Saygın Öğütle. Ankara: Atıf Yayınları, 2018.
- Bryant, Christopher G. A. *Positivism in Social Theory and Research*. London: Macmillan Education UK, 1985.
- Caputo, John D. “Postmetafizik Bir Rasyonaliteye Doğru”. *İnsan Bilimlerine Prolegomena Dil, Gelenek ve Yorum*. 413-447. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Carnap, Rudolf. “The Task of the Logic of Science”. *Unified Science*. ed. Rainer Hegselmann vd. 46-66. Dordrecht: Springer Netherlands, 1987.
- Cassirer, Ernst. *Sembol Kavramının Doğası*. Ankara: Hece Yayınları, 2011.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Chalmers, Alan F. *Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme*. çev. Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 4. Basım, 2021.
- Coley, Noel G. - Vance M. D. Hall (ed.). *Darwin to Einstein: Primary, Sources on Science and Belief*. Oxford: The Open University Press, 1980.
- Çetin, Muharrem vd. “Türkiye’de Halkla İlişkiler Alanındaki Doktora Tezleri Üzerinden Alanda Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 43 (2016), 242-264.
- Çüçen, A. Kadir. *Mantık*. Ankara: Sentez Yayınları, 13. Basım, 2021.
- Danermark, Berth vd. *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm*. çev. Ümit Tatlıcan. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018.
- Daştan, Uğur. *Bilimin Tarihsel Gelişim Sürecinde Thomas Samuel Kuhn’un Bilim Felsefesinin Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Durkheim, Emile. *İntihar*. çev. Zühre İlkelen. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013.
- Emiroğlu, İbrahim - Altunya, Hülya. *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

- Erdoğan, Ayşe. *İnsan Bilimlerinin Mantıksal Temelleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Ergun, Doğan. *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu*. İstanbul: Der Yayınları, 2. Basım, 1982.
- Ergun, Doğan. *Yöntemi Bulmak: Türkiye’de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993.
- Falk, William W. “Sociology as a Natural Science? The Agenda of Walter Wallace”. *Sociological Inquiry* 60/3 (1990), 227-235.
- Fay, Brian. *Social Theory and Political Practice*. London: Routledge, 2015.
- Feyerabend, Paul. *Yönteme Karşı*. çev. Ertuğrul Başer. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Fikes, Robert. “Walter L. Wallace (1927-)”, 2007. <https://www.blackpast.org/african-american-history/wallace-walter-l-1927/>
- Giddens, Anthony. “Hermeneutik ve Sosyal Teori”. çev. Hüsamettin Arslan. *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler: İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş*. 23-38. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Goethe, Johann Wolfgang. *Faust*. çev. İsmet Zeki Eyüpoğlu. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2013.
- Grünberg, Teo. *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Grünberg, Teo. *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Habermas, Jürgen. *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*. çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Healey, Joseph F. *Statistics: A Tool for Social Research*. Belmont: Wadsworth Cengage Learning, 9. Basım, 2012.
- Heidegger, Martin. “Anlama ve Yorum”. *İnsan Bilimlerine Prolegomena Dil, Gelenek ve Yorum*. 307-331. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Henshel, Richard L. Review of *Review of the Logic of Science in Sociology*, sad. Walter L. Wallace. sad. Walter L. Wallace. *Contemporary Sociology* 1/6 (1972), 520-521. <https://doi.org/10.2307/2062507>
- Hotchkiss, Michael. “Princeton Sociologist Walter Wallace Dies at Age 88”. *Princeton University*. 2015. Erişim 14 Nisan 2024. <https://www.princeton.edu/news/2015/12/08/princeton-sociologist-walter-wallace-dies-age-88>
- İslamoğlu, A.Hamdi - Alınacak, Ümit. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 5. Basım, 2016.
- Jensen, Henrik. *Weber ve Durkheim: Metodolojik Bir Karşılaştırma*. çev. Deniz Boyraz. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Kuhn, Thomas S. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 10. Basım, 2019.
- Lakatos, Imre - Alan Musgrave (ed.). *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*. çev. Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1992.
- Mardin, Şerif. *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 16. Basım, 2013.
- Merton, Robert K. “Ampirik Araştırmanın Sosyolojik Kurama Etkisi”. çev. Mine Tan. <https://dergipark.org.tr/>. Erişim 04 Mayıs 2024
- Mills, C. Wright. *Sosyolojik Tahayyül*. çev. Ömer Küçük. İstanbul: Hil Yayınları, 3. Basım, 2022.

- Mills, C. Wright. *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press, 1959.
- Mills, C. Wright. *Toplumbilimsel Düşün*. çev. Ünsal Oskay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Murphy, John W. *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*. çev. Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Mutuk, Halil. “Bilimsel Araştırmada Mantık, Yöntem ve Neden-Sonuç İlişkisi”. VII. *Mantık Çalıştayı Kitabı*. ed. Vedat Kamer - Şafak Ural. 465-479. İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2017.
- Nagel, Ernest. *Bilimin Yapısı: Bilimsel Açıklama Mantığında Problemler*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2013.
- Nelson, John S. vd. “Araştırma Retoriği”. çev. Hüsamettin Arslan. *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler: İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş*. 153-169. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*. çev. Sedef Özge. Ankara: Yayınodası Yayıncılık, 9. Basım, 2017.
- Nisbet, Robert. *Sosyolojik Düşünce Gelenegi*. çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 5. Basım, 1986.
- Özcan, Zeki. *Dil Felsefesi I: Mantıkçı Paradigma*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Özel, Aytekin. *İhvanü's-Safa'nın Mantık Anlayışı*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Özel, Aytekin. *Tasavvurlar Mantığı ve Kavramlar Mantığı: Geleneksel Mantığa Giriş - I*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Özel, Aytekin. *Wittgenstein Mantığında Önergeler Meselesi*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Özlem, Doğan. *Bilim Felsefesi: Ders Notları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2003.
- Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: Notos Kitap, 13. Basım, 2017.
- Özpilavcı, Ferruh. *Ebheri İsaguci ve Şerhi*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2. Basım, 2018.
- Özpilavcı, Ferruh. *Katibi Şemsiyye Risalesi Tahkik Çeviri ve Şerh*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Popper, Karl. *The Logic of Scientific Discovery*. Abingdon, Oxon: Taylor and Francis, 2. Basım, 2005.
- Popper, Karl R. *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. çev. İlknur Aka - İbrahim Turan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Princeton Mezunları. “In Memoriam: Walter L. Wallace”. *Princeton Alumni Weekly*. 2016. Erişim 14 Nisan 2024. <https://paw.princeton.edu/article/memoriam-walter-l-wallace>
- Richter, Rudolf. *Sosyolojik Paradigmalar*. çev. Necmeddin Doğan. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Ritzer, George - Stepnisky, Jeffrey. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. çev. Irmak E. Howison. Ankara: De Ki Yayıncılık, 4. Basım, ts.
- Rosenberg, Alex. *Bilim Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*. çev. İbrahim Yıldız. Ankara: Dipnot Yayınları, 2015.
- Rossi, Jean-Gerard. *Analitik Felsefe*. çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2. Basım, 2020.
- Sarıbay, Ali Yaşar. *Toplumun Mantığı: Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji*. İstanbul: Sentez Yayınları, 2. Basım, 2015.

- Sedat, Ali. *Mizânu'l-Ukûl Mantık ve Metodoloji*. ed. İbrahim Çapak. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Skocpol, Theda (ed.). “Önsöz”. çev. Ahmet Fethi. *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’a Görüşler ve Yöntemler*. vii-xi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Smelser, Neil J. Review of *Review of the Logic of Science in Sociology*, sad. Walter L. Wallace. sad. Walter L. Wallace. *The American Political Science Review* 67/3 (1973), 1000-1001. <https://doi.org/10.2307/1958656>
- Sokal, Alan. *Şakanın Ardından: Postmodernizmin Bilimsel, Felsefi ve Kültürel Eleştirisi*. çev. Gülsima Eryılmaz. İstanbul: Alfa Yayınları, 2011.
- Şahin, Uğur. *Mantık Sistemleri ve Bulanık Lineer Programlama Metodu ile Ulaştırma Probleminin Optimizasyonu*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2003.
- Tarnas, Richard. *Batı Düşüncesi Tarihi*. çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Mantık*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016. Basım, 2011.
- Toros, Aykut. “Bilim ve Diğer Üç Seçeneği”. *Hemar G-Hemşirelik Araştırma Dergisi* 1 (2001), 1-8.
- Toulmin, Stephen. *Kozmopolis: Modernite’nin Gizli Gündemi*. çev. Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Turner, Jonathan H. vd. *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. çev. Ümit Tatlıcan. Bursa: Sentez Yayıncılık, 7. Basım, 2018.
- Ulukütük, Mehmet. “Dinin Grameri versus Felsefenin Mantığı: İslam Düşüncesinde Dinî ve Felsefi Epistemeler Gerilimin Mantıksal ve Gramatik Temelleri”. *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* III (2012).
- Ulukütük, Mehmet. “Türkiye’de Bir Mantık Geleneğinden Söz Edilebilir mi? Tematik ve Bibliyografik Bir Soruşturma”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 36 (2014), 229-363.
- Urry, John - Keat, Russel. *Bilim Olarak Sosyal Teori*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2001.
- Wallace, Walter. *The Logic of Science in Sociology*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1st edition., 1971.
- Wheeler, Kathleen M. *Romantizm, Pragmatizm ve Dekonstrüksiyon*. çev. Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011.
- Winch, Peter. *Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe*. çev. Ömer Demir. Ankara: Vadi Yayınları, 1994.
- Yardımcı, Alper Bilgehan. *Bilimde Sınır Çizme Problemi: Popper, Lakatos, Kuhn Ve Sonrası*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Yavuz, Deniz. *Habermas’da Sosyal Bilimler Metodolojisi Üzerine*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 11. Basım, 2018.
- Yıldırım, Cemal. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 23. Basım, 2012.
- Yıldırım, Cemal. *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 25. Basım, 2012.
- Yıldırım, Cemal. *Mantık: Doğru Düşünme Yöntemi*. Ankara: Fol Kitap, 2019.